

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Кафедра міжнародного та приватного права

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«САНКЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ»

Виконала:

здобувачка 2 курсу, групи Мм 21-з
спеціальності 293 «Міжнародне право»
Семеняк Анастасія Миколаївна

Науковий керівник:

Чернега В. М., в.о. завідувача кафедри,
доктор юридичних наук, професор

Робота допущена до захисту в ЕК

«_____» _____ 2026 р.

Чернега В. М., в.о. завідувача кафедри,
доктор юридичних наук, професор

КИЇВ - 2026

Реєстрація

номер

дата

підпис в.о. завідувача кафедри

**Рекомендовано
до захисту**

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Анотація

Семеняк А. М. Санкції в міжнародному праві

Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти містить три розділи, сім підрозділів; її загальний обсяг становить 108 сторінок, включно зі списком використаних джерел, що містить 77 найменування.

Об'єктом дослідження є міжнародні охоронні правовідносини.

Предметом дослідження є санкції в міжнародному праві.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у формуванні сучасного комплексного бачення санкцій в міжнародному праві, а також у розробці обґрунтованих висновків та пропозицій за предметом дослідження.

Методологічну основу кваліфікаційної роботи становить система загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання. Діалектичний метод застосовувався для дослідження санкцій у їх розвитку та взаємозв'язку з іншими правовими інститутами. Формально-юридичний метод використовувався при аналізі норм міжнародного права, що регулюють питання санкцій. Порівняльно-правовий метод дозволив порівняти різні підходи до розуміння санкцій у доктрині та правозастосовній практиці різних держав і міжнародних організацій. Системно-структурний метод було застосовано для аналізу механізму санкцій як цілісної системи взаємопов'язаних елементів. Історико-правовий метод використовувався для дослідження генези інституту санкцій. Логіко-семантичний метод застосовувався під час з'ясування змісту понять та категорій досліджуваної сфери.

У кваліфікаційній роботі сформульовано авторське визначення поняття санкцій у міжнародному праві та виявлено їхні сутнісні ознаки. Проведено чітку демаркаційну лінію між санкціями та суміжними категоріями: реторсіями, контрзаходами, репресаліями та невизнанням. Розроблено багатокритеріальну класифікацію санкцій у міжнародному праві, зокрема: за

суб'єктом застосування; цільовою ознакою; змістом; підставою; механізмом прийняття рішення; часовим виміром. Виявлено визначальну тенденцію еволюції санкційної практики – перехід від широких (comprehensive) до адресних (targeted або smart) санкцій. Систематизовано компоненти механізму санкцій у міжнародному праві: суб'єктний, нормативний, інституційний, процедурний, інструментальний, імплементаційний та контрольний. Визначено умови правомірності застосування санкцій та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення санкційного механізму на міжнародному і національному рівнях.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформовані висновки та пропозиції можуть бути використані: у галузі науки міжнародного права – для майбутніх наукових міжнародно-правових досліджень; у правозастосовній діяльності – під час розроблення санкційної політики та застосування санкцій на рівні держав і міжнародних організацій; у сфері вищої міжнародно-правової освіти – під час викладання навчальних курсів «МП», «Міжнародно-правова відповідальність», «Право міжнародної безпеки».

Основні положення кваліфікаційної роботи висвітлювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі» (м. Суми, 29 травня 2026 року), а також на 5-й Міжнародній науково-практичній конференції «Innovations in Science: From Theoretical Foundations to Practical Impact» (Антверпен, Бельгія, 20–22 квітня 2026 р.).

Ключові слова: санкції в міжнародному праві, ознаки санкцій у міжнародному праві, мета санкцій у міжнародному праві, класифікація санкцій у міжнародному праві, контрзаходи, реторсії, адресні (таргетовані) санкції, механізм санкцій у міжнародному праві, умови правомірності санкцій, санкції Ради Безпеки ООН, односторонні санкції, самодопомога в

міжнародному праві, невизнання, міжнародно-правова відповідальність.

Abstract

Semeniak A. Sanctions in International Law

The thesis of a candidate for a second (master's) level of higher education consists of three chapters and seven sections; its total length is 108 pages, including a bibliography containing 77 references.

The object of the study is international security legal relations.

The subject of the study is sanctions in international law.

The aim of the thesis is to develop a modern, comprehensive understanding of sanctions in international law, as well as to formulate well-founded conclusions and recommendations regarding the subject of the study.

The methodological basis of the thesis is a system of general and specialized scientific methods of cognition. The dialectical method was applied to study sanctions in their development and interrelation with other legal institutions. The formal-legal method was used in the analysis of international law norms regulating sanctions. The comparative legal method allowed for a comparison of different approaches to understanding sanctions in the doctrine and legal practice of various states and international organizations. The systemic-structural method was applied to analyze the mechanism of sanctions as a holistic system of interrelated elements. The historical-legal method was used to study the genesis of the institution of sanctions. The logical-semantic method was applied to clarify the meaning of concepts and categories in the field under study.

This thesis presents the author's definition of the concept of sanctions in international law and identifies their essential characteristics. A clear distinction is drawn between sanctions and related categories: retorsions, countermeasures, reprisals, and non-recognition. A multi-criteria classification of sanctions in international law has been developed based on the subject of application, purpose, content, basis, decision-making mechanism, and temporal dimension. A defining trend in the evolution of sanctions practice has been identified – the transition from comprehensive to targeted (or smart) sanctions. The components of the sanctions

mechanism in international law have been systematized: subjective, normative, institutional, procedural, instrumental, implementation, and control. The conditions for the lawful application of sanctions have been defined, and proposals have been formulated to improve the sanctions mechanism at the international and national levels.

The practical significance of the results lies in the fact that the conclusions and proposals can be used: in the field of international law scholarship – for future research on international law; in law enforcement – when developing sanctions policy and applying sanctions at the level of states and international organizations; in the field of higher education in international law – when teaching courses on “International Law,” “International Legal Responsibility,” and “International Security Law.”

The main provisions of the thesis were presented at the International Scientific and Practical Conference “Realities and Prospects of Building the Rule of Law in Ukraine and the World” (Sumy, May 29, 2026), as well as at the 5th International Scientific and Practical Conference “Innovations in Science: From Theoretical Foundations to Practical Impact” (April 20–22, 2026, Antwerp, Belgium).

Keywords: sanctions in international law, characteristics of sanctions in international law, purpose of sanctions in international law, classification of sanctions in international law, countermeasures, retaliation, targeted sanctions, the mechanism of sanctions in international law, conditions for the lawfulness of sanctions, UN Security Council sanctions, unilateral sanctions, self-help in international law, non-recognition, international legal responsibility.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ САНКЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	14
1.1. Поняття, ознаки і мета санкцій в міжнародному праві.....	14
1.2. Кореляція санкцій з суміжними категоріями міжнародного права.....	28
Висновки до розділу 1.....	43
РОЗДІЛ 2. ТИПИ І ВИДИ САНКЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	46
2.1. Санкції в міжнародному праві як об'єкти наукової класифікації.....	46
2.2. Санкції, що реалізуються державами в порядку самодопомоги.....	58
2.3. Санкції міжнародних організацій.....	72
Висновки до розділу 2.....	87
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	90
3.1. Поняття і систематика умов правомірності застосування санкцій в міжнародному праві.....	90
3.2. Поняття і компоненти механізму санкцій в міжнародному праві.....	102
Висновки до розділу 3.....	113
ВИСНОВКИ.....	117
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	122

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

В – відповідальність;

ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй;

ДФЄС – Договір про функціонування Європейського союзу;

ДПС – Державна податкова служба;

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини;

ЄС – Європейський Союз;

К – контрзаходи;

КМП ООН – Комісія міжнародного права Організації Об'єднаних Націй;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

КНДР – Корейська Народно-Демократична Республіка;

ЛАД – Ліга арабських держав;

Л/ДНР – Луганська та Донецька народна Республіка (незаконні);

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики;

МВФ – Міжнародний валютний фонд;

МЗС – Міністерство закордонних справ України;

МО – міжнародна організація;

МП – міжнародне право;

МПВ – міжнародно-правова відповідальність;

МС ООН – Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй;

НАТО – Організація Північноатлантичного договору;

НБУ – Національний банк України;

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі;

ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

П – право;

ПАР – Південно-Африканська Республіка;

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи;

Р – реторсії;

РБ – Рада Безпеки;

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй;

рф – країна агресор;

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України;

С – санкція;

СД – самодопомога;

СМО – санкції міжнародних організацій;

СНД – Співдружність Незалежних Держав;

СВПД – спільний всеосяжний план дій;

СЗППБ – спільна зовнішня та безпекова політика;

США – Сполучені Штати Америки;

УПС – умови правомірності санкцій;

ЦАР – Центральноафриканська Республіка;

ЦБ – Центральний банк;

ЮНІСЕФ – дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй.

Іншомовні аббревіатури:

EEAS – Служба зовнішніх зв'язків;

G7 – велика сімка (неформальний міжнародний клуб);

OFAC – Управління контролю за іноземними активами. КМП ООН – Комісія міжнародного права Організації Об'єднаних Націй;

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародна спільнота на сучасному етапі свого розвитку стикається з численними викликами, що пов'язані з порушеннями норм міжнародного права, загрозами міжнародному миру та безпеці, масовими порушеннями прав людини, агресивними діями окремих держав. В сучасних умовах, коли традиційні механізми вирішення міжнародних спорів і примусу до виконання норм міжнародного права виявляються недостатньо ефективними, у «гру вступає» інститут С, що являє собою один із ключових інструментів забезпечення міжнародного правопорядку.

Наукові пошуки обумовлюють такі чинники. По-перше, санкції у сучасному міжнародному праві перетворилися на один із найпопулярніших інструментів реагування міжнародного співтовариства на порушення норм міжнародного права. У контексті національних інтересів України дослідження санкцій в міжнародному праві набуває особливого значення. Починаючи з 2014 року, Україна стала об'єктом безпрецедентної агресії, що спричинило масоване застосування санкційних режимів як з боку міжнародних організацій (ООН, ЄС), так і на рівні окремих держав-партнерів. Особливо яскраво ця тенденція проявилася після повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року, коли міжнародна спільнота відреагувала широкомасштабним пакетом санкційних заходів, спрямованих проти держави-агресора. Цей досвід наочно продемонстрував як потенціал С, як інструменту міжнародно-правового примусу, так і їхні обмеження та недоліки.

По-друге, в умовах сучасного міжнародного права концепція С зазнає суттєвої трансформації: розширюється суб'єктний склад осіб, щодо яких можуть застосовуватися санкції (від держав до фізичних осіб та суб'єктів господарювання); ускладнюються форми та механізми санкційного впливу; підвищується роль регіональних міжнародних організацій у санкційному

процесі; виникають нові правові проблеми, пов'язані із забезпеченням дотримання прав людини в умовах санкційного режиму.

По-третє, незважаючи на велике практичне значення С у сучасному міжнародному праві, теоретичні засади цього правового інституту залишаються недостатньо розробленими. Досі серед дослідників відсутня єдність у поглядах на поняття С в міжнародному праві, їхні ознаки, мету, місце С у системі суміжних правових категорій, критерії правомірності застосування С та структуру санкційного механізму. Це зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження таких питань.

Проблематика С у міжнародному праві привертала увагу значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників, які приділяли увагу вказаним питанням, слід виокремити В.Г. Буткевича [41], М.О. Баймуратова [39], В.А. Василенка [42], О.В. Задорожного [45], А.І. Дмитрієва [44], В.І. Євінтова та ін. Питання С в міжнародному праві розглядалися також у роботах зарубіжних учених: Дж. Кроуфорда [51], М. Боуетта, Н.Д. Уайта, Л. Гізерстона, Д. Ламбека, К. Тирколи, Б. Сімми [65]. Водночас системного монографічного дослідження теоретичних і практичних аспектів С в міжнародному праві, з позицій сучасних міжнародно-правових реалій в Україні, нині бракує.

Мета і завдання кваліфікаційної роботи. Мета дослідження полягає у формуванні сучасного комплексного бачення С в міжнародному праві, а також у розробленні обґрунтованих висновків та пропозицій за предметом дослідження.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі **завдання**:

- визначити поняття, ознаки і мету С в міжнародному праві;
- окреслити мету застосування С в міжнародному праві;
- з'ясувати кореляцію категорії «санкції в міжнародному праві» із суміжними поняттями;
- розробити наукову класифікацію С в міжнародному праві;

- охарактеризувати санкції, що реалізуються державами в порядку самодопомоги;
- окреслити санкції міжнародних організацій;
- визначити поняття і систематику умов правомірності застосування С в міжнародному праві;
- визначити поняття механізму С в міжнародному праві та охарактеризувати його компоненти.

Об'єктом дослідження є міжнародні охоронні правовідносини.

Предметом дослідження є санкції в міжнародному праві.

Методологічну основу кваліфікаційної роботи становить система загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання. Діалектичний метод застосовувався для дослідження С у міжнародному праві в їх розвитку та взаємозв'язку з іншими правовими інститутами. Формально-юридичний метод використовувався при аналізі норм міжнародного права, що регулюють питання С. Порівняльно-правовий метод дозволив порівняти різні підходи до розуміння С у доктрині міжнародного права та в правозастосовній практиці різних держав і міжнародних організацій. Системно-структурний метод було застосовано для аналізу механізму С як цілісної системи взаємопов'язаних елементів. Історико-правовий метод використовувався для дослідження генези інституту С у міжнародному праві. Логіко-семантичний метод застосовувався під час з'ясування змісту понять та категорій, що використовуються в досліджуваній сфері.

Інформаційна база дослідження включає Статут ООН, акти міжнародних організацій (ООН, ЄС), закони та підзаконні акти України, наукові публікації вітчизняних та зарубіжних правознавців, аналітичні доповіді міжнародних інституцій та матеріали судової практики.

Практичне значення кваліфікаційної роботи. Сформовані висновки та пропозиції можуть бути використані:

а) у галузі науки міжнародного права – для майбутніх наукових міжнародно-правових досліджень;

б) у правозастосовній діяльності – під час розроблення санкційної політики та застосуванні С на рівні держав і міжнародних організацій;

а) у сфері вищої міжнародно-правової освіти – під час викладання навчальних курсів «Міжнародне право», «Міжнародно-правова відповідальність», «Право міжнародної безпеки».

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення кваліфікаційної роботи висвітлювалися на 5 Міжнародній науково-практичній конференції «Innovations in Science: From Theoretical Foundations to Practical Impact» (Antwerp, Belgium, April 20–22, 2026), а також на Міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі» (м. Суми, 29 травня 2026 року).

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена поставленими метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають сім підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків та списку використаних джерел (77 позиції). Загальний обсяг роботи становить 108 сторінок та списку використаних джерел на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ С В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1.1. Поняття, ознаки і мета санкцій в міжнародному праві

Дослідження будь-якого правового явища традиційно розпочинається з з'ясування його поняття, тобто вихідної категорії, що визначає сутність феномена, який вивчається, і водночас є необхідною методологічною передумовою подальшого наукового аналізу. Не є винятком санкції в міжнародному праві. Розуміння їхньої природи, обсягу та змісту є необхідною умовою ефективного дослідження всіх інших аспектів цього правового інституту.

У загальнотеоретичному вимірі поняття «санкція» (від лат. *sanctio* – непорушна постанова) має кілька значень. У найширшому розумінні С – це будь-який захід примусового впливу, що застосовується у відповідь на неправомірну поведінку суб'єкта права. У вузькому, суто юридико-технічному розумінні, С – це структурний елемент правової норми, що містить вказівку на наслідки порушення диспозиції норми [57, с. 45–47; 46, с. 15]. Очевидно, що у сфері МП, де норми мають специфічну структуру, і де відсутній централізований механізм примусу, обидва значення потребують осмислення й адаптації.

Під час розгляду генези С, неможливо оминати увагою той факт, що у додержавний період та на ранніх етапах формування правових систем, С мала глибоко містичний та колективний характер. Первісні С не були юридичними у сучасному розумінні, вони базувалися на системі табу та релігійних заборон.

Найдавнішою формою С було прокляття (*Anathema*) – офіційне проголошення особи «нечистою» або «відданою на поталу богам». У стародавніх суспільствах (Месопотамія, Давня Греція, Хетське царство)

порушення клятви або договору між племенами автоматично активувало «божественну» санкцію. Це не був просто словесний осуд – це був правовий акт, що позбавляв порушника духовної опіки. У світлі міжнародного права того часу, договір тримався не на папері, а на страху перед гнівом вищих сил [57, с. 48]. Отже, є припущення, що прокляття було першою формою універсальної санкції, бо вважалося, що від нього неможливо сховатися ніде.

Іншою архаїчною формою, що згодом трансформувалася у сучасні дипломатичні та персональні обмеження, було вигнання (*exsilium* або *ostracism*). У стародавніх полісах, особа, яка порушила фундаментальний устрій або міжнародні зобов'язання громади, піддавалася вигнанню. Важливо розуміти, що в ті часи вигнання було тотожним смертному вироку, адже людина поза межами свого соціуму втрачала будь-який правовий статус. Цей механізм є прямим прообразом сучасного міжнародного вигнання (*status of pariah state*). Як відомо, нині, коли міжнародна спільнота ізолює державу-агресора, розриваючи з нею дипломатичні та культурні зв'язки, вона фактично використовує стародавню модель вигнання, переводячи суб'єкта у стан правового вакууму [57 с. 49].

З поступовою секуляризацією у середньовіччі, ці «містичні» санкції почали набувати матеріального змісту. Прокляття замінив «інтердикт» (заборона богослужінь на певній території, що часто використовувалося як політична санкція проти монархів), а вигнання трансформувалося у позбавлення прав на торгівлю та арешт майна.

Цей перехід від «духовного покарання» до «матеріального обмеження» ознаменував народження класичної моделі міжнародно-правової санкції. Однак, навіть нині в санкціях зберігається той самий стародавній елемент – ідея зробити порушника небажаним, ізолювати його від благ цивілізованого світу, що колись іменувалося вигнанням.

У римському праві категорія «*sanctio*» не була ідентичною сучасному розумінню покарання. Вона була як спеціальна частина закону (*lex*), яка

визначала наслідки за його порушення або встановлювала гарантії його дотримання. Варто наголосити, що на ранніх етапах розвитку правової думки С мала виразний сакральний (релігійний) відтінок. Освячення закону означало, що особа, яка його порушила, ставала «sacer» – проклятою, тобто такою, що опинялася поза захистом богів та громади. Отже, первісна природа С полягала не стільки у фізичному впливі, скільки у правовому відчуженні порушника від соціуму [57, с. 50–51].

Принагідно доцільно згадати основоположний принцип «*Pacta sunt servanda*», що проголошує, що будь-який чинний договір є обов'язковим для його учасників і має сумлінно виконуватися:

- а) добросовісність (*bona fides*);
- б) неможливість односторонньої відмови;
- в) пріоритет над внутрішнім правом [41, с. 205].

Своє закріплення цей принцип має у Віденській конвенції про П міжнародних договорів та у сучасному Цивільному кодексі України. Без цього принципу міжнародна політика та економіка перетворилися б на хаос. Це обіцянка, на якій тримається довіра в сучасному світі.

Термін «санкції» в міжнародно-правовій доктрині та сучасні практиці використовується в кількох значеннях, що ускладнює розуміння цього правового явища. У широкому розумінні під С в міжнародному праві розуміють будь-які заходи примусового характеру, що застосовуються суб'єктами міжнародного права у відповідь на порушення норм і принципів міжнародного права. У вузькому розумінні С асоціюються передусім із примусовими заходами, що застосовуються міжнародними організаціями – зокрема, РБ ООН – проти держав-порушниць міжнародного права [63, с. 3–5].

Доцільно зазначити, що ні у Статуті ООН, ні в «Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (прийнятих Комісією міжнародного права у 2001 р». і схвалених ГА ООН), ні в інших

ключових документах загального міжнародного права термін «С» не визначається. Це породжує термінологічну непевність і труднощі у з'ясуванні співвідношення цього поняття з суміжними категоріями.

У доктрині МП до питання визначення поняття С підходять по-різному. Одні науковці трактують С максимально широко – як будь-які заходи, що застосовуються у відповідь на міжнародне правопорушення, не розмежовуючи при цьому примусові та непримусові заходи реагування [46, с. 15; 47, с. 48]. Інші вчені наполягають на більш вузькому тлумаченні, а саме С – це лише організовані, тобто такі, що застосовуються на підставі рішення уповноваженого органу (насамперед РБ ООН), заходи примусу. Ще одна група дослідників обстоює погляд, згідно з яким, С в МП охоплюють не лише заходи, що застосовуються міжнародними організаціями, але й контрзаходи (репресалії), які держави вживають у порядку самодопомоги [66, с. 45; 67, с. 521].

На думку таких відомих дослідників, як Н. Д. Уайт [67] і А. Роуз [72], санкції в МП – це заходи примусового характеру, що застосовуються одним або кількома суб'єктами МП проти іншого суб'єкта МП за порушення чинних норм МП або рішень уповноважених органів міжнародних організацій. Ця дефініція привертає увагу своїм широким охопленням, вона включає як заходи з боку держав (двосторонні чи багатосторонні С), так і заходи міжнародних організацій (інституційні С) [51, с. 519].

Дж. Кроуфорд, аналізуючи систему відповідальності держав у МП, зазначає, що С у широкому розумінні охоплюють будь-які заходи, що є реакцією на міжнародне правопорушення – від дипломатичних протестів і вимог відшкодування шкоди аж до збройних примусових заходів. Він підкреслює, що ключовою ознакою С є їхній реактивний характер, бо С завжди є відповіддю на попереднє порушення норм МП [52, с. 28].

Вітчизняна доктрина МП також приділяла увагу визначенню поняття С. Зокрема, В. Г. Буткевич, характеризуючи С в МП, акцентує увагу на

їхньому примусовому характері та функціональному призначенні – забезпеченні виконання норм МП. Відповідно до позиції цього вченого, С є засобами примусу, що застосовуються до держав-порушниць МП з метою відновлення порушеного правопорядку та запобігання майбутнім порушенням [41, с. 235].

Питання існування П без С, є центральним для сучасної юриспруденції. Традиційно П розглядається як система норм, забезпечена державним примусом. Проте розвиток міжнародних відносин породив концепцію «soft law».

Прихильники підходу «soft law» такі як Д. Сногдал, К. Абботт [48] стверджують, що П може бути ефективним навіть без загрози покарання. Їхні основні аргументи будуються на тому, що держави та суб'єкти дотримуються норм не через страх, а тому, що вважають їх справедливими та раціональними.

У сучасному світі репутація надійного партнера коштує дорожче, ніж вигода від порушення договору. Порушник стикається не з юридичною С, а з політичною ізоляцією та втратою довіри. «Soft Law» дозволяє державам домовлятися у сферах, де вони не готові на жорсткі юридичні зобов'язання (наприклад, екологічні стандарти чи права людини). З часом добровільні норми стають частиною внутрішньої культури суб'єктів, і їх виконання стає природним процесом без зовнішнього тиску.

Попри аргументи прихильників «soft law», думка автора ґрунтується на тому, що існування П без С є неможливим, оскільки це позбавляє правову норму її головної якості – обов'язковості. Без С норма права перетворюється на моральну пораду або побажання. Якщо суб'єкт знає, що порушення не матиме для нього негативних наслідків, то П перестає бути регулятором поведінки в критичних ситуаціях. За відсутності С недобросовісні політичні гравці отримують перевагу над тими, хто дотримується правил. Це

призводить до руйнування усієї системи, якщо один порушує без покарання, інші теж перестають виконувати зобов'язання.

Яскравим прикладом є події 2014 року, де не було відповідної та жорсткої реакції на вторгнення та анексію, що відповідно породило події лютого 2022 року, а згодом і події у світі в 2026 році. П має на меті не лише вказати шлях, а й відновити порушений стан. Варто погодитися, що без С захист та допомога потерпілій стороні є фактично неможливою. Кейс 1935 року, де Ліга Націй продемонструвала безсилля у стримуванні агресії, переживаючи глибоку кризу є прямим доказом, що коли С стають номінальними або не застосовуються, правовий порядок руйнується, поступаючись праву сили.

«Soft Law» може бути корисним інструментом на етапі формування нових норм, проте воно не може замінити собою «hard law». С – це не просто елемент покарання, це імунітет правової системи, без якого вона стає беззахисною перед хаосом та свавіллям.

Підкріплюючи тезу про неможливість П без С, доцільно звернутися до праць провідних правознавців-позитивістів. Зокрема, Ганс Кельзен, творець «Чистого вчення про право» [57, с. 67], визначав П саме як примусовий порядок. Цитуючи його важливо сказати: «П відрізняється від інших соціальних порядків тим, що воно є примусовим порядком. Його специфічна реакція на обставини, що розцінюються як соціально шкідливі, полягає у встановленні акту примусу» [57, с. 55].

Потрібно також згадати концепцію Рудольфа фон Єрінга, який зазначав, що «П – це не що інше, як розумне використання сили» [60, с. 12]. Згідно з його логікою, правова норма без механізму її реалізації є суперечністю в термінах, бо це «вогонь, який не світить, і світло, яке не гріє».

П без С втрачає свою превентивну функцію. Якщо С – це ціна порушення, то її відсутність робить будь-яке правопорушення безвідплатним, що суперечить самій природі суспільного договору. Отже, С є не просто

додатком до норми, а її логічним завершенням, яке перетворює текст на реальний інструмент регулювання.

У сучасній доктрині МП питання про дефініцію С є одним із найдискусійніших. Відсутність єдиного загальноприйнятого визначення пояснюється складністю самої природи МП, де, на відміну від внутрішньодержавного права, відсутній централізований апарат легітимного змушення. Аналіз наукової літератури уможлиблює систематизувати наявні погляди за трьома концептуальними підходами: репресивний підхід, функціональний підхід, диференційований підхід.

Репресивний підхід, де С розглядають виключно як негативний наслідок, що настає для порушника, – свого роду покарання за скоєне діяння. За визначенням І. І. Лукашука міжнародно-правові С, являють собою примусові заходи, які застосовуються суб'єктами МП у відповідь на міжнародне правопорушення. У його розумінні С є формою реалізації відповідальності, яка має на меті спричинити порушнику певні позбавлення (економічні, політичні, правові). Згаданий вчений у галузі МП підкреслює, що згода порушника не потрібна. Це односторонній вплив правопорядку на суб'єкта, який цей порядок порушив [46, с. 185].

Спираючись на аналіз терміна «вирішувати» у Статті 41 Статуту ООН, можна дійти до висновку, що МП не передбачає дискусії з агресором щодо прийнятності С. Як зазначав І. І. Лукашук, примус є заходом у відповідь, що робить С невід'ємним атрибутом правової норми. Без елемента примусу, який не потребує згоди об'єкта, норма перетворюється на етичну декларацію [46, с. 186]

Функціональний підхід характерний для західної правової думки та сучасних досліджень ООН. Тут С – це не обов'язково кара, а будь-який правомірний примусовий захід, що має на меті припинення порушення. Засновник нормативізму Г. Кельзен [57, с. 322] вважав, що МП взагалі є правопорядком із С. Для нього будь-який акт примусу є С, якщо він

спрямований проти держави-порушниці. Попри фундаментальність праць Ганса Кельзена, його розуміння С нині піддається суттєвій критиці через зміну парадигми міжнародного правопорядку. Кельзен [57, с. 47] розглядав війну (як «застосування сили») як легітимну форму правової С, спрямованої на відновлення порядку. Проте сучасне П, закріплене у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, встановлює абсолютну заборону на погрозу силою або її застосування. У той час спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН Дж. Кроуфорд [52] пропонував розмежовувати «відповідальність» та «заходи примусу». У цій парадигмі С розглядаються не як помста, а як засіб колективного реагування спільноти на загрозу миру.

Визначення Кельзена застаріло в частині інструментарію, але залишилося абсолютно вірним у своїй суті, бо П С існує лише доти, доки воно здатне завдати порушнику болючої шкоди у відповідь на делікт. Сучасне «перерізування фінансової артерії» – це спроба реалізувати ідею Кельзена про примусовий порядок, не порушуючи при цьому вищої норми про мирне співіснування.

Сьогодні ми живемо в епоху «економічного кельзенізму», де замість танків і гармат для примусу використовуються алгоритми та транзакційні блоки.

Диференційований підхід формують та описують багато сучасних авторів такі як, М. М. Гнатовський, О. В. Задорожній [43; 45]. Вони звертають увагу на необхідність чіткого розмежування термінів «С» та «К». У їхній праці знайшло своє відображення поняття С. Воно звучить як, засоби примусу, що вживаються міжнародними організаціями (наприклад, РБ ООН), тобто вони мають централізований характер. У той час як К – це індивідуальні кроки потерпілої держави. Це формує надзвичайно важливий нюанс для кваліфікаційної роботи, оскільки він уможливорює глибше проаналізувати легітимність тих чи інших обмежувальних заходів.

Узагальнюючи різноманітні наукові підходи до визначення поняття *С* в МП, можна запропонувати таке їхнє авторське визначення: це передбачені або визнані нормами МП заходи примусового характеру, що застосовуються одним або кількома суб'єктами МП (державами або міжнародними організаціями) проти суб'єкта (суб'єктів), що вчинив міжнародно-протиправне діяння або загрожує міжнародному миру і безпеці, з метою припинення правопорушення, відновлення порушеного правопорядку, відшкодування шкоди та/або запобігання майбутнім правопорушенням.

Опис будь-якого правового явища потребує не лише з'ясування його поняття, але й виявлення системи властивих йому ознак, які відрізняють його від суміжних явищ і дозволяють здійснити чітку ідентифікацію. З огляду на це необхідно розглянути сутнісні ознаки *С* в МП.

Перша і найважливіша ознака *С* у МП, то є їхній примусовий характер. На відміну від добровільного виконання зобов'язань за МП, *С* являють собою вимушені заходи, що застосовуються всупереч волі держави-об'єкта *С*. Примус у цьому контексті означає, що *С* за своєю природою спрямовані на обмеження суверенних прав і можливостей держави-адресата, завдаючи їй певних втрат або незручностей з метою примусити її до дотримання норм МП [63, с. 8].

С завжди передбачає елемент примусу, який реалізується поза волею суб'єкта-порушника. Під час розгляду природу міжнародного примусу, слід визнати *С* формою правомірної шкоди. Це специфічний стан, за якого держава-делінквент зобов'язана терпіти обмеження своїх прав та інтересів. Суб'єкт, який зневажив обов'язковістю договору, втрачає моральне та правове підґрунтя для вимоги дотримуватися його власних прав. Отже, *С* є не як свавілля переможця, а як відновлення правового балансу, де обов'язок терпіти обмеження є прямою похідною від вчиненого правопорушення.

Однак важливо підкреслити, що примусовий характер *С* не означає автоматично їхньої правомірності, *С* мають відповідати нормам МП, тобто

застосовуватися лише тоді і в тих формах, які передбачені або визнані МП. Так, неправомірне застосування С само по собі може становити порушення МП.

Друга ознака С – їхній реактивний характер. С завжди являють собою реакцію на попередню протиправну поведінку або на загрозу міжнародному миру і безпеці. Ця ознака дозволяє відмежувати С від профілактичних заходів (заходів превентивного характеру), що застосовуються до вчинення правопорушення. Водночас слід зазначити, що в сучасній міжнародній практиці межа між реактивними і превентивними заходами може бути нечіткою. Превентивні С нерідко застосовуються РБ ООН не лише після, але й до конкретного правопорушення – у разі наявності загрози міжнародному миру і безпеці. Якщо принцип «*nulla poena sine crimine*» встановлює, що покарання не може існувати без злочину, то з точки зору дієвості права справедливим є і зворотне твердження – злочин не може залишатися без покарання. Відсутність С за вчинений «*crimen*» де-факто анулює правову природу норми, перетворюючи її на безсилу декларацію [63, с. 9].

Отже, С є не просто наслідком злочину, а необхідним інструментом підтвердження того, що П все ще існує, тоді як реактивні С запроваджуються як негайна відповідь (реакція) на конкретні дії, агресію або порушення МП. У контексті російсько-української війни це інструмент тиску, який оперативно реагує на посилення агресії.

Третьою ознакою С у МП є їхній суб'єктний склад. С застосовуються суб'єктами МП (державами або міжнародними організаціями) та спрямовані проти суб'єктів МП або осіб, які знаходяться під їхньою юрисдикцією. При цьому в сучасній міжнародній практиці сформувалася тенденція до персоналізації С, тобто їхнього спрямування не лише проти держав, але й проти конкретних фізичних та юридичних осіб (посадовців, олігархів, терористичних організацій тощо) – так звані «адресні санкції». Одним із найгучніших кейсів в Україні та Європі став спочатку арешт майна, а згодом

застосування С проти Віктора Медведчука. У 2024–2025 роках тривав процес стягнення активів Медведчука та його дружини Оксани Марченко в дохід держави. Це включало нерухомість (наприклад, 17 об'єктів у справі Володимира Євтушенкова), елітні авто та навіть колекцію картин, частину яких передали до Національного художнього музею. У травні 2024 та травні 2025 років ЄС запровадив проти Медведчука персональні (адресні) санкції (заморожування активів та заборона в'їзду) через його участь у мережі впливу «Voice of Europe», яка займалася проросійською пропагандою перед виборами до Європарламенту [63, с. 10].

Особливої ваги у XXI столітті набула концепція *targeted* або *smart sanctions*, де суб'єктами відповідальності не є цілі народи чи держави, а конкретні дециденти-посадовці, олігархи чи керівники силових структур.

Четверта ознака С – мета. Мета С в МП є багатоаспектною і може включати:

- 1) примус держави-порушниці до припинення протиправного діяння;
- 2) відновлення порушеного правопорядку;
- 3) забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням;
- 4) запобігання майбутнім правопорушенням (превентивна функція);
- 5) захист міжнародного миру та безпеки [46, с. 30].

При цьому слід враховувати, що в конкретній ситуації певні цілі можуть бути домінуючими. С ніколи не є самоціллю або помстою, бо вона завжди має телеологічну спрямованість. Через це її застосування є відновленням «*status quo ante*» (стану, що існував до правопорушення). Вона має носити тимчасовий характер застосування. Як тільки порушення припиняється і шкода відшкодовується, С має бути знята. Якщо С триває вічно – вона втрачає правову ознаку і стає інструментом дискримінації.

П'ятою ознакою С у МП є їхня нормативна підстава. С можуть застосовуватися лише за наявності правової підстави – норми МП (звичасвої або договірної), яка уповноважує відповідного суб'єкта на застосування

санкційних заходів. У разі відсутності такої підстави або її порушення застосування С саме по собі може становити міжнародне правопорушення [63, с. 12].

Шоста ознака – це специфічна форма виразу С. Вони можуть проявлятися у найрізноманітніших формах (дипломатичних, економічних, фінансових, військових тощо), що зумовлює значну різноманітність видів С у МП [63, с. 13].

Дипломатичні С – це заходи, спрямовані на політичну ізоляцію держави (закриття посольств та відкликання послів, масове вислання російських дипломатів із країн ЄС та США (case-by-case) через звинувачення у шпигунстві, виключення рф з Ради Європи у 2022 році) [65, с. 521].

Економічні С – це обмеження руху товарів та послуг (ембарго, експортний контроль, бойкот) [56, с. 35].

Фінансові С – це штрафи, пеня або інші грошові стягнення, які накладаються контролюючими органами (ДПС, НБУ тощо) на суб'єктів господарювання або громадян за порушення законодавства (блокування доступу ключових банків країни-агресора до системи міжнародних платежів, блокування рахунків Центрального банку рф у закордонних банках (на суму близько \$300 млрд) [55, с. 41].

Військові С – це заходи для зниження оборонного потенціалу (заборона на будь-які поставки зброї, боєприпасів чи військової техніки, відмова від спільних навчань, обміну розвідданими або технічного обслуговування раніше проданої техніки) [65, с. 524].

Спортивні та культурні С – це С, які спрямовані на іміджевий тиск (усунення збірних від Олімпійських ігор, Чемпіонатів світу (FIFA/UEFA) або Євробачення, перенесення міжнародних форумів, концертів чи фіналів кубків з території країни-порушника) [56, с. 38].

Транспортні С – це обмеження або заборони, що накладаються на авіаційні, морські, залізничні чи автомобільні перевезення, а також на

пов'язану інфраструктуру, компанії та товари (заборона літакам певної країни входити в повітряний простір інших держав, обмеження для морських суден під прапором підсанкційної країни або тих, що перевозять підсанкційні вантажі) [64, с. 85].

Аналіз мети С у МП заслуговує окремої уваги, оскільки саме мета є одним із ключових критеріїв розмежування С від суміжних заходів міжнародно-правового характеру. У доктрині МП виокремлюються декілька функцій С, які нерідко виступають одночасно.

Перша і традиційно основна мета С – репресивна (каральна). С покликані завдати певних матеріальних чи інших втрат державі-порушниці, тим самим позбавивши її плодів протиправної діяльності і покаравши за вчинення міжнародного правопорушення. Репресивна функція С відображає принцип справедливості у міжнародному праві: «Той, хто порушив норми МП, має нести негативні наслідки своїх дій» [46, с. 25].

Друга мета С – превентивна (попереджувальна). С мають сигналізувати іншим державам про неминучість негативних наслідків у разі порушення норм МП, тим самим утримуючи їх від правопорушень. Загальна превенція є важливою функцією С, де публічне застосування санкційних заходів проти держави-порушниці демонструє решті міжнародного співтовариства реальність відповідних загроз і підвищує ефективність норм МП загалом.

Превенція у санкційній політиці поділяється на два вектори, що детально описуються в роботах В. Г. Буткевича та О. В. Задорожного [41; 45]:

Спеціальна превенція спрямована безпосередньо на суб'єкта-делінквента, аби через накладені обмеження запобігти вчиненню ним подібних порушень у майбутньому. Вона має на меті «перевиховання» суб'єкта через усвідомлення невідворотності та болючості правових наслідків.

Загальна превенція слугує сигналом для всієї міжнародної спільноти. Демонстрація ефективних С проти одного порушника має стримувати інших потенційних агресорів від аналогічних кроків. Тут С виконує роль охоронця стабільності всієї міжнародної системи.

Третя мета С – відновлювальна (ресторативна). С спрямовані на відновлення порушеного правопорядку, тобто на те, щоб змусити державу-порушницю припинити протиправне діяння, скасувати незаконні рішення, відшкодувати заподіяну шкоду тощо. Відновлювальна функція С відображає принцип поваги до норм МП і спрямована на підтримання міжнародного правопорядку [46, с. 27].

Четверта мета – примусова. С являють собою засіб примусу держави-порушниці до виконання своїх міжнародних зобов'язань. Примусова функція відрізняється від репресивної тим, що зорієнтована не на покарання правопорушника, а на його примус до правомірної поведінки в майбутньому [46, с. 28].

П'ята мета С – захисна. С можуть застосовуватися для захисту прав і законних інтересів суб'єктів МП (держав або міжнародних організацій), яким завдано шкоди протиправними діями [46, с. 29].

Важливо підкреслити, що на практиці зазначені цілі С нерідко поєднуються. Ті самі санкційні заходи одночасно виконують і репресивну, і превентивну, і примусову функції. Це надає С у МП комплексного характеру і відрізняє їх від більш одновимірних інструментів примусу.

У сучасних умовах С все частіше розглядаються як засіб забезпечення майбутніх виплат та компенсацій. Заморожування активів держави-порушника має на меті не лише економічний тиск, а й створення гарантійного фонду, який у перспективі може бути використаний для відшкодування завданих збитків. Як зазначають українські дослідники, зокрема О. О. Мережко [47], у цьому аспекті С зближується з інститутом

забезпечення позову в цивільному процесі, але в масштабах міждержавних відносин.

Особливо слід наголосити на тому, що в сучасному МП, яке ґрунтується на принципах поваги до суверенітету держав і заборони втручання у їхні внутрішні справи, С мають бути чітко відмежовані від заходів, що являють собою незаконне втручання або порушення суверенітету.

С правомірні лише тоді, коли вони застосовуються у відповідь на міжнародне правопорушення або загрозу міжнародному миру і безпеці, ґрунтуються на нормах МП, відповідають принципу пропорційності і не порушують здатність на розвиток та основні людські права.

Коли йдеться про порушення імперативних норм «*jus cogens*», мета С виходить за межі інтересів окремих сторін. У таких випадках С переслідують мету захисту загальнолюдських цінностей та підтримання легітимності самого МП. Тут мета набуває символічного значення – підтвердження того, що світова спільнота не толерує злочини проти миру та людяності.

1.2. Кореляція санкцій з суміжними категоріями міжнародного права

У західній правовій думці, зокрема у фундаментальних працях Дж. Кроуфорда [52], Б. Сімми [65] та А. Пелле [63], питання про С розглядається через призму функціональної ефективності та суворого дотримання стандартів прав людини. На відміну від класичного підходу, де С часто ототожнювалася з відплатою, західні дослідники акцентують увагу на її інструментальній ролі у відновленні правопорядку.

Джеймс Кроуфорд, як головний архітектор «Статей про відповідальність держав 2001 року», наполягав на термінологічному розмежуванні «С» та «К», вбачаючи в останніх форму самопомоги, яка не

має перетворюватися на свавілля [51, с. 42]. Натомість представник німецької школи Бруно Сімма [65] висуває на перший план концепцію солідарної відповідальності, де С є реакцією не просто на порушення прав однієї держави, а на руйнування цінностей всього міжнародного співтовариства (*erga omnes*) [49].

Українська правова школа, яскраво представлена працями І. І. Лукашука, має багато спільних точок із західною доктриною, проте, зберігає певну специфіку. Згаданий вчений розглядав С як «правоохоронні відносини», роблячи акцент на їхній нормативній детермінованості.

У той час як західні юристи (зокрема Ален Пелле [63]) більше уваги приділяють процесуальній легітимності та «виправданості» шкоди, І. І. Лукашук зосереджувався на системності МП, де С є неминучим наслідком делікту.

Сучасна тенденція, яку активно підтримують західні юристи, полягає у переході від загальних економічних ембарго до «розумних» або точкових чи адресних С (*smart sanctions*). Західна доктрина стверджує, що С не повинні призводити до гуманітарних катастроф або колективного покарання всього населення держави-порушниці. Цей підхід базується на принципі індивідуалізації відповідальності. Тиск має здійснюватися на політичну еліту та фінансові джерела, що підтримують режим, а не на соціально вразливі верстви населення. Це відтворює загальний процес гуманізації МП, де права людини стають вищим цензом для будь-якого заходу примусу.

Визначення кореляції С із суміжними категоріями вимагає звернення уваги на явище, що в спеціальній літературі отримало назву «термінологічна дифузія». Суть цієї проблеми полягає у відсутності єдиного, нормативно закріпленого глосарію примусових заходів у МП. Навіть базовий документ сучасної архітектури безпеки, Статут ООН, уникає прямого вживання терміна «С», оперуючи в Розділі VII поняттям «заходи, не пов'язані з використанням збройних сил» (*measures not involving the use of armed force*).

За визначенням В. А. Мазова, така лінгвістична невизначеність не є випадковою, проте, вона створює значне поле для наукових маніпуляцій. Згаданий дослідник підкреслює, що в умовах відсутності централізованого світового уряду, держави часто схильні інтерпретувати будь-який акт тиску як С, намагаючись у такий спосіб надати йому додаткової легітимності. З огляду на це, першочерговим завданням нашого дослідження є проведення чіткої демаркаційної лінії між С та іншими інструментами міжнародного впливу.

Аналіз місця С у системі МП неможливий без з'ясування їхнього співвідношення із суміжними поняттями та правовими категоріями. Ця проблема є надзвичайно важливою з теоретичного та практичного погляду. Адже від чіткості розмежування залежить правильне визначення правового режиму певних заходів реагування на порушення МП.

Насамперед необхідно з'ясувати співвідношення С із поняттям «міжнародно-правова відповідальність». У теорії МП відповідальність традиційно визначається як правовідносини, що виникають між суб'єктами МП внаслідок міжнародно-протиправного діяння і полягають в обов'язку правопорушника усунути заподіяну шкоду та відновити порушений міжнародний правопорядок. С є одним із засобів реалізації МПВ, тобто конкретним інструментом примусу держави-правопорушниці до виконання зазначеного обов'язку.

Водночас між С і відповідальністю існують суттєві відмінності. По-перше, відповідальність є правовідношенням, що виникає між двома сторонами (правопорушником і потерпілим), тоді як С можуть застосовуватися і третіми сторонами (іншими державами або міжнародними організаціями) на підставі відповідних норм і рішень. По-друге, С є лише одним із можливих наслідків порушення МП. Крім них існують і інші форми реалізації відповідальності (наприклад, обов'язок відшкодування шкоди, надання задоволення тощо), які не обов'язково мають примусовий характер.

По-третє, С можуть застосовуватися не лише у зв'язку з виникненням відповідальності за конкретне правопорушення, але й у відповідь на загрозу міжнародному миру і безпеці (превентивні).

Особливо важливим є розмежування С і К. К (історично відомі також як репресалії) – це заходи, що вживаються потерпілою державою у відповідь на міжнародне правопорушення і полягають у тимчасовому невиконанні нею своїх зобов'язань щодо держави-порушниці. Відповідно до «Статей про відповідальність держав (ст. 49–54)», К є правомірними за умови дотримання певних вимог. Вони мають бути спрямовані проти держави, відповідальної за правопорушення; мають бути пропорційними заподіяній шкоді; мають бути спрямовані на спонукання держави-порушниці до виконання своїх зобов'язань; не мають порушувати певних абсолютних зобов'язань (зокрема, заборони застосування сили, зобов'язань у галузі прав людини, тощо).

Питання про співвідношення С і К є дискусійним. Одні науковці ототожнюють ці поняття або розглядають К як різновид С. Інші вважають, що між ними існують принципові відмінності: К – це лише один із видів С (С в порядку СД), тоді як С в широкому розумінні охоплюють і заходи, що застосовуються міжнародними організаціями (інституційні С). На думку автора, більш коректним є розгляд К як різновиду С, бо усі К є санкціями, але не всі санкції є К.

Наступне суміжне поняття, що потребує розмежування із С – це реторсії. Р являють собою правомірні недружні заходи, які застосовуються однією державою у відповідь на недружні (але не обов'язково протиправні) дії іншої держави. Класичними прикладами Р є відкликання посла, розрив або обмеження дипломатичних відносин, введення обмежень на в'їзд громадян відповідної держави, скорочення економічного співробітництва тощо.

Головною точкою диференціації тут виступає характер підстави для застосування заходу. Як слушно наголошував І. І. Лукашук, для застосування

Р не обов'язково наявність факту міжнародного правопорушення [46, с. 210], достатньо наявності недружнього акту, який може бути цілком легальним у світлі МП, але таким, що зачіпає інтереси чи престиж іншої держави. Натомість С, як було визначено автором раніше, завжди є реакцією на порушення конкретної юридичної норми.

Головна відмінність Р від С (і від К, зокрема) полягає в тому, що Р не передбачають невиконання міжнародно-правових зобов'язань реторсивні заходи є правомірними самі по собі (тобто вони б і в інших умовах не порушували МП), тоді як К являють собою тимчасове відступлення від зобов'язань МП, виправдане попередньою протиправною поведінкою іншої держави. Крім того, Р можуть застосовуватися не лише у відповідь на правопорушення, але й у відповідь на будь-які недружні дії.

Р перебувають переважно у площині дипломатичного етикету та політичної доцільності, тоді як С – суто у площині МПВ.

Серед провідних фахівців існують різні підходи до класифікації Р. Зокрема, деякі західні вчені вважають Р початком санкційного режиму. Вони стверджують, що вони виконують функцію раннього попередження.

На підставі аналізу приписів Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, ми спостерігаємо дію одного з найбільш ефективних інструментів політичного тиску інституту оголошення дипломата «*persona non grata*».

Важливою юридичною особливістю цієї процедури є те, що вона може бути застосована ще до прибуття особи на територію держави перебування. Р у дипломатичному праві – це провтомірна, але недружня відповідь на недружній акт іншої сторони. Оскільки держава має суверенне право приймати або відмовляти у перебуванні іноземним представникам, відсутність обов'язку пояснювати причини підкреслює дискреційний характер цієї норми. Це правовий механізм, який дозволяє державі захищати

свої інтереси, не вступаючи у тривалі юридичні суперечки щодо доказової бази конкретних проступків дипломата.

Одним із найбільш відчутних засобів впливу в сучасних міжнародних відносинах є заходи економічного характеру, які формально залишаються в межах правового поля. До них належать введення додаткових мит, встановлення квот або посилення санітарного контролю щодо товарів певної країни. Не можна не погодитися з думкою В. Г. Буткевича та О. В. Задорожного [41; 45] стосовно того, що такі кроки, якщо вони не порушують прямих зобов'язань у межах СОТ або двосторонніх угод, є легітимною формою тиску. Вони створюють економічні перешкоди для експортерів, проте, технічно не вважаються правопорушенням, що робить їх ідеальним інструментом політичного маневрування.

Політична Р часто виражається у символічних, але вагомих діях, таких як скасування офіційних візитів на високому рівні, призупинення програм культурного та наукового обміну або замороження переговорів про спрощення візового режиму. Такі заходи демонструють рівень охолодження відносин і слугують сигналом про незадоволення політикою партнера, при цьому не порушуючи імперативних норм МП. У світлі правової моралі, Р є значно гуманнішою та справедливішою за збройний конфлікт чи інше грубе порушення суверенітету. Вона залишає простір для дипломатичного діалогу, водночас чітко вказуючи на наявність правового спору. Якщо держава діє недружньо у відповідь на подібний акт партнера, вона не порушує етичний баланс, а намагається його відновити, використовуючи легітимні подібні методи.

Безумовно, під час повномасштабного вторгнення РФ, важливим є також розмежування С і беліджерентних (військових) репресалій. Плутанина між категорією К та військові репресалії зумовлена їхньою зовнішньою схожістю, в обох випадках йдеться про примусові дії, які за звичайних обставин були б протиправними, але стають легітимними як відповідь на

правопорушення. Варто зазначити, що саме поняття «беліджерентні репресалії» наразі використовується не часто і воно в певній мірі втратило своє історично широке та важливе значення.

Історично термін «Р» асоціювався з актами відплати, які нерідко включали застосування збройної сили. Проте з прийняттям Статуту ООН і закріпленням принципу заборони сили, доктрина зазнала змін. У межах роботи КМП ООН над «Проектом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року» було впроваджено термін *countermeasures* (контрзаходи).

Як зазначає спеціальний доповідач Комісії Дж. Кроуфорд [52], термін К є точнішим. Адже він позбавлений агресивного історичного забарвлення і підкреслює функціональну роль цих заходів, повернення порушника до виконання зобов'язань, а не просто помсту.

Термін «Р» в сучасному МП має кілька значень. Р (у широкому сенсі) – це примусові заходи, що застосовуються однією державою проти іншої у відповідь на протиправне діяння останньої. У цьому широкому значенні репресалії збігаються з поняттям К. Інше поняття, Р (у вузькому, традиційному сенсі) – це збройні примусові заходи, що застосовуються всупереч забороні застосування сили. Відповідно до сучасного МП, збройні репресалії заборонені (за винятком самооборони): вони не можуть бути виправдані попереднім незаконним діянням іншої держави, якщо вони самі являють собою застосування сили всупереч Статуту ООН.

Отже, можна констатувати, що в сучасному МП поняття «Р» у вузькому значенні (тобто збройні репресалії) є протиправними і не можуть розглядатися як різновид С. Р у широкому значенні (тобто збройні та незбройні примусові заходи у відповідь на правопорушення) збігаються з поняттям К і є різновидом С.

К мають децентралізований характер – їх застосовує безпосередньо потерпіла держава в порядку СД, коли С мають централізовану природу.

Вони вживаються міжнародними організаціями (передусім ООН) від імені міжнародного співтовариства. К ініціюються державою на власний розсуд і під власну відповідальність. С ж потребують обов'язкового мандата, а саме колективного рішення органу міжнародної організації (наприклад, Резолюції РБ ООН).

К мають суворо тимчасовий характер, згідно зі ст. 49 «Проекту статей ООН 2001 року», вони повинні бути припинені негайно, як тільки держава-порушник виконає свої зобов'язання. У свою чергу С ж можуть мати ширшу мету, включаючи підтримання міжнародного миру та безпеки в довгостроковій перспективі.

В. Г. Буткевич на підставі аналізу приписів ст. 49 зауважив, що К не можуть мати на меті остаточне знищення суб'єктності держави. К повинні бути вжиті таким чином, щоб вони дозволяли відновити виконання зобов'язань у майбутньому [41, с. 340]. Це означає, що якщо С призводить до незворотного колапсу державної системи або назавжди позбавляє її ключових суверенних прав, вона виходить за межі легітимного примусу. Мета К – стимуляція до виконання договору, а не ліквідація контрагента.

Аналізуючи ст. 51 цього ж документу, ми приходимо до переконання, що К мають бути пропорційними завданій шкоді, враховуючи тяжкість міжнародно-протиправного діяння та права, що розглядаються. З позицій логіки, якщо держава зазнала порушення, що можна зафіксувати як мінімальні (або ж не можливо оцінити шкоду) вона не може націоналізувати завод агресора вартістю в мільярди. Порушення принципу еквівалентності перетворює К на нове самостійне правопорушення, що руйнує саму концепцію правомірної шкоди.

Безумовно з ст. 52 впливає закономірне питання щодо процедурної чистоти примусу. Перед застосуванням К потерпіла держава зобов'язана закликати державу-порушницю до виконання її зобов'язань та повідомити про намір вжити заходів, запропонувавши при цьому проведення

переговорів. Це правило існує для того, щоб С залишалася останнім аргументом, а не першочерговим засобом ескалації. МП вимагає надати порушнику шанс на добровільне повернення в правове поле до моменту початку економічного чи політичного тиску.

У сучасній науці МП, однією з основних тем, є питання про право держав щодо введення обмежень проти агресора, якщо при цьому ці держави не є сторонами прямого конфлікту. У світлі сучасних зіткнень стає очевидним, що класичне розуміння потерпілої держави проходить етап трансформування. Слід звернути увагу на позицію М. М. Гнатовського [43], згідно з якою у разі порушення норм «*jus cogens*» виникають зобов'язання «*erga omnes*».

З огляду з такої логіки, будь-яка держава світу вважається юридично зацікавленою у припиненні таких злочинів. Аналізуючи ці приписи, можна дійти висновку, що держави, які не постраждали фізично (наприклад, країни ЄС у конфлікті на іншому континенті), мають право на вжиття заходів у відповідь, оскільки сам факт порушення універсальної норми П завдає шкоди інтересам кожної держави. Це перетворює колективні К на глобальний імунітет правової системи, де солідарність стає юридичною підставою для примусу.

С ООН – це централізовані заходи, ухвалені РБ ООН, які мають універсальний і безумовний характер для всіх суб'єктів МП. Тільки вони є С у найсуворішому розумінні цього слова. Оскільки ЄС не є глобальним органом безпеки, його обмежувальні заходи теоретично є колективними К групи держав. Вони базуються на спільній політичній волі членів Союзу, а не на мандаті світового правопорядку.

Слід погодитися з думкою дослідників, які стверджують, що ЄС використовує термін «С» з метою надання своїм діям більшої політичної ваги та символічної легітимності. Для того, щоб остаточно розмежувати С та К,

необхідно звернутися до аналізу режиму обмежень, який накладається на ці категорії МП.

Особливе місце серед суміжних категорій займають «примусові заходи» (enforcement measures) у сенсі глави VII Статуту ООН. Відповідно до ст. 39 Статуту ООН РБ уповноважена визначати наявність загрози миру, порушення миру або акту агресії та робити рекомендації або вирішувати, які заходи слід вжити для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Примусові заходи, передбачені главою VII, включають як незбройні заходи так і збройні заходи [1, ст. 41–42] .

Співвідношення між «примусовими заходами» за главою VII і «С» є предметом наукових дискусій. Деякі вчені ототожнюють ці поняття або вживають їх як синоніми. Більш коректним, однак, видається розгляд «примусових заходів» за главою VII як різновиду С (інституційних С ООН). Загальне поняття «С» в МП є ширшим і охоплює не лише заходи, санкціоновані РБ ООН, але й К держав, колективні заходи регіональних організацій та інші.

У сучасних реаліях необхідно розглянути співвідношення С із заходами самодопомоги (self-help measures). СД в МП – це право держави (або іншого суб'єкта) самостійно вживати заходів для захисту своїх прав та законних інтересів без звернення до централізованих міжнародних механізмів. Поняття «СД» є ширшим від поняття С. Воно охоплює і Р (правомірні недружні заходи), і К (тимчасове відступлення від зобов'язань). При цьому К збігаються з С в порядку СД.

Згідно зі ст. 51 Статуту ООН, реалізація права на самооборону припускається лише як реакція на акт збройної агресії. Хоча цей захід за своєю природою споріднений із репресаліями, масштабність правопорушення (використання воєнної сили) дозволяє класифікувати самооборону як специфічний, автономний інструмент захисту. Водночас, у ситуаціях, що загрожують основам глобального правопорядку, передбачено

запуск механізму колективного примусу. Ключовим суб'єктом тут виступає РБ ООН, яка відповідно до ст. 42 Статуту має право санкціонувати застосування військових контингентів (повітряних, морських або сухопутних) з метою відновлення світової стабільності.

У системі заходів, спрямованих на захист міжнародного правопорядку, особливе місце посідає інститут міжнародно-правового невизнання. У сучасній науковій дискусії триває суперечка щодо того, чи можна вважати невизнання різновидом С у класичному розумінні. Автор обґрунтовує позицію, згідно з якою невизнання є специфічною пасивною формою санкційного впливу, яка має на меті повну юридичну ізоляцію наслідків міжнародного правопорушення. Історичне коріння цієї категорії сягає 1932 року, коли держсекретар США Генрі Стімсон у відповідь на агресію Японії проти Китаю проголосив відмову від визнання будь-яких територіальних змін, досягнутих за допомогою сили. До цього моменту в МП діяло право загарбника (принцип «*ex factis jus oritur*» – П виникає з фактів). Доктрина Стімсона перевернула це, встановивши пріоритет права над силою.

На відміну від активних С, які держави можуть вводити, невизнання у випадку серйозних порушень норм «*jus cogens*» є обов'язковим. Це підтверджено у ст. 41 «Статей про відповідальність держав 2001 року».

Варто також згадати про поняття «відповідальність» і чому так важливо проводити розмежування його з цього поняття та поняття «С». У повсякденному використанні ці терміни часто вживають як синоніми, але у міжнародному та національному праві В і С мають суттєві розбіжності за своєю природою, метою та механізмом застосування.

В – це правовий обов'язок, а С – це зовнішня реакція. Головне завдання В полягає у компенсації та відновленні у той час як мета С – це превенція та примус. В виникає об'єктивно, у той час як С ніколи не бувають добровільними. У процесі реалізації В ключовими фігурами є порушник та потерпілий. Порушник віддає (репарації), потерпілий отримує (сатисфакцію).

У випадку із С коло учасників значно ширше. Це можуть бути міжнародні організації або група країн, які навіть не зазнали прямої шкоди, але діють в інтересах захисту світового правопорядку. Формами В є конкретні дії з відшкодування: виплата грошей, повернення майна, офіційне визнання вини чи вибачення. С проявляються через обмеження: економічне ембарго, блокування активів, розірвання дипломатичних контактів, транспортна ізоляція або, у крайніх випадках, застосування воєнної сили.

Для підтвердження теоретичних висновків щодо демаркації С, К та актів агресії, необхідно звернутися до аналізу матеріалів правозастосовної практики, зокрема до ключового прецеденту в історії міжнародного публічного права справи «Про воєнні та напіввоєнні дії в Нікарагуа та проти нього» [34].

Даний кейс є показовим для нашого дослідження, оскільки в ньому Міжнародний Суд ООН був змушений дати правову оцінку діям США, які аргументувалися як «колективна самооборона» та «заходи реагування» на дії Нікарагуа.

Доцільно розглянути фабулу. Сполучені Штати стверджували, що їхня допомога силам «контрас» та мінування портів Нікарагуа були відповіддю на спроби Нікарагуа дестабілізувати сусідні держави (Сальвадор, Гондурас). Суд, аналізуючи цю позицію, прийшов до фундаментального висновку, що право на вжиття К у відповідь на порушення МП належить виключно потерпілій державі. Треті держави (у даному випадку США) не мають автономного права на вжиття силових заходів, якщо вони не стали об'єктом збройного нападу. Тут доречно зазначити, що Суд фактично обмежив можливість використання санкційної риторики для виправдання втручання третіх країн у конфлікт, якщо таке втручання порушує принцип суверенітету.

МС ООН підкреслив, що економічні заходи (наприклад, припинення допомоги, розірвання торговельних угод), хоча і є недружніми, зазвичай кваліфікуються як Р або економічні К. Однак, коли примус переходить у

фізичну площину (мінування портів, підтримка збройних угруповань), він втрачає ознаки легітимної С чи К і перетворюється на порушення принципу заборони погрози силою або її застосування (Art. 2 (4) Статуту ООН).

Суд акцентував увагу на тому, що навіть якби дії США розглядалися як К, вони все одно були б неправомірними через їхню невідповідність критерію пропорційності. Реакція на політичну дестабілізацію у вигляді воєнних операцій є очевидно надмірною.

Аналіз цієї справи має стратегічне значення для розуміння правової позиції України в сучасних спорах проти РФ. Зокрема, висновки МС ООН щодо колективних К сьогодні трансформуються. Якщо у 1986 році Суд був дуже обережним, то сучасна доктрина схиляється до того, що у випадку порушення норм «*jus cogens*» (агресія, геноцид), право на колективні К виникає у всієї міжнародної спільноти.

Важливою для порівняння меж між легітимними санкційними заходами та актами міжнародного свавілля є справа «Проект Габчіково-Надьмарош» [35]. У цьому рішенні МС ООН не лише підтвердив висновки, зроблені у справі Нікарагуа, а й кодифікував чотири обов'язкові умови, за яких К (як елемент санкційної політики держави) може вважатися правомірним з точки зору МП.

Система критеріїв за рішенням МС ООН у справі «Габчіково-Надьмарош»:

1) Наявність попереднього міжнародно-протиправного діяння. К не може бути превентивним. Він має бути реакцією на вже вчинене правопорушення з боку іншої держави. Це відрізняє санкційний примус від політичного тиску, який може застосовуватися «на випередження»;

2) Вимога щодо припинення порушення. Потерпіла держава (або міжнародна організація) повинна спочатку закликати порушника до виконання його зобов'язань. Це підкреслює характер С як «*ultima ratio*» (останнього засобу), а не інструменту миттєвої помсти;

3) Пропорційність. Суд акцентував, що ефект від К має бути співмірним із завданою шкодою, враховуючи тяжкість правопорушення та порушені права. Цей пункт є ключовим для критики «надлишкових» санкційних режимів;

4) Характер. Метою заходу має бути стимулювання порушника до виконання зобов'язань, а не його покарання чи знищення. Як тільки правопорушення припинено, санкційні заходи мають бути скасовані.

Під час детального розгляду змісту Резолюції 68/262 від 27 березня 2014 року, на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН «Про територіальну цілісність України». Засідання Генасамблеї ООН, яке було скликане спеціально для розгляду питання окупації рф території Кримського півострова. Авторами постанови виступили Україна, Німеччина, Канада, Коста-Рика, Литва та Польща. Загалом резолюцію підтримало 100 членів Генасамблеї, 11 проголосували проти, 58 – утримались. Стає очевидним, що вона стала юридичним фундаментом для всієї подальшої архітектури міжнародного спротиву агресії. ГА ООН чітко закликала всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати жодної зміни статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Саме акт колективного невизнання [12] дозволяє Україні зберігати суверенне право на тимчасово окуповані території в усіх міжнародних судових інстанціях (МС ООН, ЄСПЛ, арбітражні трибунали). Юридично Крим та інші окуповані регіони залишаються частиною України, оскільки правовий вакуум, створений невизнанням, не дозволяє агресору трансформувати фактичний контроль у юридичне П. Варто погодитися з думкою провідних вітчизняних юристів-міжнародників, що без цієї пасивної позиції щодо невизнання активні економічні санкції Заходу не мали б під собою легітимного підґрунтя. Якби світова спільнота визнала зміну кордонів, запровадження торговельних обмежень чи блокування активів розглядалося б як втручання у внутрішні справи агресора. Але саме цей статус невизнання

легітимізує будь-яку допомогу Україні та будь-який тиск на правопорушника. Резолюція 68/262 заблокувала можливість правової легітимації анексії через час (prescription). Це означає, що скільки б не тривала окупація, вона ніколи не перетвориться на законне володіння, поки діє обов'язок невизнання за ст. 41 Статей 2001 року.

З цього випливає закономірне питання про дієвість МП, хоча ГА ООН не має повноважень вводити війська, її акцент на юридичному неіснуванні наслідків агресії є найпотужнішим засобом захисту територіальної цілісності в довгостроковій перспективі. Отже, С ігнорування стає гарантом того, що міжнародний правопорядок не визнає право сили, а продовжує захищати силу права України на її міжнародно визнані кордони.

Підсумовуючи, С в МП посідають специфічне місце в системі засобів реагування на порушення норм МП і мають чіткі ознаки, що відрізняють їх від суміжних правових явищ. С є ширшим поняттям, ніж К (або репресалії у широкому сенсі), оскільки охоплюють не лише заходи СД, але й інституційні С міжнародних організацій. Водночас санкції є вузьким поняттям, ніж заходи СД, оскільки охоплюють лише примусові заходи, а не будь-які недружні дії (наприклад, Р не є санкціями у строгому сенсі, хоча й можуть розглядатися як один із видів самодопомоги).

Наукова цінність дослідження природи С була б неповною без звернення до окремих думок суддів МС ООН, оскільки саме в них часто закладаються підвалини майбутніх трансформацій міжнародного права. Аналіз правових позицій суддів у справах, пов'язаних із міжнародним примусом, виявляє серйозні доктринальні розбіжності щодо сутності економічного тиску.

Зокрема, деякі судді у своїх окремих думках до знакових рішень зазначали, що межа між економічним та політичним тиском у сучасному світі стає дедалі більш розмитою. Суддя Швебель у справі Нікарагуа звертав увагу на те, що економічне ембарго, хоча формально і може розглядатися як

Р (правомірна, але недружня дія), за певних обставин може досягати такої сили впливу, що фактично прирівнюється до силового втручання у внутрішні справи держави.

Інші представники суддівської частини наголошували на небезпеці суб'єктивізації МП. Вони застерігали, що за відсутності чіткого централізованого контролю з боку РБ ООН, будь-яка держава може назвати свою недружню політику легітимним К. Ця наукова полеміка підкреслює, що С в МП перебувають на стику юридичної норми та політичної реальності, де право має слугувати перепорою проти перетворення економічної переваги на інструмент правового нігілізму.

Для об'єктивної оцінки функціонування санкційних механізмів необхідно звернутися до офіційної статистики та звітів профільних органів ООН. Станом на 2026 рік міжнародна практика демонструє безпрецедентну інтенсифікацію використання санкційних інструментів.

Особливої уваги заслуговують щорічні звіти «Спеціального доповідача ООН» з питань негативного впливу односторонніх примусових заходів на реалізацію прав людини. У цих документах підкреслюється, що понад 30 країн світу наразі перебувають під різними формами односторонніх С. Основною проблемою, яку фіксують доповідачі, є надмірне дотримання С (over-compliance) фінансовими установами, що часто перешкоджає постачанню гуманітарних товарів навіть у випадках, коли вони прямо виключені з-під дії С.

Нині під егідою РБ ООН функціонують 15 постійних санкційних режимів, кожен з яких має своє управління відповідним Комітетом.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження сутності С в МП сформовано такі висновки.

1. С в МП еволюціонувала від інструменту покарання та політичної репресалії до складного механізму забезпечення глобального правопорядку.

С в МП є правомірний, процедурно регламентований інструмент примусового впливу на волю суб'єкта-порушника, що реалізується міжнародною спільнотою або державами задля припинення міжнародно-протиправного діяння та відновлення «status quo ante».

2. Важливим є проведення чіткої демаркаційної лінії між С та суміжними категоріями примусу (Р та К). Доведено, що ключовою відмінністю С є її централізований характер (мандат міжнародної організації) та публічно-правова природа, тоді як К залишаються інструментом «СД» потерпілої держави. Аналіз практики МС ООН (зокрема справ «Нікарагуа проти США» та «Габчіково-Надьмарош») дозволив виокремити чотири критерії правомірності примусу: наявність преюдиціального правопорушення, обов'язкове повідомлення, пропорційність та оборотність заходів.

3. Виявлено сучасну тенденцію до переходу від загальних економічних ембарго до «розумних» (smart) С [49; 56]. Західна правова думка (Б. Сімма, А. Пелле) та звіти Спеціальних доповідачів ООН підтверджують зміщення акценту на індивідуалізацію відповідальності. Практичне значення цього висновку полягає у визнанні того, що сучасні санкції мають відповідати стандартам прав людини та не призводити до колективного покарання цивільного населення, що підтверджує процес гуманізації міжнародного права. У цьому контексті заслуговує на увагу авторська концепція щодо можливості прийняття «Додаткового протоколу до Статуту ООН як інструменту уніфікації міжнародних санкційних режимів», представлена автором на міжнародній науково-практичній конференції [75, с. 97-100].

4. Обґрунтовано роль актів невизнання як фундаментальної форми міжнародно-правового примусу у разі порушення норм «jus cogens». На прикладі Резолюції ГА ООН 68/262 доведено, що обов'язок невизнання юридично блокує можливість легітимації територіальних загарбань через

час, створюючи тривалий вакуум для агресора. Це є стратегічно важливим для захисту суверенітету України в міжнародних судових інстанціях.

5. Аналіз статистичних даних свідчить про безпрецедентну інтенсифікацію санкційного інструментарію (15 постійних режимів РБ ООН та понад 30 країн під односторонніми С). Така динаміка вказує на те, що санкції перетворилися з виняткового заходу на повсякденний інструмент управління міжнародними кризами, що вимагає подальшої детальної класифікації та аналізу механізмів їх реалізації, чому буде присвячено наступний розділ роботи.

РОЗДІЛ 2.

ТИПИ І ВИДИ С В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

2.1. Санкції в міжнародному праві як об'єкти наукової класифікації

Класифікація С в МП є важливим науковим завданням, яке уможлиблює впорядкувати різноманітні форми санкційних заходів, визначити їхні специфічні характеристики та особливості правового режиму. Правильно побудована класифікація є необхідною передумовою ефективного застосування С на практиці та забезпечення їхньої відповідності нормам міжнародного права.

Перш ніж перейти до безпосередньої класифікації С, необхідно визначити підстави такої класифікації. У доктрині МП пропонуються різноманітні підстави класифікації С, що відображають різні аспекти цього правового явища. Систематизуючи наявні підходи, можна виокремити такі основні критерії класифікації С у міжнародному праві: суб'єктний (залежно від суб'єкта, що застосовує С); цільовий (залежно від суб'єкта-адресата С); за змістом (залежно від форми санкційних заходів); за підставою застосування; за механізмом прийняття рішення про С; за територіальним охопленням.

Класифікація за суб'єктом застосування є, мабуть, класичною. За цим критерієм виокремлюються:

- 1) С, що застосовуються окремими державами (односторонні санкції);
- 2) С, що застосовуються групою держав спільно (багатосторонні або колективні);
- 3) С, що застосовуються міжнародними організаціями (інституційні С) [41, с. 290].

Колективні С застосовуються від імені міжнародного співтовариства держав уповноваженими міжнародними органами або організаціями. Найбільш авторитетним суб'єктом їх застосування є РБ ООН, яка відповідно

до глави VII Статуту ООН вправі вживати примусових заходів, зокрема не пов'язаних із застосуванням збройної сили (стаття 41) і пов'язаних із нею (стаття 42). С РБ ООН є обов'язковими для всіх держав-членів, що підкреслює їх загальнообов'язковий (*universally binding*) характер [65, с. 714].

До колективних С відносять також заходи, що застосовуються регіональними організаціями – ЄС, Африканським союзом, ОБСЄ – у межах їх компетенції. Такі С, як правило, спираються на внутрішні правові акти організації та не завжди мають обов'язкову силу для третіх держав.

Яскравим прикладом сучасних колективних С, що мають універсальний характер, є багаторічний санкційний режим щодо КНДР. Ці заходи запроваджуються не окремими державами, а міжнародною спільнотою в особі РБ ООН у відповідь на загрози міжнародному миру та безпеці, спричинені ядерною програмою Пхеньяна. Основним актом, що започаткував цей режим, є Резолюція РБ ООН № 1718 (2006) [9]. На відміну від односторонніх заходів, дані С прийняті на основі Статті 41 Глави VII Статуту ООН. Це означає, що вони є юридично обов'язковими для виконання усіма державами-членами ООН без винятку, що підтверджується положеннями ст. 25 Статуту.

На жаль, в умовах неефективності централізованого механізму РБ ООН (зокрема через зловживання правом вето агресором), спостерігається трансформація інституту колективного примусу. На прикладі Резолюції ГА ООН 68/262 ми бачимо перехід від колективних санкцій Глави VII до моделі координації паралельних односторонніх заходів. У такому випадку акти ГА, попри їх рекомендаційний характер, виконують роль правової легітимації для децентралізованого застосування примусу окремими державами.

Односторонні С запроваджуються окремою державою або групою держав без уповноваження з боку ООН. Їх правомірність є предметом дискусій у доктрині МП. Прихильники їх законності посиляються на суверенне право держави самотійно визначати коло своїх

зовнішньоекономічних партнерів та умови співпраці. Критики вказують на потенційне порушення принципів невтручання у внутрішні справи, суверенної рівності та заборони незаконного втручання.

Практика провідних держав світу – США, держав-членів ЄС, Великої Британії, Канади, Австралії – свідчить про широке застосування односторонніх С як інструменту зовнішньої політики. Особливої актуальності ця проблематика набула у контексті С, запроваджених проти РФ після 2022 року, коли безпрецедентна за масштабом санкційна коаліція сформувалась поза межами формальних механізмів РБ ООН.

Одним із яскравих прикладів сучасних односторонніх С є обмежувальні заходи ЄС, запроваджені у відповідь на дестабілізацію ситуації в Україні та порушення суверенітету нашої держави. На відміну від колективних С ООН, С ЄС базуються на внутрішньому праві Союзу «Статті 215 Договору про функціонування ЄС (TFEU)». Вони класифікуються як односторонні, оскільки ініційовані суб'єктом МП самостійно, без мандата РБ ООН. Юридичною підставою для їх запровадження є Рішення Ради ЄС 2014/512/CFSP та Регламент Ради (ЄС) № 833/2014 [19]. Сучасні односторонні С ЄС характеризуються безпрецедентним масштабом (відключення провідних банків від системи SWIFT, ембарго на імпорт сирої нафти та нафтопродуктів морським шляхом, заборона на експорт товарів подвійного призначення та високотехнологічних компонентів).

Інституційні С застосовуються міжнародними організаціями або державними інститутами до своїх членів чи суб'єктів за порушення встановлених правил, норм або зовсім за невиконання зобов'язань.

У широкому розумінні вони охоплюють кілька ключових сфер: призупинення права голосу у керівних органах (прикладом є застосування ст. 5 Статуту ООН (призупинення прав та привілеїв) або С в межах ПАРЄ, де делегації можуть бути позбавлені права голосу за недотримання стандартів демократії), позбавлення членства або виключення з організації (відповідно

до Резолюції Комітету міністрів Ради Європи CM/Res (2022) 2, 16 березня 2022 року РФ була виключена зі складу організації через агресію проти України) блокування фінансування або доступу до програм допомоги (призупинення доступу до фондів чи програм допомоги. Наприклад, у межах ЄС діє Регламент 2020/2092, що дозволяє блокувати фінансування країнам-членам, які систематично порушують принципи верховенства права.).

Ця класифікація є ключовою для розуміння структури санкційного механізму в сучасному МП.

Особлива роль у сучасному міжнародно-правовому порядку належить С РБ ООН – єдиного органу, уповноваженого Статутом ООН застосовувати обов'язкові для всіх держав-членів примусові заходи. На відміну від них, інші С (односторонні, регіональні) мають різний ступінь обов'язковості та правового обґрунтування.

Таблиця 2.1. Порівняльна характеристика санкцій за суб'єктом застосування

Критерій порівняння	Колективні санкції (ООН)	Односторонні (автономні) санкції	Інституційні санкції
Суб'єкт ініціювання	РБ ООН	Окремі держави або союзи (ЄС, США)	Міжнародні організації (відносно своїх членів)
Правова основа	Глава VII Статуту ООН (ст. 41)	Національне право або договори про союзи (напр. ст. 215 TFEU)	Статутні документи організації
Обов'яз	Універсальний	Обмежений	Обов'язковий лише

КОВІСТЬ	льна (обов'язкові для всіх держав-членів ООН)	а юрисдикцією суб'єкта, що їх запровадив	для членів конкретної організації
Легітим ність	Найвища (централізован ий примус від імені людства)	Дискусій на (обґрунтовуєть ся захистом норм erga omnes)	Корпоративна/дисц иплінарна легітимність
Світ	Резолюці я РБ ООН № 1718 щодо КНДР (ядерна програма)	Регламен т Ради ЄС № 833/2014 (економічні санкції проти рф)	Резолюція СМ/Res (2022) 2 про виключення рф з Ради Європи
Рішенн я в Україні	Постанов и Кабінету Міністрів щодо імплементатії резолюцій РБ ООН	Закон України «Про санкції» (рішення РНБО, введені в дію Указами Президента)	Вихід України з угод у межах СНД або призупинення участі в органах СНД

Наша держава як сумлінний член ООН автоматично імплементує колективні С РБ ООН у внутрішнє право. Процедурно це відбувається через прийняття відповідних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, що забезпечують виконання міжнародних зобов'язань. Основна

наукова цікавість полягає в Законі України «Про санкції» від 14.08.2014 № 1644-VII [23]. Він є унікальним інструментом автономного примусу та дозволяє Україні застосовувати заходи реагування на загрози національним інтересам незалежно від рішень ООН. Україна активно використовує інституційні С як інструмент зовнішньої політики, а саме лобіювання призупинення прав рф у міжнародних поштових, авіаційних чи спортивних організаціях є класичним прикладом стимулювання інституційного примусу.

За цільовою ознакою С поділяються на:

1) С проти держав (державні С);

Світ: Ембарго на імпорту сировини нафти та нафтопродуктів з рф, запроваджене країнами «Великої сімки» (G7) та ЄС.

Україна: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1147 «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з рф» [29];

2) персоналізовані або адресні С (targeted sanctions) – проти конкретних фізичних та юридичних осіб;

Світ: «Список Магнітського» (Global Magnitsky Act) у США та аналогічні регламенти в ЄС.

Україна: Рішення РНБО (введені в дію Указами Президента) про блокування активів олігархів, колаборантів та політичних діячів.

3) С проти недержавних утворень (наприклад, терористичних організацій).

Світ: Резолюція РБ ООН № 1267 (1999) [6] та наступні щодо Аль-Каїди та ІДІЛ. (Security Council Committee pursuant to resolutions 1267 (1999) 1989 (2011) and 2253 (2015) concerning ISIL (Da'esh) Al-Qaida and associated individuals groups undertakings and entities).

Україна: формування та постійне оновлення переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності, який ведеться Державною службою

фінансового моніторингу України (наприклад, незаконних збройних формувань так званих «Л/ДНР»).

Сучасна тенденція у санкційній практиці полягає у зростанні ролі персоналізованих С, які є більш ефективними та менш шкідливими для мирного населення, ніж широкі державні С.

За змістом (формою) санкційних заходів традиційно виокремлюються:

- 1) дипломатичні С;
- 2) економічні С;
- 3) фінансові С;
- 4) транспортні С;
- 5) технологічні та науково-технічні С;
- 6) військові С;
- 7) гуманітарні та правові С;
- 8) збройні примусові заходи [41, с. 302].

У Таблиці 2.2 наведено порівняльний аналіз цих форм на прикладі світової та вітчизняної правозастосовної практики.

Таблиця 2.2. Порівняльна характеристика санкційних заходів за формою (змістом) використання у міжнародній практиці та Україні.

Вид санкцій за змістом	Міжнародна практика	Українське законодавство
Дипломатичні	Висилка дипломатів рф країнами ЄС та США (координація після 2022 р.).	Розірвання дипломатичних відносин з рф (24.02.2022) та Сирією (2022) згідно з Нотами МЗС України.
Економічні	Нафтове ембарго ЄС на морські поставки російської нафти (Рішення	Постанова КМУ № 1147, яка запроваджує повну заборону ввезення

	Ради ЄС 2022/879 від 03 червня 2022 року).	товарів з держави-агресора.
Фінансові	Відключення провідних банків РФ від системи SWIFT за рішенням Ради ЄС.	Блокування активів фізичних та юридичних осіб згідно з рішеннями РНБО (на основі ст. 4 Закону «Про санкції»).
Транспортні	Закриття повітряного простору країн ЄС та G7 для авіакомпаній держави-агресора.	Заборона в'їзду вантажного автотранспорту та закриття українських портів для суден під прапором РФ.
Технологічні	Заборона на експорт напівпровідників та передових технологій у межах актів OFAC (США).	Обмеження на передачу технологій та анулювання ліцензій для ВПК агресора (згідно з санкційними списками РНБО).
Військові	Ембарго РБ ООН на постачання зброї до Південного Судану чи Лівії.	Повна заборона на військово-технічне співробітництво з РФ (Указ Президента України № 691/2014).
Гуманітарні та правові	Візові обмеження ЄС для громадян РФ та анулювання спрощеного візового режиму.	Заборона на в'їзд в Україну особам, що незаконно відвідували окупований Крим (база ДПСУ).
Збройні	Місія UNPROFOR або	Участь України в

примусові заходи	операції за мандатом РБ ООН згідно зі ст. 42 Статуту.	миротворчих місіях ООН (до 2022 р.) як внесок у колективну безпеку.
-------------------------	---	---

За підставою застосування виокремлюються:

1) С, що застосовуються у відповідь на вчинення міжнародного правопорушення (реактивні С);

Світ: обмежувальні заходи ЄС та США, запроваджені після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року. Це класична реакція на грубе порушення статуту ООН та акт агресії.

Україна: застосування Україною персональних С проти осіб, причетних до організації незаконних референдумів на тимчасово окупованих територіях.

2) С, що застосовуються у відповідь на загрозу міжнародному миру і безпеці (превентивні);

Світ: дипломатичні та економічні С щодо Ірану або КНДР на ранніх етапах розвитку їхніх ядерних програм.

Україна: превентивний механізм Закону «Про санкції» дозволяє ініціювати обмеження проти суб'єктів, діяльність яких створює реальні загрози національним інтересам, територіальній цілісності чи безпеці України, навіть якщо факт фізичного нападу ще не зафіксовано в конкретній точці.

3) С, що застосовуються на виконання рішень міжнародних судових органів або арбітражу (виконавчі С).

Світ: заходи на підставі ст. 94 Статуту ООН. Якщо держава не виконує рішення МС ООН, інша сторона може звернутися до РБ, яка має право вжити заходів для приведення рішення до виконання.

Україна: Робота Міністерства юстиції України щодо арешту активів РФ за кордоном на виконання рішень міжнародних інвестиційних арбітражів

(наприклад, у справах про компенсацію збитків за експропрійоване майно в Криму)

За механізмом прийняття рішення С поділяються на:

1) С, що запроваджуються в порядку СД (без рішення централізованого органу);

Світ: «Акт Магнітського» (Global Magnitsky Act, 2016). США самостійно, на рівні національного законодавства, запровадили механізм арешту активів та візових обмежень проти іноземних посадовців, причетних до корупції та порушень прав людини.

Україна: Рішення РНБО щодо блокування активів та авіасполучення з авіакомпаніями рф.

2) С, що запроваджуються на підставі рішень міжнародних організацій (обов'язкових або рекомендаційних);

Світ: Резолюція РБ ООН № 1970 [10] від 26 лютого 2011 щодо Лівії, Резолюція ГА ООН ES-11/1 від 02 березня 2022.

Україна: Постанови Кабінету Міністрів України про виконання Резолюцій РБ ООН щодо Талібану чи ІДІЛ.

3) С, що запроваджуються на підставі багатосторонніх угод.

Світ: Заходи Світової організації торгівлі.

Україна: Механізм призупинення безвізового режиму з ЄС.

Сучасне МП зміщує акцент на модель координованої СД. Це можна пояснити як, коли держави діють самостійно, але узгоджують свої дії між собою, створюючи ефект колективної С без офіційної резолюції РБ ООН.

За ступенем організованості (централізованості) вирізняють:

1) децентралізовані – заходи, що вживаються окремими державами самостійно, в порядку самопомогі;

Світ: економічні С США проти Куби, що діють вже кілька десятиліть.

Україна: припинення Україною торговельних відносин з Республікою Білорусь у відповідь на її сприяння агресії.

2) централізовані – заходи, що вживаються на основі рішень централізованих органів (ООН, регіональних організацій тощо).

Світ: санкційний режим РБ ООН щодо Лівії (Резолюція 1970 від 26 лютого 2011 року).

Україна: імплементація Україною С ЄС.

Ця класифікація відображає двоїстість санкційного механізму в сучасному МП, де децентралізовані та централізовані елементи співіснують і доповнюють один одного.

За ступенем обов'язковості розрізняють:

1) обов'язкові (рішення РБ ООН, прийняті на основі глави VII Статуту ООН, є юридично обов'язковими для всіх держав-членів ООН);

Світ: Резолюція РБ ООН № 1533 (2004) та її наступні пролонгації

Україна: Постанова КМУ від 12 липня 2006 р. № 963 «Про виконання резолюцій РБ ООН щодо Демократичної Республіки Конго» [30].

2) рекомендаційні (рекомендації ГА ООН щодо застосування тих чи інших обмежувальних заходів);

Світ: Резолюція ГА ООН 68/262 (2014) та пізніші (наприклад, ES-11/1 від 02.03.2022 та усі подальші пролонгації).

Україна: Оскільки ці резолюції є рекомендаційними, Україна використовує їх як правове обґрунтування у текстах рішень РНБО. У преамбулах Указів Президента (наприклад, Указ № 726/2022 від 19 жовтня 2022 року), якими вводяться в дію С проти РФ, завжди йде посилення на принципи Статуту ООН та відповідні резолюції ГА ООН як доказ легітимності українських контрзаходів.

3) погоджені, але добровільні (С, прийняті в рамках певної коаліції держав або міжнародної організації, що є обов'язковими для її членів, але не для третіх країн).

Світ: Рішення Ради ЄС (CFSP) 2019/797 від 17 травня 2019 року про обмежувальні заходи проти кібератак, що загрожують Союзу або його державам-членам.

Україна: Указ Президента України від 14 травня 2020 року № 184/2020 (рішення РНБО).

За часовим виміром С можуть бути:

1) тимчасовими (тобто такими, що встановлюються на певний строк або до настання певних умов);

Світ: Економічні С ЄС проти рф (Рішення Ради ЄС 2014/512/CFSP від 31 липня 2014 року).

Україна: Рішення РНБО (введені Указами Президента), де в графі «Строк застосування» чітко вказується період: наприклад, 3, 5 або 10 років, відповідно до вимог ст. 5 Закону України «Про санкції».

2) безстроковими (тобто такими, що діють до прийняття спеціального рішення про їх скасування).

Світ: Резолюція РБ ООН № 1591 щодо Судану ухвалена 29 березня 2005 року.

Україна: Закон України «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і рф» введений в дію 01 квітня 2019 року.

Сучасна міжнародна практика переважно надає перевагу тимчасовим С із вбудованим механізмом перегляду, що дозволяє адаптувати їх до мінливих обставин.

Отже, багатоаспектна класифікація С у МП відображає різноманітність форм і видів цього правового інституту. Жоден із запропонованих критеріїв класифікації не є абсолютним чи вичерпним. Кожен з них висвітлює лише певні аспекти санкційного явища.

Для повного розуміння С у конкретній ситуації необхідно використовувати комплексний підхід, що поєднує кілька класифікаційних критеріїв..

Суттєвою проблемою є правова невизначеність щодо «вторинних С», а саме заходів проти третіх держав та суб'єктів, що взаємодіють з державою-об'єктом С. Подібні механізми, що використовуються США у формі т. зв. вторинних С, не мають однозначного правового статусу з позиції міжнародного права і є предметом гострих суперечок між США та ЄС.

Трансформація санкційних механізмів проявляється також у посиленні ролі недержавних акторів. Це породжує питання про правовий статус приватних С та їх відповідність нормам МП.

Наукова класифікація С у МП має не лише теоретичне, а й суто практичне значення. Вона вважає умови правомірності відповідних заходів, коло зобов'язаних суб'єктів та правові слідки їх застосування.

Багатокритеріальний підхід до типології С за суб'єктом, підставою, характером, сферою, наказом та механізмом – дозволяє комплексно охопити всю різноманітність сучасної санкційної практики і є необхідною передумовою для адекватного правового регулювання цього інституту в умовах трансформації міжнародного правопорядку.

2.2. Санкції, що реалізуються державами в порядку самопомоги

Санкції, що реалізуються державами в порядку СД, є однією з найбільш традиційних і водночас суперечливих форм С у МП. Їхнє дослідження має ключове значення для розуміння механізму реалізації норм міжнародного права в умовах децентралізованої міжнародної системи.

Самодопомога (self-help) [58] як правовий феномен відома ще з часів стародавнього права, коли держави та інші суб'єкти правових відносин

самостійно захищали свої права і законні інтереси від порушень з боку інших суб'єктів. У МП СД зберігає своє значення навіть в умовах сучасного міжнародного правопорядку, в якому функціонують розвинені механізми вирішення спорів і застосування примусу – передусім тому, що зазначені механізми нерідко виявляються недостатньо ефективними або недоступними для потерпілих держав.

Г. Кельзен розглядав СД як первинний механізм забезпечення МП, підкреслюючи, що в умовах централізованого виконавчого органу держави вони виступають суб'єктами правоохоронної діяльності [57 с. 320]. І. Броунлі характеризував СД як «організовану відповідь правопорядку на протиправний акт», реалізовану через децентралізовані механізми [60, с. 118].

У сучасному МП СД не є абсолютною – вона обмежена принципами заборони застосування сили, невтручання у внутрішні справи, пропорційності та необхідності.

С, що реалізуються державами в порядку СД – це заходи примусового характеру, що вживаються однією або кількома державами на власний розсуд (без рішення централізованого органу міжнародного співтовариства) у відповідь на порушення міжнародного права або у захист своїх законних інтересів. У науці МП такі С нерідко іменуються «децентралізованими санкціями» або «санкціями в порядку самодопомоги».

Відповідно до класифікації Бігняка О. В. [40] виділяють такі види санкцій в порядку СД:

- а) самооборона;
- б) репресалії;
- в) реторсії;
- г) розрив дипломатичних і консульських відносин;
- д) невизнання.

Р – це правомірні, хоча й недружні заходи держави у відповідь на недружні, але юридично допустимі дії іншої держави. Принципова особливість реторсії виникає в тому, що вони не є відповіддю на міжнародно-протиправний акт. У даному випадку говориться про те, що недостатньо недружного або несправедливого ставлення.

Характерними ознаками Р є:

- а) правомірність як самого приводу, так і відповідного заходу;
- б) наявність обов'язку правового обґрунтування через інститут відповідальності;
- в) дискреційний характер – держава сама вирішує, чи вдається до них;
- г) вимагає суворой пропорційності в юридичному сенсі [40, с. 172].

Формами Р слугують :

- а) відкликання посла або зниження рівня дипломатичного представництва;
- б) скасування преференційних торговельних або візових режимів;
- в) обмеження в'їзду громадян відповідальної держави;
- г) призупинення програми допомоги та співробітництва;
- д) запровадження додаткових митних тарифів тощо [40, с. 173].

Цікавим для аналізу та обговорення є поняття «*persona non grate*». «Згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини (1961) », держава перебування може в будь-який час оголосити будь-якого члена дипломатичного персоналу «небажаною особою».

Світ: масове вислання російських дипломатів країнами ЄС та США у 2018 році після «справи Скрипалів». Держави мають суверенне право відкликати згоду на перебування дипломата без пояснення причин (ст. 9 Віденської конвенції).

Україна: рішення МЗС України про оголошення співробітників посольства РФ «*persona non grate*» [33].

Вислів вживають не тільки в правознавчій сфері, а також в повсякденному житті щодо людини, якій відмовляють у гостях, ігнорують або виключають із певного кола спілкування (остракізм) та культури (наприклад, однойменний роман Хорхе Едвардса про Кубу або фільми режисерів Олівера Стоуна та Кшиштофа Зануссі).

Важливим для прикладу Р є зміна правил в'їзду або перебування для громадян певної країни.

Світ: скасування спрощеного візового режиму ЄС для громадян рф у вересні 2022 року (Рішення Ради ЄС 2022/1500 від 9 вересня 2022 року).

Україна: запровадження візового режиму з рф (Постанова КМУ від 17 червня 2022 р. № 692). Варто зазначити, що саме ця постанова відбулась на фоні повномасштабного вторгнення рф, але з юридичної точки зору розірвання угоди про безвізові поїздки є класичною Р [29].

Обмеження доступу до ринку, які не порушують угод СОТ (наприклад, через винятки щодо національної безпеки) є економічними та адміністративними Р.

Світ: дзеркальні обмеження на польоти.

Україна: ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Ця стаття прямо передбачає можливість запровадження Україною заходів у відповідь на дискримінаційні дії інших держав. Запровадження спеціального мита на товари з певної країни у відповідь на введення нею додаткових бар'єрів для українського експорту [27].

Репресалії – це примусові заходи держави у відповідь на міжнародно-протиправний акт іншої держави, які у звичайних умовах самі були протиправними, однак набувають правомірності внаслідок попереднього порушення. Це «протиправне у відповідь на протиправне», що стає законним за наявності юридичних підстав.

Головні умови правомірності репресалій:

- наявність попереднього міжнародно-протиправного акту;

- попереднє звернення до держави-порушника з вимогою припинити порушення;
- пропорційність заходів завданій шкоді;
- тимчасовий характер – до моменту відновлення правомірної поведінки [46, с. 65].

У класичному МП репресалії охоплювали як збройні, так і незбройні заходи. Статут ООН 1945 року заборонив збройні репресалії як несумісні із заборонаю застосування сили. Нині поняття «репресалія» у незбройному значенні фактично витіснено терміном «К», тоді як збройні репресалії вважаються абсолютно забороненими – що підтверджено резолюцією ГА ООН 2625 (XXV) 1970 року та декларацією про неприпустимість втручання 1965 року.

Правомірними є лише політичні і економічні репресалії такі як:

- а) позбавлення обмеження дипломатичних привілеїв і імунітету офіційних представників держави-порушниці;

Світ: обмеження свободи пересування дипломатів (наприклад, заборона виїзду за межі 25-мильної зони від міста акредитації), що часто застосовується між США та рф.

Україна: Закон України «Про дипломатичну службу» та відповідні ноти МЗС, які можуть обмежувати привілеї (наприклад, митні пільги) для представників держав, що вчиняють недружні дії [25].

- б) ембарго;

Світ: ембарго РБ ООН на постачання зброї до Лівії (Резолюція 1970 від 26 лютого 2011 року).

Україна: постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 р. №426, яка запроваджує повне торговельне ембарго (заборону ввезення товарів) з території рф [31].

- в) бойкот;

Світ: бойкот Олімпійських ігор (наприклад, 1980 р. у Москві чи 1984 р. у Лос-Анджелесі). У сучасному контексті – бойкот міжнародними брендами ринку країни-агресора.

Україна: політичні заяви Верховної Ради та Уряду із закликом до світової спільноти про бойкот російських культурних та наукових установ (на основі рішень РНБО).

г) секвестр майна – це примусове обмеження права розпорядження майном іноземної держави або її громадян (арешт, заборона відчуження) з метою забезпечення виконання зобов'язань або як відповідь на правопорушення тощо.

Світ: Заморожування активів центральних банків або приватних осіб (на основі актів OFAC у США або Регламентів ЄС).

Україна: Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів» (від 3 березня 2022 р. №2116-IX) [26]. Це крайня форма майнових С, що передбачає фактичну націоналізацію активів агресора.

Найбільш відчутними формами репресалій є розрив торговельно-економічних відносин з державою-порушницею і її повна економічна ізоляція. Розрив дипломатичних і консульських відносин є самостійним видом міжнародно-правових санкцій. Розрив дипломатичних відносин може відбуватись окремо або одночасно з розривом консульських відносин. Крім того, можливе призупинення дипломатичних і консульських відносин як більш м'яка форма впливу на державу-порушницю. Застосування цієї форми можливе і при недружніх актах, але в такому разі вона не є міжнародно-правовою санкцією, бо застосовується не у відповідь на міжнародне правопорушення.

Самооборона – це дії щодо держави-порушниці, які мають збройний примусовий характер. Виокремлюють дві форми самооборони:

– необхідна оборона;

– самооборона від агресії.

Необхідною обороною є захист збройними силами від зазіхань іноземної держави на недоторканність державного кордону, її воєнним вилазкам, які ще не можна кваліфікувати як акт агресії (заслання військово-розвідувального літака на територію держави-жертви, захід військових суден у територіальні води такої держави тощо). При необхідній обороні бажане попередження про можливість її застосування, якщо держави-порушник не припинить порушення. Попередження необхідне тому, що правопорушення може бути ще об'єктивно відсутнім (підготовка до вторгнення) або вимушеним (порушення територіальної недоторканності із-за аварії чи помилки). Застосування збройної сили в таких випадках не є правомірним.

Право на самооборону від агресії – суверене право кожної держави, адже агресія є найтяжчим міжнародним правопорушенням. Однак під час його реалізації необхідно дотримуватись принципу пропорційності.

Відповідно до ст. 51 Статуту ООН держава має невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону у разі збройного нападу. Самооборона є єдиним випадком правомірного застосування збройної сили в порядку СД і підпорядкована суворим умовам.

Таблиця 2.3. Порівняння характеристика понять «необхідна самооборона» та «самооборона від агресії»

Критерій	Необхідна оборона	Самооборона від агресії
Правова підстава	Ст. 21 Статей про відповідальність держав (2001) [2].	Ст. 51 Статуту ООН.
Характер загрози	Правопорушення, що не обов'язково є збройним нападом.	Збройний напад на суверенітет чи територію.
Застосування	Виключає застосування	Передбачає

ання сили	збройної сили (має мирний характер).	застосування збройної сили для відсічі агресору.
Мета заходу	Припинення правопорушення та захист інтересів держави.	Відновлення суверенітету та територіальної цілісності.
Світ	Справа «Проект Габчіково-Надьмарош» (Угорщина проти Словаччини): посилення на стан необхідності для захисту екологічних інтересів.	Операція «Буря в пустелі» (1991): законна самооборона Кувейту та коаліції проти агресії Іраку.
Україна	Запровадження Україною спеціальних мит або торговельних обмежень у відповідь на порушення торговельних угод іншою стороною.	Відсіч повномасштабній агресії РФ з 24.02.2022: реалізація Україною невід’ємного права на індивідуальну самооборону.

Невизнання може стосуватись результатів, ситуацій викликаних неправомірними діями держави-порушниці.

Форми невизнання:

- відмова держави визнати дійсність міжнародного договору укладеного під тиском чи з іншими порушеннями передбаченими нормами МП;
- невизнання неправомірних територіальних змін;
- невизнання фашистського, расистського чи колоніального режиму держави, яке веде до ізоляції такої держави тощо;
- призупинення прав і привілеїв, що впливають з членства в міжнародній організації;

- відмова в членстві;
- позбавлення можливості міжнародного співробітництва з іншими суб'єктами МП (повний або частковий розрив економічних відносин, призупинення засобів зв'язку);
- колективні збройні заходи (демонстрації, блокади, застосування збройних сил організацій) [40, с. 177].

К (countermeasures) – центральний інститут СД в сучасному МП, кодифікований у «Статтях КМП ООН про відповідальність держави 2001 року (ст. 49–54)». Це заходи потерпілої держави, що є тимчасовим невиконанням її зобов'язань щодо держави-порушника, вжити з наказом спонукати останню до виконання своїх зобов'язань.

Юридична природа К виникає в тому, що вони не скасовують зобов'язання, а лише припускають їх виконання на певний строк і щодо конкретної держави-порушника.

Заходи, що не можуть бути К (ст. 50):

- 1) загроза силою або її застосування;
- 2) крайній економічний або політичний примус;
- 3) порушення зобов'язань *jus cogens*;
- 4) порушення зобов'язань щодо дипломатичного та консульського захисту [2, ст. 50].

В особливій дискусії набуло питання про право держави, що не є потерпілими, вживати контрзаходів на захист колективних інтересів або інтересів третьої держави (ст. 54 Держави КМП). КМП ООН залишила це питання відкритим, бо практика в цій сфері ще не є достатньо усталеною. Однак масштабні С проти РФ після 2022 року значною мірою базуються саме на концепції колективних контрзаходів третіх держав.

Світ: повна відмова Литви від імпорту російського газу та електроенергії у 2022 році.

Україна: аналогічно Україна припинила дію низки угод у сфері енергетики та видобутку ресурсів, що за нормальних обставин регулюються інвестиційними договорами.

У сучасній доктрині кіберпростір став окремою ареною для контрзаходів.

Світ: Кейс США проти Ірану/КНДР у відповідь на державні кібератаки на свою критичну інфраструктуру, США (згідно з доктриною «Persistent Engagement») проводять операції з відключення серверів іноземних розвідок [22].

Україна: діяльність вітчизняних структур з блокування ворожих ресурсів та інфраструктури, що здійснюється у відповідь на системні атаки на державні реєстри та енергомережу.

Сучасна практика свідчить про розширення сфери застосування К: від класичних торговельних обмежень до призупинення суверенних імунітетів у фінансовій сфері та операцій у кіберпросторі. Це підтверджує тезу, що К є найбільш динамічним інструментом «СД» в умовах паралічу централізованих механізмів ООН.

Важливою різновидністю С у порядку СД є так звані «вторинні санкції» (secondary sanctions), які останнім часом набули значного практичного значення. Вторинні С – це заходи, що застосовуються однією державою не лише проти держави-адресата, але й проти третіх осіб (держав, компаній, фізичних осіб), які здійснюють ділові відносини з державою-адресатом всупереч введеним санкціям. Найвідомішим прикладом використання вторинних С є санкційна практика США, які широко застосовують цей інструмент для максимізації тиску на держав-адресатів.

Правомірність вторинних С є предметом гострих суперечок у доктрині та практиці міжнародного права. Критики вказують на те, що вони порушують принцип суверенної рівності держав і принцип невтручання у внутрішні справи. Адже фактично нав'язують іноземним суб'єктам правила

поведінки всупереч їхній волі і волі держав їхньої юрисдикції. Прибічники вторинних С, навпаки, обстоюють їхню необхідність як засобу забезпечення ефективності санкційного режиму.

Аналіз сучасної практики застосування С у порядку СД виявляє низку проблем, що потребують вирішення. Перша з них – проблема правомірності унілатеральних С, хоча С у порядку СД й передбачені МП, межі їхньої правомірності в сучасній доктрині і практиці не є чіткими.

Особлива увага приділяється «автономним» або «унілатеральним» С, що вживаються не у відповідь на конкретне правопорушення, а з метою тиску на державу з метою зміни її внутрішньої або зовнішньої політики.

Друга проблема – ефективність С у порядку СД. Практика свідчить, що одностороннє запровадження С часто виявляється неефективним через можливість адресата обійти їх, скориставшись торговельними відносинами з третіми країнами. Саме тому сучасна санкційна практика переважно орієнтується на запровадження багатосторонніх або інституційних С.

Третя проблема – гуманітарні наслідки С. Широкі С, що охоплюють цілі галузі економіки, нерідко завдають значної шкоди мирному населенню держави-адресата. Це зумовило тенденцію до переходу від широких (comprehensive) до адресних (targeted) С, спрямованих проти конкретних осіб і структур.

Четверта проблема – відповідність С принципу пропорційності. Принцип пропорційності є одним із фундаментальних принципів МП, і він має дотримуватися при застосуванні С у порядку СД. Разом з тим практика свідчить, що визначення пропорційності С нерідко є предметом суперечок між державою, що застосовує С, та її адресатом.

На сучасному етапі особливо актуальним прикладом застосування С у порядку СД є С, запроваджені ЄС, США, Великою Британією, Японією та іншими державами проти РФ після її збройної агресії проти України. Ці С охоплюють широкий спектр заходів, зокрема:

- заморожування активів Центрального банку рф та пов'язаних з нею осіб (на суму понад 300 млрд доларів США);
- виключення низки російських банків із системи SWIFT;
- заборону авіасполучення, ембарго на нафту і нафтопродукти, технологічні обмеження та ін. [3, с. 215].

Право на СД не є безмежним. Сучасне МП встановлює низку принципових обмежень:

- а) заборона застосування сили (ст. 2 (4) Статуту ООН) – будь-які збройні заходи СД, крім самооборони, є забороненими;
- б) принцип пропорційності – заходи СД мають бути домірними пошкодженням і не виходити за межі, необхідні для відновлення правомірного стану;
- в) принцип необхідності – СД допустима лише тоді, коли інші засоби виявились або явно виявились неефективними;
- г) захист прав людини – навіть у порядку СД держави не можна порушувати основоположні норми міжнародного гуманітарного права та права прав людини;
- г) заборона покарання третіх осіб –К спрямовані на використання проти держави-порушника, а не проти її населення чи третьої держави [2, с. 49].

США та ЄС все більше практикують заходи проти третіх держав і суб'єктів, які підтримують економічні відносини з державою-об'єктом С.

Правова кваліфікація таких заходів є предметом гострих зборів. Вони виходять за межі класичного інституту К і залишаються під сумнів принципу суверенної рівності держави.

Право на колективну СД залишається однією з найактуальніших прогалин МП. Зростаюча практика солідарних санкційних режимів вимагає доктринального осмислення та, можливо, прогресивного розвитку норм МП.

Гуманітарні наслідки широких заходів СД – особливо економічних санкцій, що є предметом критики з боку Спеціального доповідача ООН з питань односторонніх примусових заходів, які неодноразово наголошували на прикладності таких заходів нормам МП прав людини.

Невизнання, як одна із форм СД, може стосуватись результатів, ситуацій викликаних неправомірними діями держави-порушниці. Розрізняють такі форми невизнання:

- а) відмова держави визнати дійсність міжнародного договору укладеного під тиском чи з іншими порушеннями передбаченими нормами міжнародного права;
- б) невизнання неправомірних територіальних змін;
- в) невизнання фашистського, расистського чи колоніального режиму держави, яке веде до ізоляції такої держави тощо [40, с. 176].

Невизнання як форма СД виступає специфічним правовим бар'єром, який перешкоджає легітимізації незаконних ситуацій (*legalization of illegal situations*). У випадку України, політика невизнання, закріплена на рівні Резолюцій ГА ООН та національного законодавства, є фундаментом для подальшої деокупації, оскільки вона зберігає юридичну приналежність територій потерпілій стороні, попри фактичну втрату контролю.

Найяскравішими та проаналізовані приклади світового невизнання:

- 1) Мюнхенська угода 1938 року. Після Другої світової війни уряди Чехословаччини, Великої Британії, Франції та Італії визнали цю угоду (яка передбачала анексію Судетської області Німеччиною) нікчемною з моменту її укладення (*void ab initio*). Підставою стало те, що угода була нав'язана Чехословаччині під реальною загрозою збройного нападу;
- 2) «Угода про протекторат» між Японією та Кореєю (1905 р.). Південна Корея та міжнародні юристи пізніше довели, що договір був недійсним, оскільки корейського імператора змусили підписати його під

дулами пістолетів. Невизнання цього договору стало основою для відновлення суверенітету Кореї;

3) Анексія Кувейту Іраком (1990 р.). Резолюція Ради Безпеки ООН № 661 (1990) офіційно проголосила анексію Кувейту «юридично недійсною» і закликала всі держави не визнавати її та не вступати в жодні контакти, які б могли тлумачитися як визнання [5];

4) Західна Сахара. Більшість країн світу не визнають суверенітет Марокко над цією територією, попри фактичний контроль. Це базується на рішенні МС ООН, який підтвердив право народу на самовизначення;

5) Родезія (1965–1979 рр.). Коли режим білої меншини проголосив незалежність Родезії (сучасне Зімбабве) для збереження системи расистського панування, Рада Безпеки ООН (Резолюція № 216 Resolution 216 (1965) / of 12 November 1965) закликала всі держави не визнавати цю «незаконну владу». Жодна держава світу офіційно не визнала Родезію, що призвело до її повної економічної та дипломатичної ізоляції [4];

6) Політика апартеїду в ПАР (1948–1994). Міжнародна спільнота тривалий час не визнавала легітимність так званих «бантустанів» (маріонеткових держав всередині ПАР). Невизнання цих утворень було формою боротьби проти расистського режиму та його спроб легалізувати сегрегацію.

7) «Кримські санкції» (17 березня 2014 року і дотепер) частина політики ЄС і США щодо невизнання спроби незаконної анексії Криму і Севастополя РФ, а згодом і окупації територій України. Це були та є персональні С проти кількох громадян РФ – державних діячів, посадових осіб, військових та депутатів, а також кількох громадян України, які були причетні до порушення суверенітету та територіальної цілісності. На принципах, закладених у деклараціях Стімсона (7 січня 1932 р., яка базується на основоположному принципі права «Ex injuria jus non oritur» – злочин не може породжувати право) і Веллеса (23 липня 1940 р.), базується і Резолюція

ГА ООН від 27 березня 2014 року про визнання суверенітету і територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах та невизнання законності кримського «референдуму». Резолюція визначає, що «референдум» 16 березня 2014 року не має законної сили, а тому не може бути підставою для зміни статусу АР Крим та Севастополя»; містить заклик до усіх держав утриматись від дій на порушення кордонів України і визнання зміни статусу Автономної Республіки Крим і Севастополя та утриматись від будь-яких кроків, які можна було б трактувати як визнання. 25 липня 2018 року США підтвердили свою відмову будь-коли визнати спробу РФ анексувати український Крим і Севастополь. Загалом до «кримських» санкцій приєдналася 41 країна, серед яких Канада, Японія, Норвегія, Швейцарія, Австралія, Нова Зеландія, Велика Британія та ін. Наразі Рада ЄС продовжила дію санкцій до 23 червня 2026 року.

Наразі агресор використовує будь-які способи для невизнання та обходу С, наприклад, використання «тіньового флоту», реекспорт через «треті країни», створення мережі підставних компаній, використання фінансових систем, відмінних від SWIFT, дипломатичне та економічне ігнорування. Саме відсутність однієї постійної і справедливої політики санкції створює такі «можливості» для нівелювання та нехтування усіма законами.

2.3. Санкції міжнародних організацій

Санкції міжнародних організацій – це узгоджені на міжнародному рівні заходи примусового характеру, що застосовуються колективними суб'єктами МП (насамперед міжнародними організаціями) з метою:

- а) припинення міжнародно протиправної поведінки;
- б) відновлення порушених прав;
- в) стримування подальших порушень;

г) сприяння підтримці міжнародного миру та безпеки [41, с. 295].

СМО являють собою якісно відмінний від С у порядку СД вид С, оскільки вони застосовуються на підставі рішення уповноваженого органу МО і можуть набувати обов'язкового характеру для всіх або більшості держав-членів. Саме СМО найбільше відповідають ідеї централізованого забезпечення норм МП і є ознакою зростаючої «організованості» міжнародного правопорядку.

Джерелами права є:

1. Статутні повноваження та рішення (коли організація прямо уповноважена статутом застосовувати примусові заходи);
2. Вторинні акти органів організації (регламенти, постанови, рішення щодо імплементації);
3. Національна імплементація (закони, підзаконні акти держав членів або партнерів) [65, с. 730].

На практиці механізми застосування СМО можна описати так :

- встановлення підстави (загроза миру, порушення прав, підтримка збройного конфлікту тощо);
- ухвалення санкційного рішення компетентним органом;
- деталізація заходів (переліки суб'єктів, дозволи, виключення, процедури заморожування майна тощо);
- імплементація державами через національні акти;
- контроль, звітність, оновлення переліків;
- перегляд і оскарження (коли існує процедура судового чи адміністративного захисту) [66, с. 95].

Серед МО, уповноважених застосовувати С, безумовно домінуючу роль відіграє ООН – і насамперед її РБ. Відповідно до Статуту ООН (ст. 24), РБ несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки, а держави-члени ООН погодились виконувати рішення РБ (ст. 25).

Глава VII Статуту ООН надає РБ широкі повноваження щодо застосування примусових заходів у разі загрози миру, порушення миру або акту агресії.

Відповідно до ст. 41 Статуту ООН, РБ уповноважена вирішувати, які заходи, не пов'язані із застосуванням збройних сил, слід вжити для здійснення її рішень, і вона може закликати членів Організації до застосування таких заходів. Ці заходи можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо та інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин.

Для резолюцій РБ ООН характерно:

- визначення режиму (наприклад, замороження активів, ембарго, заборони на поїздки);
- персональні чи секторні переліки (хто підпадає під режим);
- механізм нагляду (комітети, панелі експертів);
- порядок повідомлень та оновлень списків;
- виключення (гуманітарні, базові потреби тощо – залежить від режиму) [65, с. 730–732; 49, с. 85].

Санкційні рішення РБ ООН формують універсальний характер зобов'язання для держав-членів. Юридична конструкція режимів передбачає поєднання:

- 1) матеріальних заборон (фінансових, торговельних, транспортних);
- 2) процедур включення до переліків;
- 3) механізмів контролю (звітність, комітети, експертні групи).

Однією з найвідоміших та найактуальніших Резолюцій є Резолюція РБ ООН 2231 (2015) щодо Ірану [11].

Резолюцію ухвалено 20 липня 2015 року одноголосно усіма 15 членами Ради Безпеки ООН. Вона схвалила Спільний всеохоплюючий план дій (СВПД / JCPOA), досягнутий між Іраном та групою P5+1 14 липня 2015 року. Резолюція встановила жорстку систему моніторингу та часовий графік

виконання зобов'язань, відкривши шлях до скасування санкцій ООН проти Ірану. МАГАТЕ отримало мандат на верифікацію та моніторинг дотримання угоди.

Конкретно резолюція передбачала:

- Ембарго на озброєння – зберігалось впродовж 5 років після набрання чинності угодою; обмеження щодо балістичних ракет – впродовж 8 років.

- Заборона на експорт ракетних компонентів до Ірану – діяла до жовтня 2023 року; обмеження на імпорту/експорт звичайних озброєнь – діяли до жовтня 2020 року.

- Іран зобов'язувався скоротити кількість центрифуг на дві третини та позбутися 98% збагаченого урану – із запасу, достатнього для 10 ядерних боєголовок, до частки, недостатньої навіть для однієї.

Механізм «снєпбек» (автоматичного відновлення санкцій) – не міг бути заблокований правом вето жодного з постійних членів РБ ООН. Після активації «снєпбеку» у вересні 2025 року відновлені заходи включають: заборони на в'їзд для фізичних осіб, заморожування активів фізичних та юридичних осіб, а також заборону надавати кошти або економічні ресурси особам зі санкційних списків.

Галузеві обмеження, що діяли раніше:

- 1) ядерний сектор – заборона передачі технологій збагачення урану та важкої води;
- 2) ракетний сектор – заборона постачання компонентів, пов'язаних з балістичними ракетами;
- 3) фінансовий сектор – заморожування іранських державних активів за кордоном;
- 4) оборонна промисловість – ембарго на постачання зброї [11].

РБ безпосередньо здійснює функції, пов'язані з виконанням резолюції, зокрема:

- моніторинг та реагування на порушення;
- розгляд запитів держав-членів;
- розгляд пропозицій щодо передачі ядерних, ракетних або збройних матеріалів Ірану [11].

Щорічно один із членів РБ призначається фасилітатором для координації цих функцій.

Після активації «снєпбеку» С відновлені безстроково, а іранська ядерна програма знову перебуває в порядку денному РБ ООН на невизначений термін. Інспектори МАГАТЕ були виведені з Ірану в червні 2025 року після американо-ізраїльських авіаударів по ядерних об'єктах країни.

Ще одним яскравим прикладом, але вже більш сучаснішим є Резолюція РБ ООН 2812 (2026), вона продовжила дію резолюції 2722 (2024) щодо атак хуситів у Червоному морі [15].

Резолюція зобов'язує Генерального секретаря ООН надавати РБ щомісячні письмові доповіді про будь-які атаки хуситів у Червоному морі – до 15 липня 2026 року. Усі держави-члени зобов'язані дотримуватися С ООН проти хуситів, зокрема запобігати постачанню зброї та товарів подвійного використання для їхніх збройних програм.

Санкційний режим спрямований проти постачання зброї та товарів подвійного використання, що розширюють ракетний та дронний потенціал хуситів. США назвали цю резолюцію підтвердженням «відповідальності Ради за пильність щодо хуситської терористичної загрози свободі судноплавства».

рф не підтримала резолюцію, назвавши її позбавленою сенсу – з вересня 2025 року інцидентів у Червоному морі не фіксувалося, а атаки були пов'язані з конфліктом у Газі. Китай утримався, посиляючись на позицію, що безпека у Червоному морі є спільною відповідальністю всіх країн.

Призупинення прав і привілеїв, що впливають з членства в МО, може бути добровільним або у формі санкції. При добровільному призупиненні

членства держави, вона не пориває МО юридичного зв'язку. При призупиненні прав і привілеїв, що випливають з членства в МО у формі санкції активна діяльність держави в МО примусово припиняється. Воно можливе у формі позбавлення голосу за такі дії:

- несплату внесків;
- несплату внесків в одному з головних органів організації; несплату внесків лише в головних органах організації;
- несплату внесків в усіх органах організації; за порушення міжнародних не фінансових зобов'язань;
- за порушення статутних не фінансових зобов'язань.

Позбавлення права на представництво в органах МО може бути у формі:

- недопущення держави-правопорушниці до роботи в цих органах;
- не обрання її представників в такі органи;
- не запрошення на їх засідання, наради, конференції [40, с. 175].

Добровільне: РФ сама вийшла з Ради Європи у 2022 році до офіційного виключення, юридично зберігши певні зв'язки на перехідний період.

Примусове: Резолюція 2231 щодо Ірану – держава чи актор не обирає зупинку, вона накладається ззовні [1].

Позбавлення голосу за несплату внесків: ст. 19 Статуту ООН говорить – держава, що має заборгованість за два повні роки, автоматично втрачає право голосу в ГА. Саме через це Резолюція 2231 і подібні документи ухвалюються РБ, а не ГА – адже в РБ голосує лише 15 держав із чіткими правами вето, що унеможливорює такий механізм автоматичного позбавлення.

Нефінансові статутні порушення: Резолюція 2806 (2025) щодо Аль-Шабааб [14].

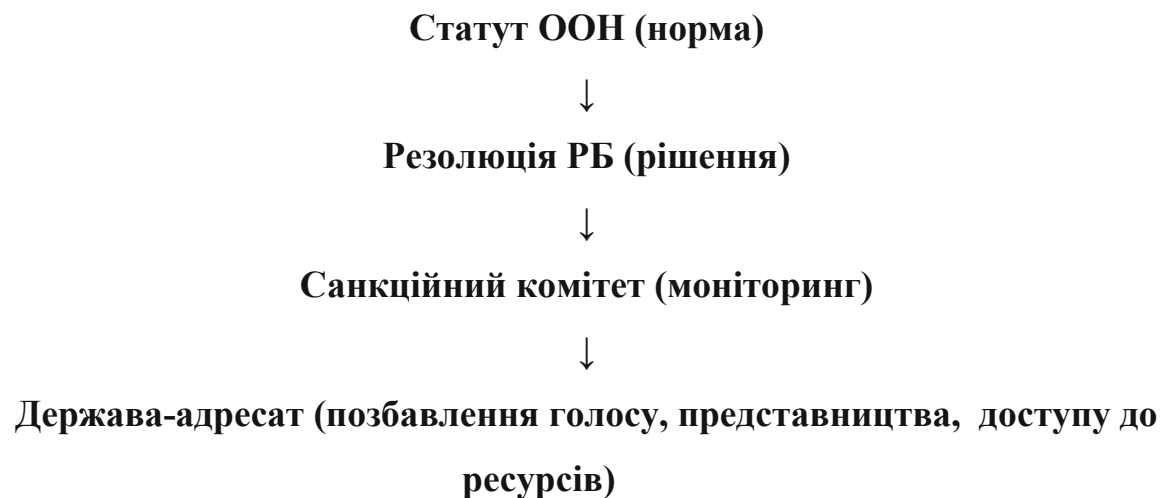
Необрання: РФ була виключена з Ради ООН з прав людини у 2022 році голосуванням ГА (резолюція ES-11 / 3) [13]. Її просто не обрали на новий термін під міжнародним тиском.

Незапрошення: певні держави-порушниці систематично не запрошуються на технічні наради в рамках санкційних комітетів ООН (як-от Комітет 1737 [11] по Ірану).

Недопущення: Білорусь та рф фактично відсторонені від участі в низці робочих груп ОБСЄ після 2022 року.

Підсумки вищеописаного можна коротко представити у Схемі 1:

Схема 1. Операційний рівень (Резолюції типу 2231, 2806, 2812)

Позбавлення права на отримання допомоги може бути у формі припинення фінансової, технічної, гуманітарної, економічної, культурної, медичної та іншої допомоги. Відмова у членстві в певній МО може бути у формі заборони на прийняття в організацію або виключення з неї.

Виключення з міжнародного спілкування тягне за собою:

- розрив економічних зносин;
- розрив військового співробітництва, транспортного зв'язку (морського, повітряного, залізничного, телефонного, телеграфного, радіозв'язку і т. д.);
- розрив можливих політичних зносин та ін. [40, с. 175].

Колективні збройні заходи здійснюються на універсальній основі (в рамках ООН) і регіональними міжнародними організаціями (наприклад, НАТО, ЛАД, ОАЕ) [41, с. 305].

Фінансова: МВФ та Світовий банк заморозили програми для рф після 2022 року.

Технічна: ЄС припинив технічне співробітництво з Іраном у ядерній сфері (СВПД-контекст)

Гуманітарна: Гуманітарне право захищає мирне населення від дій уряду, тому ця категорія є найсуперечливішою.

Культурна: рф відсторонена від Євробачення, ФІФА, УЄФА, Олімпійського руху (виступи під нейтральним прапором).

Медична: ВООЗ може призупинити програми технічної допомоги державам порушникам.

Заборона на вступ: Косово досі не є членом ООН через вето рф та Китаю в РБ. Талібан-Афганістан фактично не допускається до повноцінної участі в міжнародних форумах.

Виключення з міжнародного спілкування: торговельне ембарго (Іран, КНДР, Сомалі), заборона польотів (Лівія 1992, рез. 748; повітряний простір для Білорусі 2021), рідко застосовується прямо, але через фінансові санкції – опосередковано, відкликання послів, бойкот засідань.

Універсальний рівень колективних збройних заходів: Корейська війна 1950 – перша санкціонована РБ військова операція; Резолюція 678 (1990) – санкціонувала операцію «Буря в пустелі» проти Іраку; Резолюція 1973 (2011) – санкціонувала зону заборони польотів над Лівією (використана НАТО)

Регіональний рівень: НАТО – ст. 5 як колективна оборона; операції в Афганістані (ISAF) під мандатом ООН, ЛАД – призупинила членство Сирії у 2011 році, ввела санкції.

Ефективність С регіональних організацій суттєво відрізняється залежно від ступеня інтеграції, наявності механізмів виконання та наявності реального консенсусу між членами.

С РБ ООН мають ряд особливостей. По-перше, вони набувають обов'язкового характеру для всіх держав-членів ООН (а фактично – для

всього міжнародного співтовариства). Відповідно до ст. 25 і ст. 103 Статуту ООН, зобов'язання за Статутом мають пріоритет над іншими міжнародними зобов'язаннями держав-членів. По-друге, С РБ ООН засновані на принципі колективної безпеки і відображають консенсус (або принаймні відсутність вето) постійних членів Ради Безпеки. По-третє, вони є важливим інструментом підтримання міжнародного миру і безпеки, а не лише реагування на конкретні правопорушення.

Практика застосування С РБ ООН суттєво еволюціонувала з часів заснування ООН. Перші С РБ ООН були запроваджені проти Південної Родезії у 1966 р. [4] (після одностороннього проголошення незалежності режимом білої меншості). Відтоді практика С ООН суттєво розширилася. С застосовувалися проти Іраку [5], Союзної Республіки Югославії, Сомалі, Лівії, Руанди, Гаїті, Камбоджі, Ефіопії, Еритреї, Афганістану, Судану, ДРК, Кот-д'Івуар, Лівану, Північної Кореї, Ірану, Малі, ЦАР, Ємену, Південного Судану та ін.

Важливою тенденцією в еволюції С ООН є перехід від широких (comprehensive) до адресних (targeted або smart) санкцій. Широкі С, що охоплювали всю економіку держави-адресата, виявилися вкрай руйнівними для мирного населення і не досягли своєї мети – зміни поведінки керівництва країни.

Показовим прикладом є С проти Іраку, запроваджені резолюцією РБ ООН 661 (1990) після вторгнення до Кувейту. Режим тотального ембарго тривав понад десять років і спричинив гуманітарну катастрофу. За даними ЮНІСЕФ, дитяча смертність у країні зросла вдвічі, доступ до медикаментів та продовольства був критично обмежений. Програма «Нафта в обмін на продовольство» (1996) лише частково пом'якшила наслідки, проте не усунула системних проблем. При цьому режим Саддама Хусейна зберігав владу і не змінював своєї поведінки, тобто С не досягли декларованої політичної мети. Схожа ситуація спостерігалась із широкими С проти Югославії (резолюція

757 (1992)), які завдали значної шкоди цивільному населенню Сербії та Чорногорії, однак не зупинили збройний конфлікт.

Під тиском критики міжнародної спільноти та численних доповідей гуманітарних організацій РБ ООН поступово перейшла до застосування адресних С, спрямованих проти конкретних осіб та організацій. Концептуальним поворотним моментом стали Інтерлакенський (1998), Боннсько-Берлінський (1999) та Стокгольмський (2002) процеси – серії міжурядових експертних нарад, що сформували доктрину «розумних санкцій» і визначили їх основні інструменти, а саме заморожування активів, заборону на виїзд та адресне ембарго на поставки зброї.

Практика адресних С набула широкого застосування з початку 2000-х років. Санкційний режим щодо Талібану та Аль-Каїди (резолюція 1267 (1999) та наступні) передбачає індивідуальне внесення осіб і організацій до санкційного списку Комітету РБ ООН з відповідним заморожуванням активів і заборону пересування. Аналогічний механізм застосовується щодо КНДР (резолюція 1718 (2006) та Ірану (резолюція 1737 (2006)) – з тією особливістю, що поряд з індивідуальними заходами зберігаються й обмежені секторальні С проти ядерної та ракетної програм, що свідчить про формування змішаних санкційних режимів.

Щодо України, адресний характер С також є визначальним у реакції міжнародної спільноти на агресію РФ. Оскільки РФ є постійним членом РБ ООН і блокує відповідні резолюції, механізм санкцій ООН виявився паралізованим. Натомість широку практику адресних санкцій розвинули ЄС, США, Велика Британія, Канада та інші держави в рамках автономних санкційних режимів. ЄС запровадив персональні С проти понад 2 500 фізичних та юридичних осіб – членів російського керівництва, олігархів, пропагандистів, військових командирів, – а також секторальні обмеження в енергетиці, фінансах та оборонній промисловості. США в рамках Глобального закону Магнітського (2016) і Executive Order 14024, підписаний

Джо Байденом 15 квітня 2021 року (запровадження санкцій проти рф за її шкідливу іноземну діяльність) сформували розгалужений механізм адресних санкцій, що дозволяє блокувати активи та забороняти в'їзд конкретним особам, причетним до агресії, корупції та порушень прав людини.

22 грудня 2023 року Указ 14024 було суттєво розширено (через ЕО 14114), що дозволило запроваджувати вторинні С проти іноземних фінансових установ. Нині банк у будь-якій країні світу може потрапити під санкції США, якщо він сприяє значним транзакціям, що підтримують військово-промислову базу рф. [77].

У квітні 2025 року дію цього надзвичайного стану було продовжено ще на один рік.

Отже, перехід до адресних С відображає намагання МП збалансувати ефективність примусового інструментарію з дотриманням гуманітарних стандартів та принципів захисту прав людини – хоча й адресні С не позбавлені критики щодо процедурних гарантій для осіб, включених до санкційних списків

Правовою основою санкційної практики ЄС є «Договір про функціонування Європейського Союзу (ст. 215)» [3].

Ст. 215 «Договору про функціонування ЄС» є ключовою правовою підставою для запровадження санкцій ЄС проти третіх країн, фізичних та юридичних осіб.

Відповідно до цієї статті, Рада ЄС, діючи кваліфікованою більшістю на спільну пропозицію Високого представника із закордонних справ і політики безпеки та Європейської комісії, вправі вживати обмежувальних заходів двох видів:

1. щодо третіх країн у цілому (переривання або скорочення економічних і фінансових відносин);
2. щодо конкретних фізичних або юридичних осіб, груп чи недержавних утворень – тобто адресних (targeted) санкцій.

Обов'язковою передумовою є попереднє прийняття відповідного рішення в рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки згідно з розділом V Договору про ЄС, що забезпечує узгодженість між зовнішньополітичним рішенням і його економічним виконанням. Стаття також прямо передбачає включення до відповідних актів необхідних положень щодо правових гарантій для осіб, яких стосуються санкції.

На практиці саме ст. 215 ДФЄС слугує правовою базою для всіх пакетів санкцій ЄС проти рф, запроваджених після 2014 і особливо після 2022 року.

С ЄС поділяються на два основних типи:

- С, що запроваджуються на виконання резолюцій РБ ООН (тобто є відображенням С ООН на рівні ЄС);
- автономні С ЄС, що запроваджуються незалежно від рішень РБ ООН на підставі рішень Ради ЄС [73, с. 112].

Перший вид – запроваджуються на виконання резолюцій РБ ООН і є, по суті, імплементацією зобов'язань держав-членів ЄС за Статутом ООН на рівні правопорядку Союзу. У цьому випадку ЄС діє як інструмент колективного виконання міжнародних зобов'язань, трансформуючи рішення РБ ООН у власні правові акти. Прикладами є С проти КНДР на виконання резолюцій 1718 (2006), 2270 (2016) та наступних, а також С проти Ірану, запроваджені відповідно до резолюції 1737 (2006) у зв'язку з ядерною програмою.

Другий вид – запроваджуються незалежно від рішень РБ ООН виключно на підставі рішень Ради ЄС у рамках СЗППБ. Вони відображають самостійну зовнішньополітичну позицію Союзу і можуть вводиться у ситуаціях, коли механізм РБ ООН заблокований або недостатній. Саме до цієї категорії належать усі санкції ЄС проти рф у зв'язку з агресією проти України – починаючи з обмежувальних заходів 2014 року після анексії

Криму і аж до безпрецедентних за масштабом чотирнадцяти пакетів санкцій, запроваджених після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року.

Іншим прикладом є автономні С проти Білорусі, запроваджені після фальсифікації президентських виборів 2020 року та репресій проти громадянського суспільства, – без будь-якого рішення РБ ООН. Так само автономний характер мають С ЄС проти М'янми у зв'язку з військовим переворотом 2021 року та переслідуванням народу рохінджа.

Після 2014 р. і особливо після 2022 р. С ЄС проти РФ набули безпрецедентного масштабу. Щоквартально запроваджуються нові пакети С, що охоплюють широкий спектр заходів від ембарго на нафту й природний газ до заборони виходу до портів ЄС і доступу до фінансових ринків.

Особливої уваги заслуговує питання взаємодії між С різних суб'єктів – ООН, регіональних організацій і держав. Ця взаємодія може бути:

- 1) взаємодоповнюючою;
- 2) конкуруючою;
- 3) конфліктуючою.

Взаємодоповнююча взаємодія має місце тоді, коли С різних суб'єктів спрямовані проти одного й того самого адресата і взаємно посилюють одна одну, формуючи комплексний санкційний тиск.

Показовим прикладом є санкційний режим щодо Ірану: резолюції РБ ООН 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) та 1929 (2010) були доповнені паралельними автономними С ЄС і США, що суттєво виходили за межі вимог ООН і охоплювали нафтовий сектор, банківську систему та судноплавство.

Саме синергія трирівневого санкційного тиску – ООН, ЄС і США – стала вирішальним чинником, що спонукав Іран до укладення Спільного всеосяжного плану дій у 2015 році. Схожа взаємодоповнююча модель спостерігається у санкційному режимі щодо КНДР, де заходи РБ ООН

послідовно доповнюються автономними санкціями США, ЄС, Японії та Республіки Корея.

Конкуруюча взаємодія виникає тоді, коли одні суб'єкти запроваджують С, тоді як інші виступають проти них або відмовляються приєднуватись до санкційного режиму, що суттєво знижує його ефективність.

Найбільш виразно ця форма проявляється у контексті С проти рф після 2022 року, тоді як держави G7, ЄС та низка інших країн запровадили безпрецедентні за масштабом обмежувальні заходи, Китай, Індія, ОАЕ та більшість держав Глобального Півдня відмовились до них приєднатись і фактично компенсували частину економічних втрат рф через розширення двосторонньої торгівлі. Конкуруючий характер мала й ситуація довкола С США проти Куби, які більшість держав світу послідовно засуджує через щорічні резолюції ГА ООН.

Конфліктуюча взаємодія є найбільш юридично складною формою і має місце тоді, коли С одного суб'єкта суперечать зобов'язанням іншого або прямо порушують їх. Класичним прикладом є екстериторіальні вторинні С США, що поширюються на компанії третіх держав, які здійснюють операції з Іраном, Кубою або рф. Такі заходи вступають у пряму колізію із зобов'язаннями держав – членів ЄС у сфері вільної торгівлі та нормами СОТ, що спонукало ЄС у 1996 році прийняти так званий «Блокувальний статут» (Regulation 2271 / 96) [38], а у 2018 році – оновити його у відповідь на відновлення С США проти Ірану. Цей акт забороняє європейським компаніям виконувати екстериторіальні С США і надає їм право на відшкодування збитків, завданих такими заходами, що наочно ілюструє юридичну колізію між санкційними режимами двох союзників.

Важливою проблемою у сфері СМО є забезпечення захисту прав осіб, включених до санкційних списків. Практика «чорних списків» (blacklisting), що існує у рамках режимів санкцій ООН і ЄС, піддається критиці з огляду на

можливі порушення права на справедливий суд, права на захист, права власності та інших фундаментальних прав.

Проблема набула особливої гостроти у контексті санкційного режиму щодо Талібану та Аль-Каїди (Комітет РБ ООН 1267), де включення до списку здійснювалось фактично без будь-яких процедурних гарантій – особа не повідомлялась про підстави внесення, не мала права оскарження і могла роками перебувати під санкціями без перегляду справи. Показовою є справа шведського громадянина Мохаммеда аль-Баракаата, активи якого були заморожені за підозрою у фінансуванні тероризму. Він був включений до списку ООН і відповідного списку ЄС без пред'явлення доказів і без можливості судового захисту, що викликало широкий міжнародний резонанс.

Переломним моментом у судовій практиці ЄС стали рішення Суду ЄС у справах Kadi та Al Barakaat (2008) [36; 37], у яких Суд скасував відповідні регламенти ЄС, що імплементували С ООН, констатувавши їх несумісність із фундаментальними правами – зокрема правом на захист, правом на ефективний судовий захист та правом власності. Суд підкреслив, що навіть зобов'язання за Статутом ООН не звільняють ЄС від обов'язку дотримуватись власних конституційних принципів захисту основних прав.

Після повторного включення Каді до списку та нового оскарження Суд у справі Kadi II (2013) підтвердив і розвинув цю позицію, зобов'язавши органи ЄС надавати особі достатнє обґрунтування підстав включення до списку та забезпечувати реальну можливість оскарження.

На рівні ООН реакцією на критику стало запровадження у 2009 році інституту Омбудсмена Комітету 1267 (нині – Комітет 1988 (Талібан) та Комітет 1267 / 1989 / 2253 (ІДІЛ та Аль-Каїда)), до якого особи та організації, включені до санкційного списку, можуть звертатись із клопотанням про виключення (delisting). Омбудсмен проводить незалежний розгляд, збирає інформацію від держав і надає Комітету вмотивовані

рекомендації. Попри певний прогрес, ефективність цього механізму залишається обмеженою.

Омбудсмен не має права самостійно виключати осіб зі списку, а його рекомендації можуть бути заблоковані будь-яким постійним членом РБ ООН.

Отже, судова практика Суду ЄС і механізм Омбудсмена ООН свідчать про поступове вироблення стандартів захисту прав осіб, включених до санкційних списків, однак повноцінне вирішення проблеми балансу між ефективністю санкційних режимів і дотриманням фундаментальних прав залишається одним із ключових викликів сучасного міжнародного права.

Висновки до розділу 2

На підставі дослідження типів і видів С в МП, дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Класифікація С у МП є необхідною науковою передумовою їх ефективного застосування на практиці та забезпечення відповідності нормам міжнародного права. Жоден із розглянутих критеріїв класифікації не є вичерпним, тому повноцінний аналіз санкцій у конкретній ситуації вимагає комплексного підходу, що поєднує кілька класифікаційних критеріїв одночасно.

2. Базовою є класифікація за суб'єктом застосування, що передбачає поділ С на колективні (РБ ООН, регіональні організації), односторонні (окремі держави або їх коаліції) та інституційні (міжнародні організації щодо своїх членів). Особливою юридичною силою наділені колективні санкції РБ ООН, прийняті на підставі глави VII Статуту ООН, які є універсально обов'язковими для всіх держав-членів. В умовах паралічу механізму РБ ООН внаслідок зловживання правом вето, що наочно продемонструвала агресія РФ проти України, спостерігається трансформація інституту колективного примусу у бік моделі «координованої СД», коли держави діють паралельно та узгоджено, не маючи формального мандата РБ ООН.

3. Важливою тенденцією в еволюції санкційної практики є перехід від широких (comprehensive) до адресних (targeted або smart) санкцій. Досвід тотального ембарго щодо Іраку в 1990-х роках засвідчив, що широкі санкції завдають критичної шкоди цивільному населенню, не досягаючи при цьому своєї політичної мети. Концептуальним підсумком цього переосмислення стала доктрина «розумних санкцій», сформована в рамках Інтерлакенського, Боннсько-Берлінського та Стокгольмського процесів кінця 1990-х – початку 2000-х років, що визначила заморожування активів, заборону на виїзд та адресне ембарго на зброю як основні інструменти сучасного санкційного впливу.

4. За змістом (формою) санкційні заходи охоплюють широкий спектр інструментів: від дипломатичних (розрив відносин, висилка дипломатів) і фінансових (заморожування активів, відключення від SWIFT) до транспортних, технологічних та військових обмежень. Аналіз порівняльної характеристики форм санкцій свідчить про те, що сучасна санкційна практика тяжіє до застосування взаємодоповнюючих пакетів заходів різного змісту, що підвищує їх сукупну ефективність.

5. Взаємодія між санкційними режимами різних суб'єктів – ООН, регіональних організацій і держав – може набувати трьох форм: взаємодоповнюючої (коли санкції різних суб'єктів посилюють одна одну, як у випадку з Іраном), конкуруючої (коли частина суб'єктів відмовляється приєднатись до санкційного режиму, як у випадку з санкціями проти РФ після 2022 року) та конфліктуючої (коли санкції одного суб'єкта суперечать зобов'язанням іншого, що є характерним для екстериторіальних вторинних санкцій США та їх колізії із правом ЄС).

6. С, що реалізуються державами в порядку СД, утворюють самостійну систему децентралізованих інструментів примусу –Р, репресалій і К. Їх спільною рисою є відсутність уповноваження з боку централізованого органу, а відмінність полягає в підставах застосування та ступені юридичної

допустимості. Сучасна кодифікація К у Статтях КМП ООН 2001 року встановлює чіткі умови їх правомірності, обмежуючи самодопомогу вимогами пропорційності, необхідності та заборони застосування сили.

7. Серйозною проблемою у сфері СМО залишається захист прав осіб, включених до санкційних списків. Практика «чорних списків» в рамках режимів ООН і ЄС неодноразово ставала предметом критики з огляду на порушення права на справедливий суд та права власності. Переломними у цьому контексті стали рішення Суду ЄС у справах Kadi та Al Barakaat (2008, 2013), які підтвердили пріоритет фундаментальних прав над зобов'язаннями щодо імплементації санкцій ООН, а також запровадження інституту Омбудсмена Комітету РБ ООН 1267 як механізму перегляду індивідуальних санкційних рішень.

8. Україна є активним суб'єктом санкційних правовідносин як на рівні імплементації міжнародних санкцій, так і на рівні автономного застосування власного санкційного механізму на підставі Закону України «Про санкції» 2014 року. Санкційна практика України охоплює всі основні форми і види обмежувальних заходів – від блокування активів і заборони на в'їзд до секторальних обмежень у торгівлі та транспорті, – і є показовим прикладом ефективного використання інституту самодопомоги в умовах збройної агресії та паралічу механізмів колективної безпеки.

РОЗДІЛ 3.

МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

3.1. Поняття і систематика умов правомірності застосування санкцій в міжнародному праві

С в МП, попри їх примусовий характер, не є свавільними діями суб'єктів міжнародних відносин. Вони підпорядковуються системі правових вимог, недотримання яких перетворює С на самостійний міжнародно-протиправний акт, що породжує відповідальність держави-ініціатора. Саме тому визначення та систематизація умов правомірності санкцій є одним із ключових завдань доктрини МП.

Правомірність С у міжнародному праві є центральним питанням їхнього правового режиму. На відміну від внутрішнього права, де механізм застосування правових С чітко врегульований процесуальним законодавством, в міжнародному праві умови правомірності С значною мірою формуються на основі звичаєвих норм, судової практики та доктринальних розробок. Саме тому дослідження цих умов має виняткове значення для розуміння інституту С у сучасному МП.

Умови правомірності санкцій – це сукупність матеріальних і процесуальних вимог, закріплених у нормах МП, дотримання яких є обов'язковою передумовою легітимності примусових заходів, що застосовуються суб'єктами МП у відповідь на порушення його норм або для захисту своїх законних інтересів [63, с. 18].

Поняття «УПС» охоплює сукупність юридично значущих обставин, наявності яких застосування певних санкційних заходів відповідає нормам МП і не може бути кваліфіковане як міжнародне правопорушення.

Відсутність хоча б однієї з необхідних умов правомірності може призвести до того, що самі С стануть порушенням МП.

У доктрині виокремлюють два підходи до систематизації цих умов. Перший – галузевий, що передбачає розгляд умов правомірності окремо для кожного виду С (С РБ ООН, К, односторонніх санкцій тощо). Другий – загальносистемний, що прагне виокремити наскрізні умови, притаманні всім видам міжнародно-правових С. Найпродуктивнішим є поєднання обох підходів.

У МП функціонує комплекс норм, що визначають умови правомірності застосування санкцій. Загалом їх можна розподілити на такі групи:

– норми, що визначають правомірний початок застосування міжнародно-правових С. Діючі норми МП вимагають, щоб застосуванню міжнародно-правових С передували спроби мирного врегулювання конфлікту. Лише при порушенні миру, актах агресії інших збройних нападах дозволяється негайне застосування міжнародно-правових С. Важливою вимогою для застосування міжнародно-правових С є попередження про можливість такого застосування. Попередження повинно бути у формі, прийнятній в дипломатичній практиці (нота, заява, виступ державного представника і т.п.).

Згідно з нормами МП та вимогами дипломатичного протоколу, офіційне попередження однієї держави іншій має бути оформлене у чітко визначеній дипломатичній формі, що відповідає характеру ситуації та рівню ескалації. Найпоширенішим інструментом у такій практиці є вербальна нота – письмове звернення від імені зовнішньополітичного відомства, яке складається від третьої особи і використовується для висловлення протесту або офіційного застереження щодо порушення домовленостей. Окрім нот, попередження може бути реалізоване через офіційну заяву уряду (declaration), яка має публічний характер, або через виступ повноважного

представника на засіданнях міжнародних організацій, як-от РБ ООН. Вибір конкретної форми залежить від стратегічної мети.

Якщо нота спрямована на конфіденційне врегулювання суперечки через дипломатичні канали, то заява чи демарш мають на меті залучення уваги світової спільноти та створення політичного тиску на опонента. Також не менш важливими та використовуваними є демарш – дипломатичний виступ (заява, нота), спрямований на те, щоб застерегти іншу державу від певних дій або спонукати до них та дипломатичний протокол – сукупність загальноприйнятих правил, традицій і умовностей, яких дотримуються уряди та офіційні особи в міжнародному спілкуванні.

Нота: передання ноти протесту МЗС однієї країни Послу іншої країни через порушення морських кордонів.

Заява: спільна заява лідерів країн G7 із попередженням про запровадження санкцій у разі продовження агресивної політики.

Виступ: промова представника держави в ООН, де офіційно оголошується про можливість розриву дипломатичних відносин («*Persona non grata*»).

Практика застосування міжнародно-правових С визнає такі форми початку МПС:

1. З моменту здійснення правопорушення, якщо йдеться про збройний напад чи інший акт агресії.

2. Коли вичерпані спроби мирного врегулювання конфлікту.

3. Якщо правопорушення припинено, але правопорушник відмовляється виконати обов'язки, що випливають з міжнародно-правової відповідальності по рішенню потерпілої сторони, але після застосування мирних засобів вирішення спорів.

4. У разі застосування міжнародно-правових С міжнародними організаціями відповідало їх Статутами і спеціальними постановами, які вступили в силу.

Такі постанови можуть передбачати:

- а) негайне застосування С;
- б) застосування С з певної дати;
- в) негайне застосування частини С і, у разі опору, застосування санкцій в повному об'ємі;
- г) застосування С при певних обставинах тощо .

5. На випадок застосування міжнародно-правових С в порядку СД, держава-жертва правопорушення визначає початок такого застосування [46, с. 85–88].

У МП принцип «*nullum crimen sine lege*» у його адаптованому вигляді означає, що С можуть застосовуватись виключно у відповідь на порушення чинних норм МП – договірних чи звичаєвих.

Nullum crimen sine lege (з лат. – «немає злочину без вказівки на те в законі») – це фундаментальний принцип кримінального права, який означає, що діяння може бути визнане злочином лише в тому разі, якщо воно прямо передбачене кримінальним законом. Це основа верховенства права, що забороняє притягнення до відповідальності за аналогією та застосування закону заднім числом. Цей принцип часто застосовується разом із принципом «*nulla poena sine lege*» (немає покарання без закону). Він є основою права на справедливий суд та свободу [57, с. 112].

Правова підстава для різних видів С є різною. Для санкцій РБ ООН нею є відповідна резолюція, прийнята на підставі глави VII Статуту ООН після констатації загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39). Для К – встановлений факт міжнародно-протиправного діяння відповідної держави (ст. 49 Статей КМП 2001 р. [2]). Для односторонніх санкцій у порядку СД – як мінімум, недружній акт держави-адресата (у разі Р) або її протиправна поведінка (у разі репресалій чи К).

Світ: показовим є рішення МС ООН у справі «Нікарагуа проти США» (1986), де Суд констатував відсутність належної правової підстави для

підтримки США збройних угруповань та визнав дії США порушенням норм МП.

Україна: правовою підставою для застосування С Україною є рішення РНБО, введені в дію Указом Президента, прийняті на підставі Закону України «Про санкції» 2014 року. Законом чітко визначено перелік підстав для їх запровадження – загроза національним інтересам, безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України.

У більшості режимів міжнародно-правових С передбачена вимога попереднього звернення до держави-порушника з вимогою припинити протиправну поведінку та відновити правомірний стан, перш ніж вдаватись до примусових заходів. Ця умова відображає принцип мирного вирішення спорів і є виявом принципу субсидіарності С.

Ст. 52 Статей КМП 2001 р. зобов'язує потерпілу державу повідомити державу-порушника про намір застосувати К та запропонувати їй переговори. Виняток становлять лише термінові ситуації, коли негайне застосування К є необхідним для захисту прав потерпілої держави.

Світ: у справі «Габчіково-Надьмарош» (МСУ, 1997) Суд наголосив, що Угорщина мала провести переговори з Чехословаччиною, перш ніж припинити реалізацію спільного проєкту, і констатував порушення цієї вимоги.

У доктрині МП УПС традиційно поділяють на матеріальні (змістовні) та процесуальні (процедурні). Матеріальні умови визначають, які заходи можуть застосовуватися, проти кого і у зв'язку з чим. Процесуальні умови визначають, ким, в якому порядку і з дотриманням яких процедур можуть застосовуватися С [63, с. 20].

Першою і фундаментальною матеріальною УПС є наявність правопорушення або загрози міжнародному миру і безпеці. К (децентралізовані С) правомірні лише у відповідь на міжнародно-протиправне діяння (*internationally wrongful act*) відповідно до «Статей про

відповідальність держав 2001 р.» С РБ ООН можуть застосовуватися не лише у відповідь на правопорушення, але й у разі наявності загрози міжнародному миру і безпеці (ст. 39 Статуту ООН), що є підставою, яка не обов'язково передбачає наявність протиправного діяння.

Другою умовою правомірності є суб'єктний критерій. С мають застосовуватися уповноваженим суб'єктом. К можуть застосовуватися лише безпосередньо потерпілою державою або, у виняткових випадках, державами, що захищають колективні інтереси міжнародного співтовариства (*erga omnes obligations*). С РБ ООН можуть застосовуватися лише за рішенням самої РБ. Регіональні організації уповноважені застосовувати санкції в межах своїх статутних повноважень.

Не кожен суб'єкт МП вправі застосовувати будь-які С. Умовою правомірності є наявність у суб'єкта відповідного права, як матеріального (право потерпілої держави на контрзаходи), так і процесуального (уповноваженість органу на прийняття рішення).

Статті КМП 2001 року розрізняють «потерпілу державу» (ст. 42), яка має право на К у повному обсязі, та інші держави (ст. 48), що захищають колективні інтереси, обсяг їх прав є дещо вужчим. РБ ООН, своєю чергою, має виключну компетенцію щодо С у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки відповідно до глави VII Статуту.

Третьою УПС є дотримання принципу пропорційності. Пропорційність означає, що С мають відповідати тяжкості правопорушення і заподіяній шкоді. Вони не мають бути надмірними щодо мети, якої прагне досягти суб'єкт, що їх застосовує. Принцип пропорційності є одним із основоположних принципів МП і застосовується як при оцінці правомірності контрзаходів (ст. 51 Статей про відповідальність держав), так і під час оцінювання правомірності інституційних С.

Пропорційність є, мабуть, найбільш універсальною та принципово значущою УПС у МП. Вона означає, що санкційні заходи мають бути

домірними характеру та тяжкості порушення, якого зазнала потерпіла сторона, і не можуть перевищувати рівень, необхідний для відновлення правомірного стану.

Ст. 51 Статей КМП 2001 р. прямо закріплює: «Контрзаходи мають бути домірними шкоді, завданій міжнародно-протиправним діянням, з урахуванням тяжкості цього діяння та заподіяних прав». У практиці МСУ принцип пропорційності застосовувався у справах «Нікарагуа проти США» (1986), «Оливкові платформи» (2003), де Суд перевіряв співмірність застосованих заходів.

Пропорційність має два складники:

- 1) кількісна – розміри С не повинні суттєво перевищувати розміри заподіяної шкоди;
- 2) якісна – характер С має відповідати характеру порушення [52, с. 285].

Так, у відповідь на порушення торговельних зобов'язань держава вправі застосувати торговельні К, однак не може вдаватися до заходів, що зачіпають незв'язані сфери.

Україна: принцип пропорційності формально закріплений у ст. 3 Закону України «Про санкції», де серед принципів санкційної діяльності названо «відповідність санкцій характеру та обсягу загроз».

Визначення пропорційності на практиці нерідко є складним і суперечливим завданням. Воно вимагає порівняння двох різнорідних величин: тяжкості правопорушення (або загрози) і інтенсивності санкційних заходів. Крім того, пропорційність має оцінюватися в динаміці: у міру зміни обставин С мають коригуватися відповідно до актуальної ситуації.

Четвертою умовою правомірності є дотримання абсолютних заборон, встановлених нормами *jus cogens* та іншими основоположними нормами міжнародного права.

Зокрема, С не можуть включати:

- а) застосування сили (крім С РБ ООН за ст. 42 Статуту);
- б) порушення норм міжнародного гуманітарного права;
- в) порушення абсолютних прав людини (заборони катування, заборони геноциду тощо);
- г) порушення недоторканності дипломатичних і консульських відносин;
- г) порушення обов'язків за нормами «*jus cogens*» [2, с. 50 (1) (d)].

Ст. 50 Статей КМП 2001 р. встановлює абсолютні обмеження, що не можуть бути подолані навіть у порядку самодопомоги. До них належать:

- а) зобов'язання щодо захисту основних прав людини;
- б) норми міжнародного гуманітарного права;
- в) заборона геноциду;
- г) дипломатичний та консульський захист.

Дотримання норм «*jus cogens*» є умовою правомірності навіть для С РБ ООН. Попри дискусійність цього питання (адже РБ ООН діє від імені міжнародного співтовариства), в доктрині переважає позиція, згідно з якою й резолюції РБ не можуть порушувати норми «*jus cogens*». Практичне відображення цього знаходимо у рішенні Суду ЄС у справах Kadi (2008, 2013), де Суд підкреслив, що зобов'язання за Статутом ООН не звільняють ЄС від обов'язку дотримуватись основних прав людини.

Світ: доктрина «гуманітарного виключення» передбачає, що навіть у межах найбільш жорстких санкційних режимів мають передбачатись виключення для постачання продовольства, медикаментів та гуманітарної допомоги.

Ст. 2 (4) Статуту ООН забороняє загрозу силою або її застосування в міжнародних відносинах. Ця норма є «*jus cogens*» і, відповідно, визначає абсолютну межу для будь-яких санкційних заходів у порядку СД – вони не можуть набувати форми збройного примусу, крім випадків самооборони (ст.

51 Статуту ООН) або санкціонованого застосування сили за рішенням РБ ООН (ст. 42).

Ст. 50 (1) (а) Статей КМП 2001 р. прямо вказує, що К не повинні включати «загрозу силою або її застосування». Збройні репресалії, широко практиковані у класичному МП, є абсолютно забороненими в сучасному міжнародному правопорядку, що підтверджено «Декларацією про принципи міжнародного права 1970 року» та Визначенням агресії 1974 року.

Самостійною умовою правомірності є неприпустимість перетворення С на колективне покарання цивільного населення держави-адресата. Ця вимога безпосередньо впливає з норм міжнародного гуманітарного права (ст. 33 IV Женевської конвенції) та права прав людини.

Саме з огляду на цю умову перехід від широких до адресних («розумних») С є не лише прагматичним, а й юридично необхідним кроком. Спеціальний доповідач ООН з питань односторонніх примусових заходів неодноразово констатував, що широкі економічні С, які призводять до масового погіршення гуманітарної ситуації в країні-адресаті, є несумісними з нормами МП прав людини.

П'ятою умовою правомірності є відповідність С меті їхнього застосування. С мають бути доцільними, тобто спрямованими на досягнення правомірної мети (припинення правопорушення, відновлення правопорядку, захист міжнародного миру тощо) і придатними для досягнення цієї мети. С, що не відповідають своїй меті або явно не здатні її досягти, не можуть бути визнані правомірними.

Шостою умовою правомірності – стосовно децентралізованих С – є дотримання встановлених процесуальних умов. Відповідно до «Статей про відповідальність держав (ст. 52)» потерпіла держава до вжиття К має повідомити державу-порушницю про свою вимогу та запропонувати їй провести переговори. К не можуть вживатися, якщо правопорушення вже

припинено і спір переданий до суду або арбітражу, котрі уповноважені ухвалювати обов'язкові рішення.

Необхідність як умова правомірності С означає, що примусові заходи є виправданими лише тоді, коли мирні засоби впливу виявились або явно виявляться недостатніми для досягнення правомірної мети. Ця умова підкреслює субсидіарний характер С щодо дипломатичних та інших мирних методів врегулювання.

Принцип необхідності є особливо значущим для С у сфері самооборони. Ст. 51 Статуту ООН допускає самооборону лише у випадку збройного нападу, тоді як КМП та МС ООН у своїй практиці трактують необхідність вузько – як відсутність будь-яких розумних альтернатив збройній відповіді.

Світ: у консультативному висновку МС ООН щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування (1996) Суд підкреслив, що необхідність є самостійною умовою правомірності, що не зводиться до пропорційності.

С в порядку СД мають тимчасовий і зворотний характер – вони є відступом від зобов'язань лише на строк, необхідний для спонукання держави-порушника до виконання її зобов'язань. Після досягнення цієї мети С підлягають скасуванню.

Ст. 49 (3) Статей КМП закріплює: «К, наскільки це можливо, вживаються таким чином, щоб дозволити відновлення виконання відповідних зобов'язань». Це означає, що держава-ініціатор С зобов'язана бути готовою до їх скасування при першій можливості.

Вимога зворотності відрізняє К від покарання, підкреслюючи їх виключно інструментальний характер. Водночас у реальній практиці С нерідко набувають ознак постійних – особливо коли держава-адресат не виявляє бажання змінювати поведінку, що породжує питання про межу між правомірним примусом і незаконним покаранням.

Поряд із загальними умовами правомірності існують і специфічні умови, властиві окремим видам С. Так, для С РБ ООН необхідними умовами правомірності є:

- а) кваліфікація ситуації за ст. 39 Статуту ООН (наявність загрози миру, порушення миру або акту агресії);
- б) прийняття рішення про С відповідно до встановленої процедури (включаючи відсутність вето з боку постійних членів РБ);
- в) дотримання принципу пропорційності;
- г) відповідність С цілям ООН і принципам її Статуту [1, с. 24].

Поряд із матеріальними, виокремлюють процесуальні умови правомірності – вимоги до порядку прийняття та оформлення рішення про санкції:

1) Рішення про С має прийматись органом, наділеним відповідними повноваженнями. Для С ООН таким органом є РБ ООН; для санкцій ЄС – Рада ЄС за спільною пропозицією Верховного представника та Комісії (стаття 215ДФЄС); для санкцій України – РНБО з наступним введенням в дію Указом Президента;

2) Рішення про С має бути оформлено у встановленій правовій формі – резолюції, регламенту, указу тощо – з дотриманням передбаченої процедури голосування та прийняття;

3) Санкційний акт має чітко визначати: адресата санкцій, конкретні заходи, що запроваджуються, строк їх дії та умови скасування. Невизначеність санкційного рішення є підставою для його оскарження – що підтверджує, зокрема, практика Суду ЄС щодо скасування актів, які не містили достатнього обґрунтування включення осіб до санкційних списків;

4) Особи та організації, включені до санкційних списків, мають право на ефективний захист своїх прав, включаючи можливість оскарження санкційного рішення. Це право, закріплене у рішеннях Суду ЄС у справах *Kadi*, є невід'ємним елементом правомірної санкційної процедури.

Узагальнюючи викладене, УПС у міжнародному праві утворюють таку систему:

а) загальні матеріальні умови – наявність правової підстави; наявність суб'єктивного права на С; попереднє звернення до держави-порушника.

б) спеціальні матеріальні умови – пропорційність заходів характеру порушення; необхідність (субсидіарність) С; тимчасовий і зворотний характер; дотримання заборони застосування сили; відповідність нормам «*jus cogens*» та гуманітарного права; неприпустимість колективного покарання цивільного населення.

Процесуальні умови – компетентність органу, що приймає рішення; належна правова форма акту; конкретизація та правова визначеність санкційного рішення; забезпечення права на оскарження.

Аналіз УПС у контексті сучасної міжнародної практики (зокрема, С проти рф у зв'язку з агресією проти України) свідчить про те, що встановлені норми МП забезпечують достатньо широкі рамки для застосування С при дотриманні зазначених умов. Водночас деякі питання, зокрема пов'язані з правомірністю «вторинних» С та гуманітарними наслідками широкомасштабних санкційних режимів, потребують подальшого доктринального опрацювання та розвитку відповідних норм МП.

Систематика УПС у МП відображає глибинну суперечність між двома засадничими потребами сучасного міжнародного правопорядку: необхідністю забезпечити ефективний механізм примусу до виконання норм МП, з одного боку, та необхідністю запобігти зловживанню санкційним інструментарієм і убезпечити права держав та індивідів – з іншого.

Дотримання умов правомірності є не лише юридичним обов'язком, а й практичною передумовою легітимності С в очах міжнародного співтовариства. С, що порушують ці умови, – навіть якщо вони й досягають своєї прагматичної мети – підривають авторитет МП і створюють прецеденти

для зловживань. Саме тому подальший розвиток доктрини УПС є невід'ємним складником прогресивного розвитку МП.

3.2. Поняття і компоненти механізму санкцій в міжнародному праві

Дослідження механізму С у МП є важливим аспектом комплексного аналізу цього правового інституту, оскільки воно дозволяє зрозуміти не лише нормативні підстави і УПС, але й практику їхньої реалізації, а також виявити проблеми та шляхи вдосконалення санкційної практики.

Тут важливим постає питання подолання так званої «санкційної фрагментарності» – ситуації, коли автономні режими різних держав (США, ЄС, Великобританія, Україна) діють розрізнено та не мають єдиного координаційного центру, що створює ризики юридичної асиметрії та дозволяє суб'єктам-порушникам використовувати правові лазівки. У зв'язку з цим автором обґрунтовано концепцію прийняття Додаткового протоколу до Статуту ООН «Про уніфікований режим міжнародних санкцій» як інструменту подолання доказового розриву між різними юрисдикціями та забезпечення стабільності глобального правопорядку [76, с. 155-157].

Категорія «механізм» у правовій науці традиційно позначає сукупність взаємопов'язаних елементів, що забезпечують функціонування певного правового явища як цілісної системи. Стосовно С у МП поняття «механізм» охоплює не лише сукупність правових норм, що регулюють підстави та порядок їх застосування, а й інституційну інфраструктуру, процедурні інструменти та практику їх реалізації.

Поняття «механізм С» охоплює сукупність правових норм, інституцій та процедур, за допомогою яких С запроваджуються, реалізуються та скасовуються. Механізм С є, таким чином, динамічним поняттям, що

відображає не статичну систему норм, а живий процес їхнього функціонування.

У доктрині МП механізм С визначають по-різному залежно від обраного підходу. У вузькому розумінні він зводиться до сукупності правових норм, що регламентують підстави, порядок прийняття та виконання санкційних рішень. У широкому – охоплює всю систему суб'єктів, норм, процедур та інститутів, що забезпечують реалізацію примусових заходів від моменту констатації порушення до скасування С [63, с. 15].

Отже, механізм С у МП – це системно організована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів (суб'єктів, нормативних підстав, процедур, інструментів примусу та контрольних механізмів), що забезпечують реалізацію примусового впливу на суб'єктів МП з метою забезпечення дотримання його норм, відновлення порушених прав та інтересів і підтримання міжнародного правопорядку.

Механізм С має низку характерних рис:

- 1) Системність – елементи механізму утворюють цілісну структуру, в якій кожен компонент виконує власну функцію, а їх взаємодія забезпечує ефективність санкційного впливу;
- 2) Динамічність – механізм не є статичною конструкцією: він розгортається у часі через послідовні стадії;
- 3) Децентралізованість – на відміну від внутрішньодержавних правових систем, де механізм примусу є централізованим, міжнародно-правовий санкційний механізм значною мірою залишається децентралізованим, поєднуючи елементи централізованого (ООН, регіональні організації) та децентралізованого (СД держав) примусу;
- 4) Багаторівневність – механізм функціонує одночасно на універсальному (ООН), регіональному (ЄС, АС) та національному рівнях [49, с. 87].

У структурі механізму С в МП можна виокремити такі компоненти:

- 1) суб'єктний компонент;
- 2) нормативний компонент;
- 3) інституційний компонент;
- 4) процедурний компонент;
- 5) імплементаційний компонент;
- 6) інструментальний компонент;
- 7) контрольний компонент [63, с. 25].

Суб'єктний компонент охоплює всіх учасників санкційних правовідносин – як тих, що ініціюють і реалізують С, так і тих, проти кого вони спрямовані.

1) Суб'єкти-ініціатори С утворюють трирівневу структуру. На універсальному рівні – Рада Безпеки ООН, єдиний орган, уповноважений Статутом ООН застосовувати обов'язкові для всіх держав-членів примусові заходи. На регіональному рівні – міжнародні організації (ЄС, Африканський союз, ОБСЄ, ОАД), що застосовують С в межах своєї компетенції та відповідно до установчих актів. На національному рівні – окремі держави та їх коаліції, що застосовують односторонні або скоординовані С в порядку СД;

2) Суб'єкти-адресати Су сучасному МП вийшли далеко за межі класичної моделі «держава проти держави». Адресатами можуть виступати держави в цілому (при секторальних С), конкретні фізичні особи (посадовці, олігархи, воєнні злочинці), юридичні особи (компанії, банки, підприємства оборонно-промислового комплексу), а також недержавні утворення – терористичні організації, збройні угруповання (санкційний режим ООН 1267 щодо Аль-Каїди та ІДІЛ);

3) Суб'єкти-виконавці – держави-члени ООН або ЄС, зобов'язані імплементувати санкційні рішення у внутрішньому праві, а також міжнародні фінансові інститути, платіжні системи та приватні суб'єкти, що фактично забезпечують реалізацію фінансових і торговельних С [65, с. 718].

Україна виступає одночасно у кількох ролях: як суб'єкт-ініціатор (застосовуючи власні С на підставі Закону «Про санкції» 2014 р.) [23], як суб'єкт-виконавець (імплементуючи С ООН та координуючись із санкційними режимами ЄС і партнерів) та як держава, що стала каталізатором найбільшого санкційного режиму в сучасній історії – проти РФ після 2022 року.

Нормативний компонент утворює правову основу механізму С і включає декілька рівнів регулювання:

1) Універсальний рівень представлений насамперед Статутом ООН – зокрема главою VII (ст. 39–42), що встановлює підстави та порядок застосування примусових заходів РБ ООН. Важливе місце займають «Статті КМП про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року», що кодифікують умови правомірності К. До цього рівня належать також норми звичаєвого МП, що регулюють Р, репресалії та самооборону;

2) Регіональний рівень представлений договірними актами регіональних організацій. Для ЄС центральне місце займає стаття 215ДФЄС [3] як правова підстава для запровадження С, а також рішення Ради ЄС у рамках СЗППБ. Для Ради Європи – Статут РЄ та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, що встановлює межі допустимості С щодо індивідів;

3) Національний рівень включає внутрішньодержавне санкційне законодавство. В Україні це Закон «Про санкції» 2014 р., що визначає підстави, порядок, види та суб'єктів застосування санкційних заходів, а також механізм рішень РНБО, що вводяться в дію указами Президента. У США – система законів (IEEPA, CAATSA, Global Magnitsky Act) та виконавчих указів (Executive Orders), що утворюють розгалужену нормативну базу для адресних та секторальних С [23].

Важливою частиною нормативного компонента є також акти-доповнення санкційних режимів – конкретні резолюції РБ ООН, регламенти

ЄС, укази і закони держав, що запроваджують певні санкційні заходи. Ці акти конкретизують загальні норми і визначають детальний зміст С у кожному конкретному випадку.

Інституційний компонент охоплює систему органів і установ, уповноважених приймати, контролювати виконання та переглядати санкційні рішення [63, с. 22].

На рівні ООН ключовими інституціями є РБ ООН як орган, що приймає обов'язкові санкційні рішення; санкційні комітети РБ ООН – допоміжні органи, що ведуть санкційні списки та здійснюють моніторинг виконання (нині функціонує понад 10 таких комітетів – щодо ІДІЛ / Аль-Каїди, КНДР, Ірану, Лівії тощо); Група експертів при кожному санкційному комітеті, що здійснює незалежний моніторинг та готує доповіді про стан виконання; інститут Омбудсмена Комітету 1267 – для розгляду клопотань про виключення зі санкційних списків.

На рівні ЄС – Рада ЄС (в конфігурації Ради із закордонних справ), що приймає рішення про санкції; Верховний представник із закордонних справ і політики безпеки та Служба зовнішніх зв'язків (EEAS), що готують пропозиції щодо санкцій; Суд ЄС, що здійснює судовий контроль за законністю санкційних актів і захист прав осіб, включених до списків.

На рівні України – РНБО як орган, що приймає санкційні рішення; Президент України, що вводить їх в дію своїми указами; Кабінет Міністрів України, що імплементує С у відповідних галузях; Міністерство закордонних справ і Державна служба фінансового моніторингу – як профільні органи у сфері зовнішніх санкцій і фінансового моніторингу відповідно.

Процедурний компонент описує послідовність стадій, через які проходить санкційний механізм від виникнення підстав до скасування санкцій [63, с. 23].

Стадія 1 – констатація підстав. Уповноважений суб'єкт встановлює наявність порушення МП або загрози міжнародному миру та безпеці. Для РБ

ООН ця стадія реалізується через прийняття резолюції на підставі статті 39 Статуту (констатація загрози миру, порушення миру або акту агресії). Для держав у порядку СД – через дипломатичні канали та власну оцінку фактичних обставин.

Стадія 2 – попереднє звернення. До запровадження С (крім виняткових обставин) суб'єкт-ініціатор зобов'язаний звернутись до адресата з вимогою припинити протиправну поведінку та запропонувати переговори. Ця стадія закріплена у ст. 52 Статей КМП та відображає принцип субсидіарності С щодо мирних засобів врегулювання.

Стадія 3 – прийняття санкційного рішення. Уповноважений орган приймає рішення у встановленій правовій формі – резолюції РБ ООН, рішення Ради ЄС, указу Президента України. На цій стадії визначаються конкретні заходи, адресати, строки дії та умови скасування С.

Стадія 4 – імплементація. Держави-виконавці трансформують санкційні рішення у власне внутрішньодержавне право через ухвалення відповідних законів, підзаконних актів та адміністративних рішень. Якість і повнота імплементації є одним із ключових чинників ефективності С.

Стадія 5 – моніторинг і контроль виконання. Уповноважені органи здійснюють систематичний нагляд за реалізацією С– санкційні комітети РБ ООН, EEAS на рівні ЄС, відповідні міністерства на рівні держав. На цій стадії виявляються порушення санкційного режиму (так зване *sanctions evasion*) та вживаються заходи щодо їх усунення.

Стадія 6 – перегляд та скасування. Санкційний режим підлягає регулярному перегляду з урахуванням зміни обставин. С скасовуються або пом'якшуються у разі зміни поведінки адресата, виконання ним відповідних умов або закінчення встановленого строку.

Особливого значення набуває процедура включення до санкційних списків і виключення з них. У рамках санкційних режимів ООН цей процес зазнав значної реформи після критики з боку правозахисних організацій і

Суду ЄС. У 2009 р. РБ заснувала посаду Омбудсмена для розгляду заяв фізичних осіб і організацій, включених до санкційного списку у зв'язку з діяльністю Аль-Каїди, з проханням про виключення. Це стало важливим кроком до забезпечення процесуальних гарантій у рамках санкційного механізму.

Інструментальний компонент охоплює конкретні заходи, що становлять зміст санкційного впливу, та засоби їх реалізації.

Фінансові інструменти є найпоширенішими в сучасній практиці:

- заморожування активів фізичних та юридичних осіб у банківських установах країн-ініціаторів С;
- заборона здійснення фінансових операцій; відключення від міжнародних платіжних систем (SWIFT);
- запровадження цінових обмежень (механізм «price cap» на російську нафту, запроваджений G7 у 2022 р.) [55, с. 112].

Торговельні інструменти включають:

- ембарго на імпорт або експорт певних товарів;
- заборону на постачання товарів подвійного використання та передових технологій;
- секторальні обмеження в енергетиці, металургії, хімічній промисловості тощо [55, с. 114].

Дипломатичні інструменти – розрив або обмеження дипломатичних відносин; оголошення дипломатів «*persona non grata*»; заборона на в'їзд посадовим особам держави-адресата; призупинення членства або виключення з МО [63, с. 26].

Транспортні інструменти – закриття повітряного простору для авіакомпаній держави-адресата; заборона заходу суден під її прапором до портів; обмеження залізничного та автомобільного сполучення [64, с. 92].

Інструменти примусового виконання – конфіскація або арешт суверенних активів держави-адресата (дискусійна практика, що набула

розвитку у контексті активів ЦБ РФ після 2022 р. на суму близько 300 млрд євро); вилучення майна осіб, включених до санкційних списків [66, с. 155].

Україна є одночасно об'єктом застосування розгалуженої системи санкційних інструментів з боку партнерів (на захист її інтересів) та суб'єктом застосування власних інструментів на підставі ст. 4 Закону «Про санкції», що передбачає 24 види санкційних заходів – від блокування активів до анулювання ліцензій і дозволів.

Імплементаційний компонент механізму С охоплює практичні заходи, що вживаються державами та іншими суб'єктами для виконання санкційних зобов'язань. Цей компонент включає:

- а) трансформацію міжнародних С у внутрішнє право (прийняття відповідного законодавства, підзаконних актів тощо);
- б) реалізацію конкретних санкційних заходів (заморожування активів, введення торговельних обмежень, видача або відмова у видачі ліцензій тощо);
- в) координацію між різними державними органами, що беруть участь у виконанні С;
- г) взаємодію з приватним сектором (банками, компаніями, іншими суб'єктами господарювання) щодо дотримання санкційних вимог [55, с. 118].

Ефективність імплементації С суттєво різниться залежно від правової та інституційної системи конкретної держави, а також від ступеня готовності держави дотримуватися санкційних зобов'язань. Слабкою ланкою у санкційному механізмі нерідко є недостатня координація між різними національними органами і між різними державами, що застосовують С.

Контрольний компонент забезпечує законність, ефективність та правомірність функціонування санкційного механізму через систему наглядових і судових інструментів.

Міжнародний судовий контроль реалізується через МС ООН, що розглядає спори між державами щодо правомірності санкцій. У справі

«Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії» (2007) МСУ досліджував питання про те, чи несе держава відповідальність за діяння, вчинені недержавними збройними формуваннями, яким вона надавала підтримку, – що має безпосереднє значення для оцінки правомірності санкцій, спрямованих проти держав, що підтримують тероризм. У справі «Іран проти США» щодо заморожених іранських активів (2023) МСУ розглядав питання про сумісність односторонніх американських санкцій із «Договором про дружбу 1955 року», що є показовим прикладом використання договірних механізмів для оскарження санкційних режимів. Важливим є також рішення у справі «Камерун проти Нігерії» та практика щодо тимчасових заходів, де МСУ неодноразово оцінював допустимість односторонніх примусових заходів у контексті міжнародних спорів.

Регіональний судовий контроль у рамках ЄС здійснює Суд ЄС, що перевіряє законність санкційних актів і захист прав осіб, включених до санкційних списків. Поряд із вже усталеною доктриною справ Kadi, важливе значення мають рішення Суду ЄС у справах щодо С проти РФ після 2022 року, де численні фізичні та юридичні особи оскаржують своє включення до санкційних списків ЄС, посилаючись на недостатність доказової бази та порушення права на захист. Зокрема, у справі Bank Refah Kargaran проти Ради ЄС Суд підтвердив право осіб на відшкодування шкоди, завданої незаконним включенням до санкційного списку, – що суттєво підвищує стандарти обґрунтованості санкційних рішень. Окрему роль відіграє Європейський суд з прав людини, який розглядає скарги на порушення Конвенції внаслідок застосування санкцій: у справі Nada проти Швейцарії (2012) ЄСПЛ констатував порушення права на повагу до приватного та сімейного життя внаслідок занадто механічного виконання С ООН без урахування індивідуальних обставин заявника [36].

Парламентський контроль реалізується через законодавчі органи держав-ініціаторів С. У Великій Британії після Brexit сформовано

самостійний санкційний режим на підставі «Закону про санкції та боротьбу з відмиванням коштів 2018 року (Sanctions and Anti-Money Laundering Act)», що передбачає парламентський розгляд та затвердження санкційних регламентів. Парламентський комітет із закордонних справ Великої Британії здійснює регулярний моніторинг ефективності санкційних режимів і публікує відповідні доповіді. В Україні Верховна Рада хоча й не є безпосереднім суб'єктом прийняття санкційних рішень, однак затвердила законодавчу основу санкційної діяльності та здійснює парламентський контроль у формі запитів і слухань щодо ефективності санкційної політики РНБО.

Квазісудовий та адміністративний контроль на рівні ООН реалізується не лише через механізм Омбудсмена Комітету 1267, а й через Групи експертів при санкційних комітетах РБ ООН, що здійснюють незалежний моніторинг виконання санкційних режимів та виявляють факти їх обходу. Доповіді Груп експертів – зокрема щодо КНДР, Лівії, Судану – є важливим інструментом контролю, що нерідко виявляє системні порушення санкційних режимів третіми державами. На рівні держав – ініціаторів С функціонують спеціалізовані адміністративні органи. Управління з контролю за іноземними активами (OFAC) Міністерства фінансів США, що здійснює ліцензування, розгляд виключень та адміністративне оскарження санкційних рішень; аналогічні функції в Україні виконує ДСФ моніторингу в частині контролю за виконанням С у фінансовій сфері.

Громадянський та експертний контроль є відносно новим, але дедалі вагомішим елементом контрольного компонента. Спеціальний доповідач ООН з питань негативного впливу односторонніх примусових заходів на права людини здійснює незалежний моніторинг гуманітарних наслідків санкційних режимів і доповідає Раді з прав людини ООН. Його доповіді, хоч і не мають обов'язкової юридичної сили, формують важливий нормативний

стандарт оцінки відповідності С нормам МП прав людини та слугують підставою для міжнародної критики надмірно широких санкційних режимів.

Порушення санкційних режимів є серйозною проблемою, що підриває ефективність С. Обхід С здійснюється різними способами: через треті країни, що не приєдналися до С; через офшорні компанії і підставних осіб; через складні фінансові схеми; через контрабанду тощо. Протидія обходу С є важливим завданням для держав і МО, що застосовують С.

Ефективність механізму С залежить від злагодженої взаємодії всіх його компонентів. Слабкість будь-якого з них – нормативна невизначеність, інституційна розпорошеність, процедурні прогалини або недостатність інструментів – знижує загальну дієвість санкційного механізму.

Ефективність – загалом залежить від низки чинників:

- широти охоплення (ступеня участі держав у санкційному режимі);
- чіткості і однозначності санкційних зобов'язань;
- наявності дієвих механізмів моніторингу та виконання;
- готовності держав виконувати санкційні зобов'язання і протидіяти спробам їх обходу;
- гнучкості і здатності до адаптації санкційного режиму до мінливих обставин [49, с. 205].

Окремою проблемою є вплив С на права людини. С, що застосовуються проти держав, можуть суттєво впливати на права мирного населення – насамперед у сфері економічних і соціальних прав. Ця проблема привернула значну увагу у зв'язку з досвідом широких С проти Іраку в 1990–х рр., які призвели до значного погіршення гуманітарної ситуації в країні. Відтоді міжнародна спільнота значно більшу увагу приділяє гуманітарним наслідкам С і включає гуманітарні винятки до санкційних режимів [71, с. 855].

Важливою тенденцією в еволюції санкційного механізму є посилення ролі приватного сектору в реалізації С. Банки, фінансові установи, страхові компанії, транспортні та логістичні компанії стають ключовими акторами у виконанні С: вони зобов'язані дотримуватися санкційних вимог, проводити перевірку своїх клієнтів (know your customer, KYC) і повідомляти компетентні органи про підозрілі операції. Ця тенденція призвела до формування розгалуженої системи санкційного комплаєнсу в приватному секторі [56, с. 195].

Механізм С у МП є складною, багатокомпонентною та динамічною системою, що поєднує нормативні, інституційні, процедурні, інструментальні та контрольні елементи. Його характерною рисою є поєднання централізованих (ООН, регіональні організації) та децентралізованих (СД держав) елементів, що відображає фундаментальну особливість сучасного міжнародного правопорядку – відсутність єдиного глобального виконавчого органу.

Трансформація санкційного механізму після 2022 року – безпрецедентне розширення санкційних режимів проти рф, розвиток механізму вторинних С, дискусія про використання заморожених суверенних активів – засвідчує, що цей інститут перебуває в стані активного розвитку і потребує подальшого доктринального осмислення та нормативного вдосконалення.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження механізму застосування С в МП можна сформулювати такі висновки.

1. Механізм С у МП є системно організованою сукупністю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів – суб'єктів, нормативних підстав, процедур, інструментів примусу та контрольних механізмів, – що забезпечують реалізацію примусового впливу на суб'єктів МП з метою

дотримання його норм, відновлення порушених прав та підтримання міжнародного правопорядку. Характерними рисами цього механізму є системність, динамічність, децентралізованість і багаторівневність, що відрізняє його від аналогічних механізмів примусу у внутрішньодержавному праві.

2. Суб'єктний компонент механізму санкцій характеризується трирівневою структурою суб'єктів-ініціаторів (ООН, регіональні організації, окремі держави та їх коаліції) і суттєвим розширенням кола суб'єктів-адресатів порівняно з класичною міждержавною моделлю. Сучасна санкційна практика охоплює не лише держави, а й конкретних фізичних осіб, юридичних осіб та недержавні утворення. Україна посідає унікальне місце в системі суб'єктного компонента – виступаючи одночасно суб'єктом-ініціатором власних санкцій, суб'єктом-виконавцем міжнародних зобов'язань і каталізатором найбільшого санкційного режиму в сучасній міжнародній практиці – проти росії після 2022 року.

3. Нормативний компонент механізму санкцій є багаторівневим і охоплює універсальні норми (глава VII Статуту ООН, Статті КМП 2001 р., звичаєве міжнародне право), регіональні договірні акти (стаття 215 ДФЄС) та національне санкційне законодавство (Закон України «Про санкції» 2014 р., ІЕЕРА, СААТSA, Global Magnitsky Act тощо). Важливою складовою нормативного компонента є акти-доповнення санкційних режимів – конкретні резолюції РБ ООН, регламенти ЄС, укази держав, що конкретизують загальні норми в кожному окремому випадку.

4. Інституційний компонент механізму С є розгалуженим і функціонує на кількох рівнях одночасно. На рівні ООН він включає РБ ООН, санкційні комітети, Групи експертів та інститут Омбудсмена; на рівні ЄС – Раду ЄС, Верховного представника, EEAS та Суд ЄС; на рівні України – РНБО, Президента, Кабінет Міністрів, МЗС та ДСФМ. Ефективність інституційного

компонента безпосередньо залежить від якості координації між цими органами як у межах одного рівня, так і між рівнями.

5. Процедурний компонент охоплює шість послідовних стадій реалізації санкційного механізму: констатацію підстав, попереднє звернення, прийняття санкційного рішення, імплементацію, моніторинг і контроль виконання, а також перегляд та скасування. Особливого значення набуває процедура включення до санкційних списків і виключення з них, реформована у 2009 р. через запровадження інституту Омбудсмана Комітету 1267 – як відповідь на критику щодо відсутності процесуальних гарантій для осіб, включених до списків.

6. Інструментальний компонент сучасного санкційного механізму є різноманітним і охоплює фінансові (заморожування активів, відключення від SWIFT, механізм «price cap»), торговельні (ембарго, заборони на експорт технологій подвійного використання, секторальні обмеження), дипломатичні (оголошення *persona non grata*, виключення з організацій), транспортні та інструменти примусового виконання (арешт суверенних активів). Застосування взаємодоповнюючих пакетів різнорідних інструментів суттєво підвищує загальну ефективність санкційного режиму.

6. Імплементаційний компонент є однією з найбільш вразливих ланок санкційного механізму. Ефективність імплементації суттєво різниться залежно від правової та інституційної спроможності держав-виконавців, рівня координації між національними органами, а також готовності приватного сектору дотримуватись санкційних вимог. Формування розгалуженої системи санкційного комплаєнсу в банківській та фінансовій сферах є визначальною тенденцією в еволюції імплементаційного компонента.

7. Контрольний компонент механізму санкцій реалізується через систему взаємодоповнюючих механізмів: міжнародний судовий контроль (МСУ), регіональний судовий контроль (Суд ЄС, ЄСПЛ), парламентський

контроль (Конгрес США, парламентські комітети Великої Британії, Верховна Рада України), квазісудовий та адміністративний контроль (Групи експертів РБ ООН, OFAC, ДСФМ), а також громадянський та експертний контроль (Спеціальний доповідач ООН). Судова практика у справах *Kadi* (2008, 2013), *Bank Refah Kargaran* та *Nada* проти Швейцарії (2012) [38] сформувала стандарти належного обґрунтування санкційних рішень і права на ефективний засіб правового захисту як невід'ємні елементи правомірного санкційного механізму.

8. Ефективність санкційного механізму в цілому визначається злагодженістю взаємодії всіх його компонентів і залежить від широти охоплення санкційного режиму, чіткості санкційних зобов'язань, дієвості механізмів моніторингу, готовності держав протидіяти обходу санкцій та гнучкості режиму в умовах мінливих обставин. Проблема обходу санкцій через треті країни, офшорні структури та криптовалюти залишається однією з найгостріших системних вад сучасного санкційного механізму.

9. Трансформація санкційного механізму після 2022 року – безпрецедентне розширення антиросійських санкційних режимів, активний розвиток інструментарію вторинних санкцій, дискусія про правову природу та механізм використання заморожених суверенних активів росії на суму близько 300 млрд євро – засвідчує, що інститут міжнародних санкцій перебуває в стані якісної трансформації. Це зумовлює необхідність подальшого доктринального осмислення нових явищ санкційної практики та розробки відповідного нормативного регулювання на міжнародному і національному рівнях.

ВИСНОВКИ

Системне дослідження С у МП уможливорює дійти таких висновків і пропозицій.

С в МП пройшла тривалий еволюційний шлях – від архаїчних форм примусу, що мали сакральний та колективний характер (прокляття, вигнання, остракізм), через матеріалізацію у середньовічних правових системах (інтердикт, арешт майна) до сучасних інституціоналізованих механізмів колективного примусу. Ця генеза засвідчує незмінність базової функції санкції – відновлення правового балансу, порушеного делінквентом, – при суттєвій трансформації інструментарію та суб'єктного складу. Концепція Г. Кельзена про право як примусовий порядок нині зберігає свою актуальність, хоча в сучасному міжнародному праві збройний примус поступився місцем «економічному кельзенізму» – блокуванню фінансових артерій держави-порушника.

Санкції в міжнародному праві – це передбачені або визнані нормами міжнародного права заходи примусового характеру, що застосовуються одним або кількома суб'єктами міжнародного права (державами або міжнародними організаціями) проти суб'єкта (суб'єктів), що вчинив міжнародно-протиправне діяння або загрожує міжнародному миру і безпеці, з метою припинення правопорушення, відновлення порушеного правопорядку, відшкодування шкоди та/або запобігання майбутнім правопорушенням. Запропоноване авторське визначення поняття санкцій в міжнародному праві відрізняється від наявних у доктрині міжнародного права підходів тим, що поєднує широкий суб'єктний склад, підкреслює реактивний та примусовий характер С, а також відображає їхню багатоаспектну мету.

На підставі системного аналізу доктринальних підходів (репресивного, функціонального та диференційованого) та чинних норм МП запропоновано

таке авторське визначення санкцій у міжнародному праві: це передбачені або визнані нормами МП заходи примусового характеру, що застосовуються одним або кількома суб'єктами міжнародного права (державами або міжнародними організаціями) проти суб'єкта, що вчинив міжнародно-протиправне діяння або загрожує міжнародному миру і безпеці, з метою припинення правопорушення, відновлення порушеного правопорядку, відшкодування шкоди та/або запобігання майбутнім правопорушенням. Визначальними ознаками С є їх примусовий, реактивний характер, специфічний суб'єктний склад, багатоаспектна мета, нормативна підстава та різноманіття форм вираження.

Проведено чітку демаркаційну лінію між С в МП та суміжними категоріями МП. Встановлено, що реторсії є правомірними недружніми заходами, що не потребують наявності попереднього правопорушення і не передбачають відступу від міжнародних зобов'язань; контрзаходи є децентралізованим інструментом самопомоги потерпілої держави, що полягає в тимчасовому відступі від зобов'язань щодо держави-порушника; збройні репресалії є абсолютно забороненою з прийняттям Статуту ООН формою примусу. Аналіз рішень МСУ у справах «Нікарагуа проти США» (1986) та «Габчіково-Надьмарош» (1997) дозволив виокремити чотири обов'язкові умови правомірності контрзаходів: наявність попереднього правопорушення, обов'язкове повідомлення держави-порушника, пропорційність та зворотність заходів. Обґрунтовано, що контрзаходи є різновидом санкцій (усі контрзаходи є санкціями, але не всі санкції є контрзаходами), а невизнання становить специфічну пасивну форму санкційного впливу, що у разі порушення норм *jus cogens* набуває обов'язкового характеру.

Розроблено багатокритеріальну класифікацію санкцій у міжнародному праві. За суб'єктом застосування виокремлено колективні санкції (РБ ООН, регіональні організації), односторонні (окремі держави або їх коаліції) та

інституційні (міжнародні організації щодо своїх членів). За цільовою ознакою розмежовано санкції проти держав, адресні (targeted) санкції проти фізичних та юридичних осіб і санкції проти недержавних утворень. За змістом систематизовано вісім форм санкційних заходів: дипломатичні, економічні, фінансові, транспортні, технологічні, військові, гуманітарно-правові та збройні примусові заходи. Доведено, що жоден із цих критеріїв не є вичерпним, а ефективний аналіз санкцій у конкретній ситуації вимагає комплексного застосування кількох класифікаційних критеріїв.

Виявлено визначальну тенденцію еволюції санкційної практики – перехід від широких (comprehensive) до адресних (targeted або smart) санкцій. Досвід тотального ембарго щодо Іраку в 1990-х роках засвідчив, що широкі санкції завдають критичної шкоди цивільному населенню, не змінюючи поведінки правлячого режиму. Доктрина «розумних санкцій», сформована в рамках Інтерлакенського, Боннсько-Берлінського та Стокгольмського процесів кінця 1990-х – початку 2000-х років, закріпила принцип індивідуалізації відповідальності як стандарт сучасної санкційної практики, що відображає загальний процес гуманізації міжнародного права. Санкції проти конкретних посадовців, олігархів та суб'єктів господарювання (типу «акту Магнітського») є не лише більш ефективними, а й юридично більш виправданими з точки зору права прав людини.

Встановлено, що санкції в порядку самодопомоги утворюють самостійну підсистему децентралізованого примусу, що охоплює реторсії, репресалії та контрзаходи. Самодопомога є первинним механізмом забезпечення міжнародного права в умовах його децентралізованої природи, однак підпорядкована системі правових обмежень – принципам пропорційності, необхідності та заборони застосування сили. Сучасна тенденція розвитку «координованої самодопомоги», коли держави діють паралельно та узгоджено без формального мандата РБ ООН, є відповіддю на

параліч механізмів колективної безпеки внаслідок зловживання правом вето. Санкції проти РФ після 2022 року є найяскравішим прикладом цієї моделі.

Систематизовано компоненти механізму санкцій у міжнародному праві: суб'єктний, нормативний, інституційний, процедурний, інструментальний, імплементаційний та контрольний. Механізм санкцій є системно організованою, динамічною та децентралізованою сукупністю взаємодіючих елементів, що функціонують одночасно на універсальному (ООН), регіональному (ЄС, ОБСЄ) та національному рівнях. Слабкість будь-якого компонента – нормативна невизначеність, інституційна розпорошеність, процедурні прогалини або недостатність інструментів – знижує ефективність усього механізму.

Визначено умови правомірності застосування санкцій у міжнародному праві, що утворюють дворівневу систему. Загальні матеріальні умови (наявність правової підстави, суб'єктивного права та попереднього звернення до держави-порушника) та спеціальні умови (пропорційність, необхідність, тимчасовий і зворотний характер, заборона застосування сили, відповідність нормам *jus cogens* та гуманітарного права, неприпустимість колективного покарання цивільного населення). Встановлено, що порушення будь-якої з цих умов перетворює санкцію на самостійний міжнародно-протиправний акт, що породжує відповідальність держави-ініціатора.

Виявлено системні проблеми сучасного санкційного механізму. Параліч РБ ООН внаслідок зловживання правом вето; правова невизначеність щодо вторинних санкцій та їх екстериторіального застосування; колізія між санкційними режимами різних суб'єктів (конфліктуюча взаємодія); проблема обходу санкцій через треті країни, офшорні структури та криптовалюти; недостатність процесуальних гарантій для осіб, включених до санкційних списків. Практика Суду ЄС у справах *Kadi* (2008, 2013) та ЄСПЛ у справі *Nada* проти Швейцарії (2012) сформувала

стандарти права на ефективний засіб правового захисту як невід'ємного елементу правомірного санкційного механізму.

Дослідження засвідчує, що Україна посідає унікальне місце в сучасній санкційній архітектурі – виступаючи одночасно суб'єктом-ініціатором власних санкцій на підставі Закону «Про санкції» 2014 р., суб'єктом-виконавцем міжнародних санкційних зобов'язань та каталізатором найбільшого санкційного режиму в сучасній міжнародній практиці – проти РФ після 2022 року. Акт колективного невизнання анексії Криму, закріплений Резолюцією ГА ООН 68/262 (2014), є фундаментальним правовим підґрунтям для всієї подальшої санкційної архітектури та збереження суверенних прав України на тимчасово окуповані території в міжнародних судових інстанціях.

За результатами дослідження сформовано такі практичні рекомендації:

а) на рівні міжнародного права: доцільним є прогресивний розвиток норм щодо колективних контрзаходів третіх держав у відповідь на порушення норм *jus cogens*, а також кодифікація стандартів правового захисту осіб, включених до санкційних списків, у рамках окремої міжнародно-правової угоди.

б) на рівні права ЄС: необхідне вдосконалення механізму «Блокувального статуту» (Regulation 2271/96) як інструменту протидії екстериторіальним вторинним санкціям третіх держав.

в) на рівні національного законодавства України: потребує вдосконалення механізм контролю за виконанням санкційних рішень РНБО, зокрема шляхом посилення ролі Державної служби фінансового моніторингу та запровадження систематичного парламентського контролю за ефективністю санкційної політики; доцільним є законодавче закріплення процедурних гарантій для осіб, включених до санкційних списків, відповідно до стандартів, вироблених Судом ЄС у справах Kadi.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння / Комісія міжнародного права ООН, 2001. UN Doc. A/56/10. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
3. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. (консолідована редакція), зокрема ст. 215. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10267>
4. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/232 (1966) щодо Південної Родезії від 16 грудня 1966 р. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/232\(1966\)](https://undocs.org/en/S/RES/232(1966))
5. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/661 (1990) щодо Іраку від 6 серпня 1990 р. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/661\(1990\)](https://undocs.org/en/S/RES/661(1990))
6. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1267 (1999) щодо Афганістану (Талібан/аль-Каїда) від 15 жовтня 1999 р. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/1267\(1999\)](https://undocs.org/en/S/RES/1267(1999))
7. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1373 (2001) щодо боротьби з тероризмом від 28 вересня 2001 р. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/1373\(2001\)](https://undocs.org/en/S/RES/1373(2001))
8. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1591 (2005) щодо Судану від 29 березня 2005 р. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/s/res/1591-%282005%29>
9. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1718 (2006) щодо Північної Кореї від 14 жовтня 2006 р. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/1718\(2006\)](https://undocs.org/en/S/RES/1718(2006))
10. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1970 (2011) щодо Лівії від 26 лютого 2011 р. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/1970\(2011\)](https://undocs.org/en/S/RES/1970(2011))
11. Резолюція Ради Безпеки ООН 2231 (2015) щодо Ірану від 18 жовтня 2015 р. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/ru/content/background>

12. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/1 «Агресія проти України» від 2 березня 2022 р. URL: <https://docs.un.org/en/a/res/es-11/1>
13. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/3. URL: <https://undocs.org/A/RES/ES-11/3>
14. Резолюція РБ ООН 2806 (2025) щодо Аль-Шабааб від 12 грудня 2025 р. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4095915>
15. Резолюція РБ ООН 2812 (2026). URL: [https://docs.un.org/ru/S/RES/2812\(2026\)](https://docs.un.org/ru/S/RES/2812(2026))
16. Резолюція РБ ООН, прийнята на 10089-му засіданні 14 січня 2026 р. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/resolutions-adopted-security-council-2026>
17. Загальна позиція Ради ЄС 2001/931/СЗППБ від 27 грудня 2001 р. щодо застосування особливих заходів боротьби з тероризмом. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/restrictive-measures-to-combat-terrorism.html>
18. Регламент Ради (ЄС) № 269/2014 від 17 березня 2014 р. щодо обмежувальних заходів стосовно дій, що підривають або загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України (з подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-2014-%D0%BF/ed20180913#Text>
19. Регламент Ради (ЄС) № 833/2014 від 31 липня 2014 р. щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями Росії, що дестабілізують ситуацію на сході України (з подальшими змінами). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KE000012>
20. Council Regulation (EC) No 2271/96 of 22 November 1996 protecting against the effects of the extra-territorial application of legislation adopted by a third country. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996R2271>

21. Continuation of the National Emergency With Respect to Specified Harmful Foreign Activities of the Government of the Russian Federation. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2025/04/14/2025-06399>
22. CYBER 101 – Defend Forward and Persistent Engagement / U.S. Cyber Command PAO. URL: <https://www.cybercom.mil/Media/News/Article/3198878/cyber-101-defend-forward-and-persistent-engagement/>
23. Закон України «Про санкції». Відомості Верховної Ради. 2014. №40. Ст. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
24. Закон України «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2643-19#Text>
25. Закон України «Про дипломатичну службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>
26. Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів» від 3 березня 2022 р. №2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20>
27. Стаття 29. Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». URL: https://protocol.ua/ua/pro_zovnishnoekonomichnu_diyalnist_stattya_29/
28. Указ Президента України від 14 травня 2020 р. № 184/2020 (рішення РНБО). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184/2020#Text>
29. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1147 «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з РФ». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2015-%D0%BF#Text>
30. Постанова КМУ від 12 липня 2006 р. № 963 «Про виконання резолюцій Ради Безпеки ООН щодо Демократичної Республіки Конго». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2006-%D0%BF>

31. Постанова КМУ від 09 квітня 2022 р. № 426 «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації». URL: <https://document.vobu.ua/doc/11207>
32. Постанова КМУ від 17 червня 2022 р. № 692. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2022-%D0%BF#Text>
33. Рішення МЗС України про оголошення співробітників посольства РФ *persona non grata*. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/statement-ministry-foreign-affairs-ukraine-regarding-severance-diplomatic-relations-russian-federation>
34. Справа про нікарагуанські діяльності (Нікарагуа проти США), рішення МС ООН від 27 червня 1986 р. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70>
35. Справа «Проект Габчіково-Надьмарош» (Угорщина проти Словаччини), рішення МС ООН від 25 вересня 1997 р. URL: <https://www.icj-cij.org/case/92>
36. Справа Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, рішення Суду ЄС (Велика палата) від 3 вересня 2008 р. Справи C-402/05 Р і C-415/05 Р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0402>
37. Справа Kadi v. Commission, рішення Загального суду ЄС від 30 вересня 2010 р. Справа T-85/09.
38. Справа Nada проти Швейцарії, рішення Європейського суду з прав людини від 12 вересня 2012 р. Заява № 10593/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113299>
39. Баймуратов М.О. МП: навчальний посібник. Харків: Одиссей, 2021. 672 с.
40. Бігняк О.В. Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 170–178.
41. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. МП: основи теорії: підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.

42. Василенко В. А., Лукаш І. М. Українська РСР у сучасних міжнародних відносинах (правові аспекти). 1974.
43. Гнатовський М. М., Короткий Т.Р., Поліщук А.С. та ін. Міжнародне гуманітарне право: навч. посіб. для юристів / за заг. ред. Т. Р. Короткого. Одеса: Фенікс, 2017. 144 с.
44. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 640 с.
45. Задорожній О.В. МП: підручник. Київ: Промені, 2017. 784 с.
46. Лукашук І.І. Міжнародно-правова відповідальність. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 200 с.
47. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ: Юстініан, 2010. 215 с.
48. Abbott K.W., Snidal D. (eds.). The Spectrum of International Institutions: An Interdisciplinary Collaboration on Global Governance. Routledge. URL: <https://www.routledge.com/The-Spectrum-of-International-Institutions>
49. Bossuyt M., Deelen P. The Evolution of UN Sanctions: From Comprehensive to Targeted. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 312 p.
50. Bothe M. Sanctions Against States and Terrorism. Amsterdam: Martinus Nijhoff Publishers, 2022. 275 p.
51. Crawford J. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 387 p.
52. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 784 p.
53. Doxey M.P. International Sanctions in Contemporary Perspective. 2nd ed. Basingstoke: Macmillan, 1996. 212 p.
54. Focarelli C. International Law as Social Construct. The Struggle for Global Justice. Oxford: Oxford University Press, 2012. 584 p.

55. Giumelli F. *The Power of EU Sanctions: Coercion, Constraints and Signalling*. New York: Routledge, 2021. 224 p.
56. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A., Oegg B. *Economic Sanctions Reconsidered*. 3rd ed. Washington D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2007. 248 p.
57. Kelsen H. *Pure Theory of Law*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1967. 356 p.
58. Kittrich J.O. *The Right of Individual Self-Defense in Public International Law*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008. 286 p.
59. Koskeniemi M. *The Politics of International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2011. 396 p.
60. Lauterpacht H. *The Function of Law in the International Community*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 469 p.
61. Marossi A.Z., Basset M.R. (eds.). *Economic Sanctions under International Law*. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2015. 294 p.
62. Papastavridis E. *The Interception of Vessels on the High Seas*. Oxford: Hart Publishing, 2013. 368 p.
63. Pellet A., Miron A. *Sanctions*. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 1-37.
64. Ronzitti N. (ed.). *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2016. 370 p.
65. Simma B. (ed.). *The Charter of the United Nations: A Commentary*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2012. 2 vols.
66. Tzanakopoulos A. *Disobeying the Security Council. Countermeasures against Wrongful Sanctions*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 288 p.
67. White N.D., Abass A. (eds.). *Countermeasures and Sanctions* // Evans M.D. (ed.). *International Law*. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 519-549.

68. Yearbook of the International Law Commission, 2001. Vol. II, Part Two. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session. UN Doc. A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 (Part 2). URL: [https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_2001_v2_p2_e.pdf](https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_2001_v2_p2_e.pdf)

69. Задорожній О.В. Порухення Росією основоположних принципів міжнародного права в ході агресії проти України. Часопис Київського університету права. 2022. № 4. С. 302-308.

70. Mégret F. What Is the Specific Evil of Aggression? // Wrangé P., Paulus A. (eds.). The Crime of Aggression: A Commentary. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 1-28.

71. Reinisch A. Developing Human Rights and Humanitarian Law Accountability of the Security Council for the Imposition of Economic Sanctions. European Journal of International Law. 2001. Vol. 12. № 5. P. 851-872.

72. Ruys T. The Meaning of Force and the Boundaries of the Jus ad Bellum. American Journal of International Law. 2014. Vol. 108. № 2. P. 159-210.

73. Tzanakopoulos A. Sanctions Imposed Unilaterally by the EU: Implications for the Distribution of Powers. European Journal of Legal Studies. 2018. Vol. 10. № 2. P. 109-146.

74. Van den Herik L. The Individualization of War. From War to Policing in the Regulation of Armed Conflicts. Peters A. et al. (eds.). Non-State Actors as Standard Setters. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 238-265.

75. Семеняк А.М. Санкції в міжнародному праві: концепція Додаткового протоколу до Статуту ООН як інструмент уніфікації міжнародних санкційних режимів. Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Innovations in Science: From Theoretical Foundations to Practical Impact». Antwerp, Belgium, April 20-22, 2026. P. 97-100. URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2026/04/Antwerp_Belgium_20.04.26.pdf DOI: 10.70286/EOSS-20.04.2026.

76. Семеняк А.М. Правові основи та перспективи впровадження Додаткового протоколу до Статуту ООН щодо уніфікації міжнародних санкцій. «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі» : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. м. Суми, 29 травня 2026 року. С. 155-157 URL: <https://law-conf.sspu.edu.ua/images/2026/zbirnyk1.pdf>

77. Executive Order 14114 «Taking Additional Steps with Respect to the Russian Federation's Harmful Activities». Federal Register. 2023. Vol. 88. № 248. P. 89517-89521. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2023/12/27/2023-28532>